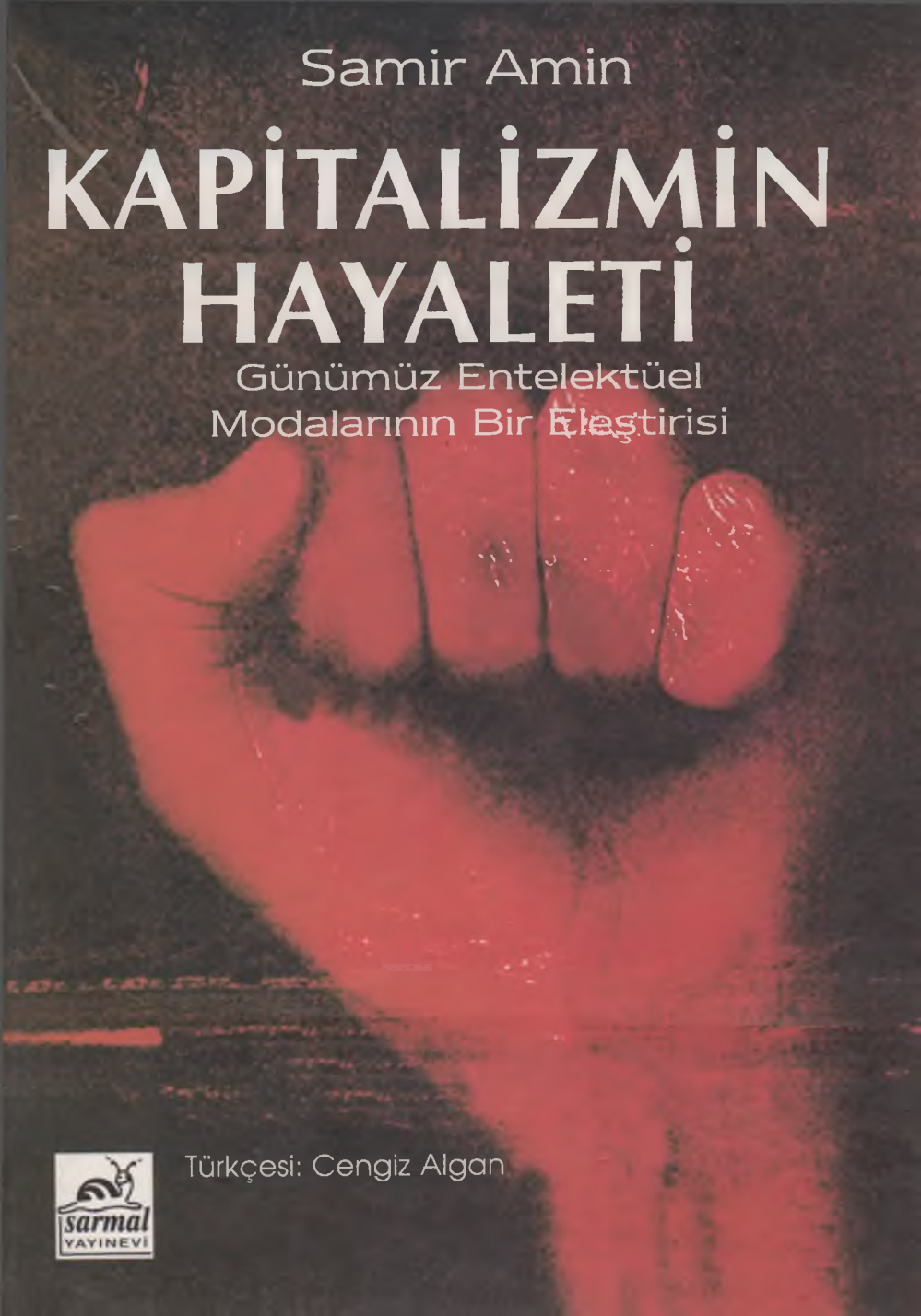
Samir Amin

KAPİTALİZMİN HAYALETİ

Günümüz Entelektüel Modalarının Bir Eleştirisi

Türkçesi: Cengiz Algan

sarmal YAYINEVİ

GÜNDÜZ
Basım Yayım Dağıtım
Ticaret ve San. Ltd. Şti.

Kapitalizmin Hayaleti
SPECTRES OF CAPITALISM
Samir Amin
Birinci Baskı: Ekim 1999
Copyright © 1998 by Monthly Review Press
Türkçe Yayın Hakları Gündüz Basım Yayım
Dağıtım Ticaret ve San. Ltd. Şti.'ne Aittir.
ISBN 975-8304-57-7

Kapak Düzeni
Ender Öndeş
Baskı-Cilt
Ceren Basım Yayım

SARMAL YAYINEVİ
Çatalçeşme Sk. Meriçli Apt. 52/3 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: (0 212) 513 94 23 - 513 95 21 Fax: (0 212) 522 45 78

Samir Amin

kapitalizmin hayaleti

Günümüz Entelektüel Modalarının Bir Eleştirisi

Türkçesi
Cengiz Algan

İÇİNDEKİLER

Giriş *7*

I
Kapitalist Kriz ve Kapitalizmin Krizi *13*
II
Ekonomi Politik İdeolojisindeki Değişimler ve Bütünlük *15*
III
Toplumsal Tarihe Damgasını Vuran Üst Belirlenim mi Altbelirlenim midir? *49*
IV
Toplumsal Devrim ve Kültürel Devrim *57*
V
Ekonominin Belirleyiciliğinden Kültürün Belirleyiciliğine: Değer Yasasının Sönümlenişi ve Komünizme Geçişin Sorunları *65*
VI
Postmodernizm- Gizli Neoliberal Bir Ütopya *93*
VII
İdeoloji Olarak İletişim *121*
VIII
Soyut Ekonomi ya da Çağdaş Dünyanın Büyücülüğü *131*

Giriş

Yüz elli yıldan beri komünizmin hayaleti dünyada kol geziyor. Başka herhangi bir hayalet gibi onun da, tehdidinden korkanlar sık sık bir anlığına onu akıllarından çıkarabilseler de, asla sonsuza değin bastıramazlar. Ve bu zamanların her birinde daha fazla servet kazanmak, masadan aldıkları ekstra paylarla midelerini tıka basa doldurmak ve hazımsızlıklarını gidereceğini umdukları tüm ilaçları almak için birbirlerini çiğneyen oburların aynı şölensel oyunlarını tekrarlarlar. Hepsi koro halinde aynı moda sözleri tekrarlıyor: "Marks öldü!", "Tarih, yolculuğunun sonuna geldi, hiçbir şey bir daha değişmeyecek", "Buradayız ve sonsuza kadar burada kalacağız!" Bazıları düşsel dünyalarının sonsuza dek süreceğine gerçekten inanıyorlar. Diğerleri, her şeye rağmen hafif bir endişeyle huzursuzlanarak, çevrelerine bakıyor ve homurdanıyorlar; "Partimizden uzaklaştırdığımız herkes için gerçekten *bir şeyler* yapmak zorundayız." Bu arada, sayısız kurban arasında yazgısına ağlayanlar, geçmişteki şanlı mücadelelerinin durmadan tekrarlanan hikayelerine sığınan ama son bozgunlarının nedenleri hakkında hiçbir şey

anlamayanlar ve kendi koşullarına boyun eğip "Tanrı düşmanlarımızdan yana; artıklarının çevresinde ördükleri çitin etrafında biz koyunlar gibi bekleşirken (düşmanlarımızın -ç.n.) kalplerinde bir yumuşama ummaktan başka yapacak bir şey yok" diye düşünenler var. Ama yeni durumu çözümleyebilen, her iki kampın da gücünü ve zayıflığını ölçebilen, halklarının karşılaşacağı mücadeleleri anlayabilen ve bu sayede yarının mücadelesine ve zaferlerine hazırlanabilenleri serinkanlılıkla toplanmaya çağıranlar da var.

Komünist Manifesto ortaya konduktan yüz elli yıl sonra, bir kez daha pis boğazların cümbüş yaptığı o momentlerden birindeyiz. Ama denetim altına alınmamış sermayenin bu anlık zaferine kapitalizmin genişlemesine uygun yeni görkemli bir dalga değil, krizinin derinleşmesi eşlik ediyor! Bu yüzden, düşman sınıfının geçici zayıflığının büyük bir olanak sunduğu sermayenin sınırsız iştahı, aslında bu sistemin patlamaya hazır saçma akıldışılığını gösteriyor. Büyümesinin önünü açtığı eşitsizlik, kapitalizmin yayılma olanaklarının altını oyuyor. Zenginlerin büyük israfını destekleyerek çarpık bir biçimde tüketimi yaygınlaştırıyor; bu hiçbir şekilde, sömürü sistemine her zaman daha az başarılı şekilde entegre olan işçilerin ve halkların çoğunluğunu eşitsizliğin mahkum ettiği yoksulluğu telafi edemez.

Bu yüzden kapitalizm, tam da kendi mantığıyla, onları marjinal bir statüye indirger ve sırf kriz yönetimine razı olur. Bunu da ancak düşmanlarının toplumsal gücü yeniden inşa olunmadığı sürece yapabilir. Sermayenin, uzayan krizine yol açan bu paradoksal zaferi, ancak *Komünist Manifesto*'yu okuyarak sakin davranırsak ve bunun yalın nedenini hafızamızda yeniden canlandırırsak açık seçik ortaya çıkar: Kapitalizm temel çelişkilerinin üstesinden gelemez.

İşçi sınıflarının kazanılmış haklarını yok etmek, sosyal güvenlik ve istihdamı koruma sistemlerini parçalamak, yoksulluk ücretlerine dönmek, üretici sistemlerine taşeron statüsü yükleyerek, görece sanayileşmiş ülkelerin fırsatlarını sınırlandırırken, belli çevre ülkelerini hammadde sağlayıcıları olarak modası geçmiş statülerine döndürmek ve gezegenin kaynaklarının çar çur edilmesini hızlandırmak: İşte bugünkü egemen güçlerin programı budur.

Komünist Manifesto'nun yüz ellinci yıldönümüne katkı olarak ortaya koyduğum günümüz entelektüel modalarının eleştirisi bu gerici ütopyanın hükümsüzlüğünü vurgulayacaktır.

İlk olarak, klasik ekonomi yönteminin tam zıt kutbunda duruyor olmasına rağmen kendisine "neoklasik" nitelemesini yakıştıran ve kendisine büyük bir gayretkeşlikle asla kanıtlanamayacak olanı kanıtlama görevi biçen bu "soyut ekonomi"nin geçersizliği, bilimsel geçersizliği var: Pazarların, toplum için en iyi olasılık olan doğal ve genel bir denge üreterek kendi kendini düzenlediği kanıtlanamaz. Marks, burjuva ideolojisinin (kapitalist toplumu, kesinlikle aşılamaz, Tarihin Sonu diye ilan ederek meşrulaştıran) hastalıklı zihin bulanıklığından kurtulmuş olarak, bize basitçe, toplumu yöneten doğal bir dengenin varlığına inanmanın ancak çıkmaz sokaklarda aranabilecek saçma bir şeye inanmak olduğunu hatırlatır. Bu yanlış sorunun yerine Marks, sistemin tarihsel sınırlarını tarif eden çelişkilerini çözümleme görevini koyar. Bugünün dünyasında *Manifesto*'nun yeniden okunması, Marks'ın yüz elli yaşındaki analizinin üstünlüğünü hemen ve inandırıcı biçimde açığa çıkarır. Bu çözümleme bugünün gerçekliğine, rüzgar nereye savurursa oraya giden neoliberal iktisat demagojilerinden daha yakındır. Ve bu boş iktisat, bizim için uydurduğu hiç olmamış büyüklükte felaketlere gözlerimizi kaparken, bize mutlu olmayı

ve sistemle günlük temelde başa çıkmayı öğretileyen "postmodernizm"in zayıf düşmüş toplumsal ve felsefi tezlerindeki solgun tamamlayıcılarına sahiptir. Böylece postmodernizm, toplumun kendi kimliğine bağlanmasını nevrotik, boş ve yetersiz bir şey olarak ele alırken, demokrasinin "düşük yoğunluk" etkinliğine indirgenmesi gerektiğini düşünen siyasi yöneticiler talep eden manipülatif pratikleri kendi yöntemiyle meşrulaştırır.

Benim bu katkım ayrıca, görünüşte muzaffer düşmanımızın zayıflığı analizinden başlayarak, mücadeleye hümanist bir yanıt için nesnel olarak ne gerekliyse onun hakkında hüküm yürütmek umuduyla ortaya konulmuştur. Bu yanıt bugün yüz elli yıl önce olduğundan çok daha acil bir gerekliliktir. Emeğin 1848'dekinden ölçülemeyecek kadar büyük orandaki toplumsallaşması, değer yasasının sönümlenişini gündeme getirmiştir. Kapitalizmin kısa vadeli akılsallığı, gezegenimizin geleceğinin yönetimi için kabul edilebilir araçlar öne sürmekteki yetersizliğiyle, yüz elli yıl önce tasavvur edilemeyecek yıkıcı etkiler yaratıyor. *Manifesto*'nun zamanından beri, dünya ölçeğinde kutuplaşma tüm önceki tarihte eşi olmayan bir kapsama ulaşmıştır. Bu bizi, insan girişiminin, bu girişimi gerçekleştirenlerin farklılıkları da gözetilerek, evrensel boyutunu uzlaştırma arayışında, burjuva düşüncenin tasarlayabildiğinin ötesine geçen araçları ve burjuva düşüncesinin pratik olarak kabul ettiği mantığın dışına çıkan yöntemleri kullanmaya zorlar.

Bu sorular, eski olanları, tarihsel gelişimleri tarafından ortaya konulan mücadelelerde tekrar ifade edilmiş olsalar da bizden *Manifesto*'yu kutsal bir metinmiş gibi (benim için ölü, hatta mumyalanmış anlamına gelen) tekrar okumamızı ister. Hatta, tüm paragraflarının daha dün yazılmış gibi alıntılanabilecek

kadar zamanının ilerisinde olan bu metnin ruhu hâlâ, bitmemiş olan görevini sürdürmemiz için bize bir çağrı olmalıdır.

Tarih, kapitalizmin tüm toplumsal sistemler gibi her gelişim evresinde kendi sürekli çelişkilerinin üstesinden gelebileceğini kanıtladı; ama bunu sonraki nesiller tarafından da yaşanacak şiddeti kötüleştirmeden yapamadı. Bu, insan girişiminin altbelirlenimli olmaya devam ettiği önermesinde ifade ettiğim Marksçı ruha kesinlikle yabancı değildir. Üretici güçlerin ya da tüm diğer toplum-ötesi güçlerin gelişimine bağlı bir zorunluluk bu girişimi engelleyemez. Ezelden beri insanlık iki seçenekle karşı karşıya kaldı: Ya kapitalizmin yayılan mantığının onu kolektif bir intihar yazgısına sürüklemesine izin verecek ya da tersine dünyada kol gezen o komünizm hayaletinin taşıdığı muazzam insani olanakları oluşturacak.

I

Kapitalist Kriz ve Kapitalizmin Krizi

1

Hiçbir toplumsal olgu düzenli, sürekli ve sınırsız bir tarzda yaygınlaşmaz. Herhangi bir toplumun evrimi, bu yüzden zorunlu olarak genişleme, durgunluk ve hatta gerileme evrelerinden geçer. Bir yönelim değişikliğinin olduğu noktalar kriz olarak adlandırılır. Bu genel kavram tarih boyunca var olmuş tüm toplumlara uyar ve toplumsal yaşamın ister ekonomik, ister politik ve ister kültürel olsun tüm yönleri için geçerlidir. Bu geniş anlamda alındığında, örneğin toplumsal evrim tartışması gibi bir konuda, her kavramsal kriz tartışması tarih felsefesi konusunun bir parçasıdır. Ben burada yalnızca, modern kapitalist sisteme özgü olan ekonomik kriz kavramıyla ilgileneceğim, bu yüzden bu düşünce alanının çok sınırlı bir kısmını ele alacağım.

"Ekonomik" sıfatı kapitalizmin getirdiği esas dönüşümü ifade eder: Kapitalizm kendisinden önceki sistemlerdeki ideolojik ve politik boyutların egemenliğinin tersine ekonomik boyuta egemen bir konum sağlamıştır. Önceki sistemlerde tersine bir durum sözkonusuyken şeylerin düzeninde tersine döndürülme, kapitalizmde zenginliğin iktidarın kaynağı olduğu söylenerek ifade edilebilir. Ya da diğer bir deyişle, değer yasası kapitalizmin yalnız ekonomik yönüne değil toplumsal yaşamın tüm yönlerine de hakimdir.

Bu tür kapitalizm tamamlanmış biçimini ancak 1800'de başladığı söylenebilecek olan sanayi devrimiyle almıştır. O zamandan beri kapitalist üretim tarzının özünde var olan toplumsal çelişki sistemde sürekli bir "tüketilebilecek olandan fazla üretme" eğilimine neden olmuştur: Ücretler üzerindeki aşağı doğru basınç rakip güçlerden daha az olmak üzere, sistemin ürünlerine olan fiili talebi doyurmak için gereken yatırım seviyesinden göreceli olarak daha fazla bir yatırım miktarına dönüşecek bir kar miktarı üretme eğilimindedir. Bu bakış açısından, göreli duraklama tehdidi kapitalizmin kronik hastalığıdır. Krizler ve buhranlar özgül nedenlerle açıklanmayı gerektirmezler. Tam tersine, genişleme evrelerinin her birini kendi özel koşulları üretir.

Modern kapitalizmin bu özgün karakteristiği geriye doğru, ne kapitalizme uzun geçiş dönemine -1500-1800 yılları arasındaki üç yüz yıllık merkantilizm dönemine - ne de daha erken çağlara atfedilebilir. Merkantilist geçişin buhranları, krizleri, genişlemeleri ve döngüleri bu yüzden olgun kapitalizme özgü sorunlardan farklı olarak, bir dizi özel sorunun parçalarıdır. Burada yalnızca olgun kapitalizme uyan ekonomik kriz kavramını tartışacağım.

1800'den başlayan "fiilen var olan kapitalizm"in tarihi daha önceki çağların tersine, üretici güçlerdeki muazzam bir gelişmenin tarihidir. Bu yüzden kapitalizme içkin durgunluk eğilimi tekrar tekrar aşılmıştır. Bu olguyu anlamak için gerekli bir koşul da, geniş kapsamlı tek bir açıklamayla, hem ulusal formasyondaki hem de dünya çapındaki kapitalist sistem ölçeğinde krizlerin işleyişinin altyapısını oluşturan politik mücadeleler ve ekonomik mekanizmalarla entegre olmaktır. Ancak bundan sonra bu tarihsel dönemde güçlükle farkına varılabilen her bir önemli evreye uygun sermaye birikimi modelini yönlendiren teoriler öne sürmek mümkün hale gelir.

Bu kriz teorileri ve analizleri genellikle *kısa vadeli iş döngüsü, uzun dalga* ve *genel* ya da *temel sistemsel kriz* diye anılan üç temel düzeyde uygulanabilir.

2

Kısa vadeli iş döngüsü genişleme ve durgunluk arasında değişen evrelerden oluşur; bu döngünün tamamı birkaç yıllık bir zamana yayılır.

Ekonomi biliminin kavramsal alet kutusuyla donanmış olarak, iyi bilinen iki mekanizmayı; çoğaltan (süregiden tüketim ondan türeyen bir dizi ikincil geliri yükselttiğinde kişisel gelire bir ek olarak) ve hızlandıran (artan gelirlerden kaynaklanan artan talep, artan yatırım harcamalarını yükseltir) mekanizmalarını işletmeye başlayarak içsel olarak değişmez (monotonik) bir döngü oluşturan bir ekonomik modeli kolaylıkla kurabiliriz.

Bu model artan kar oranları, gerçek ücretler ve karlardaki göreli değişikliklerin güdülenmiş döngüsel varyasyonları eklenerek geliştirilebilir. Bu, kapalı ya da açık bir ulusal ekonominin ya da küresel ekonominin çatısı altında ifade edilebilir. Eşit derecede sıradan ekonomilerin ya da marksist değer yasasının yalnızca ampirik terimleriyle oldukça iyi formüle edilebilir.

Ekonomideki ya da ekonomi politikteki tüm bu alıştırmalar, bunların geçerliliği için gerekli ve yeterli olan, kapitalist üretim tarzının tamamıyla soyut çatısı altında ifade edilir. Bu yolla elde edilen sonuçların, 1815'ten 1845'e kadar süren çok uzun bir zamanı gerçekten belirlemiş olan kısa vadeli iş döngüsünün (ortalama yedi yıl sürer) iyi bir iskeletini vermesi ilginçtir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iş döngüsü, daha etkin devlet müdahalesi ve borçlanma, kar oranları, gelir dağılımı, kamu harcamaları vb üzerindeki denetimler yüzünden daha büyük bir denetime bağlı hale gelmiş görünüyordu. (Benzer şekilde ve kolaylıkla, modern sanayi kapitalizmindeki ekonomik etkinliğin gerçek zincirine tam olarak karşılık gelen, demirbaş döngüsü üzerinde merkezileşmiş daha kısa-vadeli dalgalanma modelleri kurmak mümkündür.)

Bu ekonomik modellerin, yaklaşık yüz elli yıldır, gerçek ekonomik dalgalanmaları tanımlamada iyi işlemiş olması, o döneme özgü bir çok dikkate değer özelliğin belirlediği bir yönetici mekanizmanın varlığına bağlıdır. Bunlar; a) ücret düzeyi üzerindeki aşağı ve yukarı doğru basınç aracılığıyla girişimler arasındaki rekabetin düzenlenmesi (bu tip bir düzenleme hem 1800-1880 arası rekabetçi kapitalizm evresine hem de bunu izleyen oligopolistik kapitalizm evresine uygundur); b) her birinin ulusal biçimleri içinde egemen toplumsal yapıların göreceli istikrarı; c) para arzı ve kâr oranlarının içsel denetimi aracılığıyla sistemin ulusal düzeyde yönetimi; d) bu dönemde

kurulmuş ve bu dönem boyunca sürekli derinleşen, sanayileşmiş merkezler ile sanayileşmemiş çevre arasındaki farkın sürekliliğidir.

Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan beri, sistemin rekabet tarafından düzenlenmesi, yerini Keynesçiliğe ve refah devletine, temelini sağlayan sermaye ile emek arasındaki tarihsel uzlaşmaya bıraktığından ve çevre bölgeler sanayi üretimiyle rekabete başladığından beri düzenli periyodik iş döngüsü hareketi yerini daha kısa, daha sarsıntısız ama aynı zamanda daha düzensiz bir döngüye bıraktı.

3

Döngüsel analizin burada tam anlamıyla ekonomik terimlerle sunulmasının ötesinde uzun dalgaların incelenmesi tarihsel materyalizmin tüm boyutlarını içermesi için kavramsal ufkumuzu genişletmemizi gerektirir.

Sanayi devrimini izleyen bütün bir dönem süresince, gerçekten, tam anlamıyla alışılagelmiş ekonomik (üretim, yatırım, fiyatlar, gelirler) ilkelere göre tanımlanan alanda, bu gibi "uzun dalgalar"ı (genellikle Kondratiyev döngüleri olarak adlandırılır) ayırt edebiliriz.

Aslında, fiyat endeksleri 1815'ten 1850'ye düşme eğilimi, 1850'den 1865'e yükselme eğilimi, 1865'ten 1900'e düşme eğilimi ve 1900'den 1914'e yükselme eğilimi gösteriyor. Bununla birlikte en inandırıcı açıklamanın bile böyle bir döngü kavramı karşısında yapacağı bir şey yoktur. Aslında 1850 ve 1900'deki dönüm noktaları Kuzey Amerika ve Güney Afrika'-

daki geniş yeni altın rezervlerinin işlenmeye başlamasıyla aynı döneme rastlar. 1815'ten 1914'e kadar hüküm süren para sistemi basit bir altın standardı üzerine oturtulmuştur ve o sistem içerisinde nominal fiyat seviyesinin uzun vade evrimi emeğin üretkenliğindeki düzenli artışlardan kaynaklanan düşme eğilimiyle yönetilmiştir. Bu eğilim, 1850'deki Kaliforniya altına hücumu ve 1900 Klondike ve Rand altına hücumlarında, altın madenciliğindeki emek üretkenliğinde arasıra oluşan artışlarla ansızın ortaya çıkan bir karşı harekete maruz kaldı. Ancak bu altın akışlarından kaynaklanan fiyat artışları, hakim etkisini sürdürmek için fiyat seviyesinin eninde sonunda düşecek eğiliminin önünü açarak 15 yıl içinde hızını yitirdi. Gerçek verim büyüme oranına uyan bu uzun döngüleri araştırmak için ne şu ya da bu döngüler teorisini ne de zorunlu olarak, sermaye yatırımı teorisini benimsemek gerekir. Bu yüzden her biri yaklaşık yarım yüzyıl sürecini kapsayan aşağıdaki dört dalgayı dikkate alalım:

1790-1814 genişlemesi 1814-1848 durgunluğu

1848-1872 genişlemesi 1872-1893 durgunluğu,

1893-1914 genişlemesi 1914-1945 durgunluğu

1945-1968 genişlemesi 1968- ..... durgunluğu

Ardı ardına gelen her genişleme evresinin temel teknolojik yeniliklerin ve pazar genişletici siyasal genişlemelerin bileşimine harfiyen uymasının gözden kaçırılması çok zordur. Bunlar arasında, a) Fransız ihtilali ve imparatorluğun vahşi yükselişiyle gelen ilk sanayi devrimi, b) İtalyan-Alman işbirliğiyle tüm bir demiryolu ağının inşa edilmesi, c) Sömürgeci emperyalizmle gelen elektriklendirme, d) ve "otomobil uygarlığı"nın

doğuşuyla birlikte Avrupa ve Japonya'nın savaş sonrası yeniden inşası ve modernizasyonu sayılabilir.

Başka bir şekilde söyleyecek olursak, yeni kaynakların sömürüsü, (dış) yayılma ve hatta sınıf mücadelelerinin sonuçları döngüsel teorinin kendisini bütünleyen nedensel etkenler olduğu için, ekonomik döngü teorisinin tarihsel materyalizmin daha geniş alanından yapay bir şekilde ayrılması yersizdir. Toplumsal gerçekliğin bu yönleri bu nedenle sermaye birikimi sürecinin de ifadeleridir. Bununla birlikte, bu ilişkinin harekete geçirdiği hiçbir döngüsel teori yoktur. Çünkü, bütünüyle tanımlanmış ekonomik büyüklüklerdeki değişiklikler modeli iyi kurulmuş olsa da toplumsal gerçekliğin diğer yönleri böylesi katı bir modele bağlı değildir. Her bir evre gerçek ücretler ve benzerlerine dair bir model gösterdiği için, yeniliklerin döngünün ya genişleme ya da durgunluk evresinde kümelendiği şüphelidir. Ayrıca, diğer şeylerin arasında rakip güç merkezlerinin dış yayılmasının ifade edildiği, dünya ticaretinin büyümesiyle ilgili herhangi bir katı kural yoktur.

Uygulaması karlılık mantığıyla yönlendirildiği için teknolojik yenilik kesinlikle toplumsal olarak tarafsız değildir. Aynı şekilde yenilik, kapitalist sürecin temel bir yasası olan sermayenin bağımsız kütleleri arasındaki rekabetten kaynaklanan daimi bir süreçtir. Ama yenilikler kapsamlı uygulanmaya doğru ilerlediğinde, zorunlu olarak değil ama, uzun mesafeli yayılma sürecini çözebilirler. Örneğin, demiryolu inşası veya şehir alanlarının otomobille kökten değişimi ağır sanayide endüstriyel coğrafyanın şeklini değiştiren muazzam yatırımlara yol açsa da, bilgisayarla donatıma (computerization) dayalı yeniliklerin bugünün dalgasında benzer bir etkisinin olacağına dair bir kesinlik yoktur. Bu çağdaş teknolojik devrim, mülk gelirlerinin bu kadarının mali spekülasyona sızmasını geniş biçimde anla-

tan artı-emilim (surplus-absorption) sorununa çözüm getirmez. Durgunluk dönemlerinde yenilik, firmaları üretimlerinin maliyetlerini düşürmeye zorlayarak, keskin rekabet aracılığıyla ilerler. Bu, genişleme evrelerinde kazanılmış büyüme oranından daha az bir oran olmasına rağmen, görünen döngünün durgunluk evrelerinin, toplam verinin pozitif büyüme oranıyla da belirlenmesinin nedenidir.

Toplumsal mücadelelerin öngörülemeyen ekonomik sonuçları olagelmiştir. Bu kısmen sosyalist meydan okumaya cevaben, köylülük gibi diğer toplumsal sınıflarla yapılan büyük sermayenin biçimlendirdiği ittifaklar ve ücretlilerin toplumsal üründen daha fazla pay almayı garantilemek için verdikleri süregiden mücadeleleri gibi daha kökten belirleyici etkenlere olduğu kadar; kısmen de toplumsal mücadelelerin döngüsel evrelere göre değişken yerleşimlerine bağlıdır. Bu, bir uzun döngü teorisi oluşturmak için yapılan her girişimi hayali kılar ve böylece tarihsel materyalizmi indirgemeci bir ekonomik determinizm seviyesine düşürür. Rekabet halindeki kapitalist merkezler arasındaki mücadelenin ve bunların dış yayılmacı girişimlerindeki başarı ve başarısızlıklarının etkilerine gelince; bunlar da benzer şekilde herhangi bir döngüsel mekanizmaya indirgenemez.

Bundan dolayı son üç uzun durgunluğun her birinin birçok bakımdan kendi özgün doğası vardır. 19. yüzyılın bitimindeki büyük bunalım, şiddetlenen rekabetçi baskılar, kapitalist sistem niteliksel olarak dönüşene kadar sermayenin yoğunlaşmasını ve merkezileşme sürecini hızlandırdı: 1800-1880 yılları arasına yayılan rekabetçi sanayi kapitalizmi yerini oligopolistik (zümre tekelci-ç.n.) kapitalizme terk etti. Bu oligopoliler (zümre tekeli-ç.n.) etkinlikleri yabancı ülkelere yayılmış olmasına ve stratejilerinin kozmopolitliği ve zaman zaman içiçe geçmiş etkileşi-

mine rağmen esas olarak yine de ulusal temelde örgütlenmiş gruplardı. O dönemde bu grupların arasındaki rekabet Büyük Britanya'nın daha önce egemen olan konumuna son vererek ulusal devletler arasındaki rekabeti keskinleştirdi. Bu, dünyanın rakip emperyalist güçler arasında paylaşıldığı dönemdir. Yeni oligopolistik kapitalizmin kendine has özelliği Hilferding (özellikle Alman kapitalizmine özgü mali sermaye ve sanayi sermayesinin içiçe geçmesini vurgulamıştır), Hobson (İngiliz sermayesinin banka merkezli doğasını ve uluslararası genişlemesinin kozmopolit stratejisini gözlemlemiştir) ve Lenin (emperyalistler arası rekabetin kızışmasının dünya sosyalist devrimi için olmazsa olmaz koşul olduğu politik vargısına ulaşmıştır) tarafından tahlil edilmiştir. Ekonomik durgunluk sadece, özellikle Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde olmak üzere başka yerlerde de hızlanan endüstriyel büyüme ile daha eski kapitalist ülkeler için kural olmasına rağmen, bu durgunluğa genellikle mali sermayenin sanayi sermayesi üzerinde kurduğu egemenlik aracılığıyla şirket sahipliğinin özel mülkiyetten kamu mülkiyeti biçimine dönüşmesi eşlik etmiştir - Marks'ın deyimiyle M-M (çıkar) doğrudan sürecinin M-C-M (kâr) üretim süreci üzerindeki egemenliği.

İki Dünya Savaşı ve 1930'ların büyük bunalımı, onu belirliyormuş görünen 1914-1945 döneminin (Almanya ve ABD arasındaki "İngiliz Mirası 30 Yıl Savaşları") en önemli özelliği aslında emperyalistler arası rekabetti. Ne Birinci Dünya Savaşı öncesi kısa genişleme evresi (1895-1913) ne de 1920'lerin belirsiz, kısa ekonomik canlılığı sermaye birikiminin yeni bir pazar-sermayeli (market-capitalized) oligopolistik tarzını mümkün kıldı. Borsa, ancak üretimin genel genişlemesi bu " elde var sıfır oyun " çıkışa bir yol sunduğu için, birçokları pahasına yalnızca bazılarını zengin etti. Bu tefeci-rantiyeci

kapitalizm (Buharin ve Lenin'in adlandırmasıyla), hem ulusal hem de uluslararası olarak gelir dağılımındaki eşitsizliği artırıyor ve böylece uluslararası rekabeti ve yaygın durgunluğu güçlendiriyordu. Sistem de ücretler üzerinde aşağı doğru bir basınç oluşturarak rekabetle düzenlenmiş olarak kaldı. Bunlar dönemin bitimine doğru Keynes'in bir sonraki, savaş sonrası dönemin yayılmacı politikalarına bu sayede entelektüel bir dayanak oluşturarak analiz ettiği' likiditeyi azaltıcı sarmalın mekanizmalarıydı.

1960'ların sonuyla başlayan bugünkü uzun durgunluk, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra faşizmin yenilgisiyle yükselen üç etkene dayalı bir yayılmanın arkasından geldi: a) Tarihi sermaye - emek uzlaşması, ücretleri düşürücü rekabete dayalı rejimin yerine sermaye birikimi üzerinden yeni bir yönetim biçimi koyan Keynes ulusal politikalarıyla, gelişmiş kapitalist ülkelerde sürdü. b) Gerçekte "kapitalistsiz bir kapitalizm" inşası için bir girişim olmasına rağmen sosyalizmin inşası için bir girişim olarak adlandırılan, bununla birlikte kendisini kapitalizme bir meydan okuyuş olarak düzenleyen ve onu kamçılayan "Sovyet" sistemi. c) Çevre ülkelerde ulusal bağımsızlık hareketlerinin zaferleriyle mümkün hale gelen ulusal kapitalist gelişme girişimleri.

Günümüzdeki durgunluğun kökeninde, diğer şeylerin arasında, başarılarının küresel karşılıklı bağımlılığı derinleştirmesini izleyen bu üç toplumsal modelin ilerleyen tükenişi vardır. Bu yüzden bu durgunluk derinleşmiş küreselleşme ortamında yayılır. Bu daha çok, Sovyet alternatifinin çöküşü ve üçüncü dünyadaki ulusal kapitalist proje, bağımlı arabulucular olarak çevre kıtaların burjuvalarını daha önceki konumlarına indirge-

meyi hedefleyen egemen kapitalizmlerin saldırısına karşı koyamadığından böyledir.

1873-1896 durgunluğu sırasında kurulan oligopoliler devlet politikasının araçları olmak zorundayken, günümüzdeki küreselleşme bunlara geniş bir özerklik vermiştir. Şimdi şirketler "ulusal çıkarları" dikkate almaksızın kendi stratejilerini geliştiriyorlar ve kendilerine işbirliği politikası araçlarını sağlaması için devletlerine baskı uyguluyorlar. Savaş sonrası ABD hegemonyasının gerilemesine rağmen ulus-devletler arasındaki rekabetler artık emperyalistler arası çelişkiler dönemini işaret eden koşullardan tamamıyla farklı koşullar altında çözülüyor.

Tüm diğerleri gibi günümüzdeki durgunluk da üretken kapasitenin yayılışı içinde doyurucu derecede karlı satış alanları bulmakta aciz artık-sermaye aracılığıyla ifade edilir. Durgunluğun kapitalist yönetimi bu yüzden, mali alanda karlı satış alanları alternatifi sağlanmasını hedeflemiştir ve tam da bu durum, ekonomik büyümeye zarar verici olduğunda bile sermaye değerlerinin korunmasını bunun temel önceliği haline getirmiştir. Sermaye pazarlarının bu yeni hegemonyası bir dizi araçla hareket etmiştir. Bu araçlar; göze çarpacak biçimde değişken kur oranları, yüksek faiz oranları, kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi, ABD ödemeler dengesindeki açıklar ve üçüncü dünya ülkelerini dış borçlarını diğer tüm önemli konuların üzerinde tutmaya zorlayan uluslararası mali kurumların politikalarıdır. Alışılageldiği gibi bu tür politikalar dünya ekonomisini içinden çıkış sunmadıkları gelişmeyen, kısır bir döngüyle sınırlarlar. Aslında, bu inatçı durağanlık yalnızca dünyanın durgunluğu yönetmek için sermaye pazarlarınca benimsenen ölçülere maruz kalmaya zorlanan o kısmını -ABD, Avrupa, Japonya ile bunlara bağımlı Latin Amerika, Afrika ve Ortadoğu'daki ülkeleri- etkiler. Güneydoğu Asya'nın izlediği Doğu Asya (özellikle

Çin) ve bir dereceye kadar Hindistan, aksine ekonomik büyümelerinin hızlanması deneyimini yaşadılar ve o ölçüde de durgunluğun etkisinden uzak kaldılar.

4

Fiilen var olan kapitalizmin tarihi önceki sistemlerin istikrarının aksine bazısı kısa, bazısı uzun, bazısı derin olan sürekli bir durgunluklar dizisiyle belirlenir. Ancak kapitalizmin doğasında var olan değişkenlik onun gücüdür de: Durgunluklar arasındaki genişleme evreleri sırasında, önceki dönemlerde hüküm süren yavaş büyümeden kıyaslanamayacak kadar büyük olan üretici güçlerin şaşılası genişlemesini beslemiştir.

Sistemin ayırt edici özelliği olan, gittikçe hızlanan ancak çarpık büyümenin muazzam yıkıcı etkilerine rağmen kapitalizm olağanüstü kısa bir tarihsel süreçte insanın varoluş koşullarını değiştirdi. Bununla birlikte, gelişimi çok hızlı olduğundan sonsuza değin bir süreklilik sağlanamaz (kanserde olduğu gibi sürekli hızlı gelişim yalnızca ölüme yol açar). Kapitalizm aşılmaya mahkumdur ve şüphesiz ki tarih içinde üretici güçlerin birikmesinin toplumsal gelişme ve doğa üzerinde daha iyi bir egemenlik biçiminin malzemesini ve insani koşullarını yaratmış olacağı kısa bir geçiş dönemini ortaya çıkaracaktır.

Kapitalizmin ötesine geçmek için zorunlu olarak sistemsel, genel ya da temel diye adlandırılabilecek bir krizden geçmek zorunda kalacak mıyız? Eleştirel toplumsal düşüncenin -ki ütopik, reformist ve Marksist toplumsal hareketlerin karakteristik düşünce biçimidir- bu soru içinde bu türden *sistemin* krizi

ve sistem *içindeki* krizler arasındaki ayrım üzerine kurulu olduğu için özel bir yeri vardır.

Marks kapitalist sistemi yöneten sermaye birikimi yasasının toplumsal koşulları homojenleştirerek hakimiyetini hızla tüm dünyaya yayacağını ve tam da bu nedenle dünya çapında bir sosyalist devrim için objektif koşulları yaratacağını umuyordu. Burjuvazinin devrimci rolüne fazla değer biçtiği için, Marks üretici güçlerin dünya çapında yayılmasını kapitalist üretim tarzının dünya çapında yayılmasına eşdeğer görüyordu. Ancak bu üretim tarzının karakteristik özelliği olan değer yasası pazarların tüm boyutlarıyla (sermaye, mallar ve emek gücü için pazarlar) entegre olmasını gerektirir. Dünya kapitalist sistemi ölçeğinde böylesi içiçe geçme eğilimleri ilk iki boyut için geçerli olmuştur, üçüncüsü için değil. Dünya pazarının bu budanmış yapısı üzerine kurulu olduğu için küreselleşmiş biçimi içinde değer yasası merkezi ve çevre ekonomiler arasındaki kutuplaşmaya göre ikincildir. Bu kutuplaşma tarihsel olarak geliştirilmiş olduğundan kapitalizmin yapısında vardır ve kapitalist bir düzen içinde üstesinden gelinemez. Kapitalist sistemin bu temel karakteristik özelliğinden dolayı kapitalizmi aşmaya ilişkin teorik ve pratik sorunlar sosyalizme geçiş hakkındaki çeşitli post-marksist teorilerden farklı terimlerle konmalıdır.

Oligopolilerin aynı zamana denk gelen oluşumu ve emperyalistler arası rekabetlerin felaket getiren sorunları Lenin'i "emperyalizmin kapitalizmin en yüksek aşaması" olduğuna inandırmıştı. Lenin bu tanımı bütün ülkelerin işçilerinin emperyalist savaşa, sistemin "en zayıf halka"sında başlayabilecek olmasına rağmen, tüm sistem içinde genelleşebilecek olan bir devrimle karşılık verecekleri anlamında kullanmıştı. Bu devrim gerçekten de Rusya'da gerçekleşti. Ama kendisini Batı'ya yaya-

cak yerde -ya radikal bir biçimde (Çin) ya da ulusal bağımsızlık hareketlerinin indirgenmiş biçiminde -diğer çevre ülkelere yöneldi; böylelikle kapitalist sistem tarafından üretilen merkezi ve çevre ülkeler arasındaki kutuplaşmanın sonuç belirleyici karakterini açığa çıkarmaktaydı.

Stalin, kendi döneminde, tarihin beklenmedik akışını "tek ülkede sosyalizm"in inşası ve iki sistem arası rekabet diye tanımlanan ve formülü kapitalizmin genel krizinden oluşan bir tezle teorize etti. Bu tez hem savaşlar arası uzun bunalım dönemiyle hem de "sosyalist" sistemin Doğu Avrupa ve Asya'ya yayılmasıyla doğrulanmış gibi görünüyordu. Ancak gerçek hedefi "kapitalistsiz kapitalizm" inşa etmek olan, sonunda olacağına vararak kapitalistleri *olan* bir kapitalizme dönüşen sözde sosyalist projenin doğasının üzerini örtüyordu.

Olağanüstü ve karakteristik esnekliğini sergileyerek kapitalizm beklendiği gibi "genel kriz"inin üstesinden geldi ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Doğu'yla rekabeti sayesinde canlandı ve bağımsızlıklarını yeniden kazanan çevre ülkelerde büyüme avantajını kullanarak, yeni bir muazzam genişleme aşamasına başladı. Bununla birlikte -Sovyet alternatifinin çöküşüyle daha da güçlenen- bu başarıya rağmen, savaş sonrası kısa büyüme, yüzyılın son çeyreğinde, uzun zamandır devam eden yeni bir durgunluk batağına girdi. Bu durgunluğun ayırt edici özelliği olan mali pazarların belirleyiciliği yeni bir büyüme evresinin gerçekleşmesi önünde aşılamaz bir engel midir? Bunalıma -bu kez tüm kıtalara (özellikle Afrika'ya) yayılan - eşlik eden marjinalleşme ve yoksullaşma süresiz olarak doğabilir mi? Bir yandan Batı ve çevre ülkelerin arabulucular aracılığıyla egemen olan bunalımı, diğer yanda Doğu Asya'nın sanayileşmesi arasındaki karşıtlık bu devasa kutuplaşmanın azalmasının başlanıcı mıdır? Yahut da emperyalist merkezlerin ellerinde tuttuk-

ları -teknoloji, mali sistemler, dünya çapında doğal kaynaklara erişme, medya ve enformasyon sistemleri ve kitle imha silahları üzerindeki- beş yeni tekel üzerine kurulu kutuplaşmanın yeni biçimlerinin yolunu mu açar? Gezegen ölçekli bir ekolojik yıkım riskinin üstesinden gelebilecek yeni bir sermaye birikim sistemi zamanında yerleştirilecek midir? Bu gibi büyük sorunlar sistemin krizi tarafından ortaya konuluyor. Kapitalizmin esnekliği kendi ideolojik ve kurumsal sınırlılıklarını aşacak mı? Sonradan kendi toplumsal rejiminin ötesine geçecek umulmadık yollar açacak mı? Ya da bu tıkanıklıklar bizi nihai bir felakete mi götürecek? Diğer bir yeni devrimler dalgası ve yaratıcı uyarlamalar var olan koşullar altında tahayyül edilmesi çok zor yeni bir küreselleşme biçimine bir geçiş sağlayacak mı?

II

Ekonomi Politik İdeolojisindeki Değişimler ve Bütünlük

Tüm sosyal bilimlerde olduğu gibi ekonomi teorisinin tarihi de doğal bilimlerin izlediği gibi bir rotada ilerlemedi. Doğal bilimlerde -daha bütünlüklü, daha karmaşık, daha kesin olan- yeni teoriler eninde sonunda, daha önceden egemen olan ama artık tamamen terkedilmiş teorilerin yerini alırlar. Tabii ki bu gelişimi düşünce okulları arasındaki çelişkiler şekillendirir ve bazen bir teori geçici bir zafer kazanır. Bununla birlikte, Kuhn'un çok iyi göstermiş olduğu gibi, bilginin derinleşmesi daima yeni bir paradigmanın yüklenmesiyle son bulur. Bu ilerleyişe yakından bağlı olan bilim kavramı burada tam anlamına kavuşur.

Düşünce okullarının kesin bir üstünlük elde etmeksizin birbirlerine sürekli muhalefet ettikleri toplumsal gerçeklik bilgisi-

ne göre şeyler tamamen farklı dururlar. Böyle okullar bilinen analiz hedeflerinin (toplum) gerçek doğasına ait farklı -ve bazen de bütünüyle karşıt- kavramlarla tanımlanırlar. Ve bu karşı çıkışlar gerçekliğin sınırlarını aşar; toplumsal gerçeklikteki değişikliklerden daha uzun süre yaşarlar. Elbette bu okulların her birindeki en iyi analizciler bu değişikliklerin pekala farkındadırlar ve ortaya konulan yeni sorunları hesaba katarak gözlemlerini ve analitik tekniklerini güçlendirirler. Ama yine de daima kendi seçilmiş paradigmalarının sınırları içerisinde kalırlar.

Bu fark doğa ve toplum alanlarındaki bilimsel analizlerin farklı konumlarını karakterize eder: Bu bize insanların, yalnızca doğal dünyanın tarihini gözlemleyebilirken, bireyler ve toplumsal aktörler olarak kendi tarihlerini yaptıklarını anımsatır. Topluma nazaran bilim (gerçeklere itibar etme anlamında) ve ideoloji (toplumsal tutuculuğu ya da toplumsal gelişimi haklı çıkaran bir bakış açısı anlamında) birbirlerinden ayrılamaz. Benim "toplumsal bilim" yerine "toplumsal düşünce"den (bilimsel yöntemin gerekliliklerinden kaçınmayı çağrıştırmasın) söz etmeyi tercih etmemin nedeni de budur.

Modern kapitalizmin tarihiyle ilgili olarak elimizde, son iki yüz yıldır argümanın birbirine muhalif iki çizgisi var. Bir yanda söylemin kapitalist toplumsal düzeni onaylayan tutucu çizgisi, diğer yanda o düzene getirdiği kökten eleştirisiyle sosyalizmin çizgisi. Bu, iki çizginin bir döngü içinde yorulmaksızın aynı argümanları tartıştıkları anlamına gelmez. Üzerinde tartışılan kapitalizm sürekli bir evrim halindedir ve bu evrimin her bir aşamasında ilerideki gelişmesinin gereklilikleri farklı politikalar gerektirir. Tutucu (kapitalizm yanlısı) akım içinde en ilginç bakış açısı bu zorunlu politikaları haklı çıkarmakta ve bunların uygulanması için en etkili araçları göstermekte başarılı olanıdır. Hattın diğer tarafında, bu gelişimin yarattığı toplumsal sorunlar, bazıları azalarak ya da yok olarak, bazıları ilk kez ortaya çıka-

rak ya da yoğunlaşarak kendiliklerinden değişir; kökten eleştirel akım içinde en etkili bakış açısı yeni mücadeleleri en iyi şekillendirendir.

Toplumsal düşünce, bundan dolayı, ya verili kurulmuş iktidar sistemini onaylayarak ya da başka bir sistem önerip onunla mücadele ederek toplumsal iktidar sorunuyla yakından ilintilidir. Burjuva düşüncesini oluşturan kavramlar bütünü arasında kapitalist gelişmenin söz konusu özel evresiyle öne sürülen taleplere en iyi yanıt vereni entelektüel egemenlik içerisinde yerini kolayca kazanır ve o momentin "tek düşünüş"ü haline gelir. Bunu aksine, kapitalizmin entelektüel eleştirisi kurulu iktidarla yalnızca karşıtı olarak ilişkide olana kadar ideolojik çoğulculuk kural olma eğiliminde olacaktır. Bununla birlikte, 1917'den 1990'a kadar kesinlikle fiilen var olan bir kurulu iktidar sistemi olduğu için Sovyet iktidar yapısına çözülmezcesine bağlanan egemen bir toplumsal ideoloji de sosyalist saflarda kabul ettirildi. Vulger marksizmden esinlenen dilde ifade edilen alternatif bir "tek düşünüş", bu dönem boyunca sahnede kalmış olan onu izleyen kapitalist tek düşünüş biçimleriyle -liberal ulusalcı, Keynesçi, neoliberal küreselci- birlikte var oldu. Sovyet alternatifinin çöküşüyle "fiilen var olan sosyalizm"in "tek düşünüş"ü ortadan kalktı. bunun yerine farklı bir bakışın kökten eleştirileri üşüştü. Bunlar henüz bağlantılı alternatif projeler olacak kadar billurlaşmadılar, çağdaş dünyanın mücadelelerine etkili yanıtlar verecek kadar güçlü olabilecek eleştirel düşüncenin yenilenmiş sistemleri olarak formüle edildiler. Bu momentin burjuva tek düşünüşü böylece, ideolojik düalizm süreci boyunca yaptığı gibi o etkiyi paylaşma ihtiyacı duymaksızın, evrensel bir etkiye sahip olur. Yine de, bu yeni bir durum değildir: Kapitalizmin 1800-1914 genişlemesinin gerekliliklerine uygun biçimlerdeki egemen burjuva düşünüşü, genel olarak, bu genişleme-

nin her bir başarılı aşaması için evrensel bir tek düşünüş de oldu.

Böylece kapitalist düşünüşün baskın çizgisi, ifade modelleri farklılığının ötesinde, temel kavram ve yöntemlerin değişmeyen özü etrafında örgütlenmiş olarak kalan biçimlerin bir devamı olarak gösterildi. Bu güçlü özün sürekliliğine işaret etmek ve kapitalist söylemin çeşitli ve birbirini izleyen modellerin gerçek alanını tanımlamak, hem kapitalizmde sürekli olan şeyin hem de gelişiminin her bir evresine özgü olan şeyin ne olduğunu anlamaktır. Böylece kapitalist toplumun tarihindeki birbirini izleyen her bir "tek düşünüş"ün yerini anlayabiliriz.

Kapitalizmin karakteristik ideolojisi her zaman ekonomik determinizm olmuştur. Bu, ekonomi teorisi haline gelen şeyin ana konusuna egemen bir konum sağlar. Henüz bu (ve otonomi ki ekonomik teori ondan türemiştir) onu tamamıyla kapsamaz. Çünkü aynı zamanda bireysel özgürlük kavramının altında yatan ve politik demokrasinin uygulanış sınırlarını belirleyen toplumsal ve siyasal koşulların ürünüdür. Geleneksel ekonomi teorisinin nitelikleri ve çelişkileri bu belirsiz konumdan kapitalizmin ideolojik retoriğine akar. Aslında bu ekonomi teorisi iki aşırı uç arasına yayılmıştır. Bir kutupta teorinin uygulayıcıları toplumsal gerçekliğin uluslar, siyasal pratik ve devlet müdahalesi gibi yanlarından bağımsız, kendi kendilerinin oluşturduğu kurallar dizisini izleyerek "soyut bir ekonomi" (kendi terminolojilerine göre) inşa etme arayışına girerler. Geleneksel ekonomi teorisindeki bu sürekli eğilim böylece, pazarın kendi kendisini düzenleyen doğası aracılığıyla genel bir dengenin nasıl kurulacağını belirleyen titiz bir teori formüle etme (kendi özgün kriterleriyle) arayışına girer. Ama diğer kutupta bu ekonomistler pazarı düzenlemek üzere etkin bir işleyiş önermek ve ulusların dünya sistemi içindeki konumlarını güçlendirmek yerine, kendilerini dikkatli bir biçimde fiilen var olan iktidar yapısının

hizmetine sunmayı seçerler. Yine de, fiilen var olan bu iktidar yapıları uzam ve zaman hesaba katılmaksızın birbirlerine tıpatıp benzemezler. Bunların tümünün burjuvazinin iktidarını sürdürdüğünü söylemek, ifade yanlış olmasa da tümüyle yetersizdir. Çünkü bu iktidar özel ülkelere ve özel tarihsel dönemlere özgü hegemonik toplumsal koalisyonlar aracılığıyla dayatılır. Bu, böyle koalisyonları tanımlayan toplumsal sınıflar arasındaki uzlaşmaları sürdüren devlet politikaları gerektiren bir olgudur. Bundan sonra ekonomi teorisi bu hedeflere uygun terimlerle formüle edilir ve soyut ekonominin soyut kaygılarından uzak kalır.

Tek düşünüş genellikle, "soyut ekonomi"yi gerçek yaşamla hiçbir bağı olmayan akademik boş laflar düzeyine indirerek, birbirini izleyen bu ikinci tip formülasyonlar aracılığıyla ifade edilir. Buna rağmen belli istisnai zamanlarda - ve bu istisnaların açıklama gerektirdiği yerlerde- tek düşünüş soyut ekonominin önermelerine yakınlaşır, hatta bunlarla karışıp birleşir. Bugün böyle dönemlerden birinde bulunuyoruz.

Bu noktada kapitalist dünya'görüşünün niçin doğal olarak ekonomik determinist olduğunun nedenlerine dönmeyeceğim. Bu karakteristik özellik, o olmaksızın kapitalizmin işleyemeyeceği bir nesnel zorunluluktan kaynaklanır: Kapitalizm öncesi toplumsal sistemlere özgü politika ve ekonomi arasındaki ilişkinin tersine çevrilmesi ve böylece politikanın ekonomiye bağımlı hale gelmesi bu nesnel zorunluluk bir "ekonomi bilimi"nin kurulması için gerekli uzamı yaratır. Bu ekonomi biliminin yasaları gerçekten o yasalarla belirlenmiş olarak ortaya çıkan kapitalist toplumun yeniden üretim sürecini yönetir. Bu, "soyut ekonomi teorisi"nin formülasyonunu talep eden zorunluluğun, politika ile ekonomi arasındaki ilişkinin tersine çevrilmesidir.

Bu teorinin kuruluşunun tarihi üzerinde de fazla durmayacağım. Hemen hemen kapitalizmin -19. yüzyılın başlarındaki

Sanayi Devrimi'yle birlikte- tamamlanmış biçimini almasıyla aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Başlangıçta, (Bastiat'taki gibi) "piyasa"ya duyulan koşulsuz hayranlıktan biraz fazlasını temsil eden acemi bir biçim -Marks'ın tam da bu nedenle haklı olarak vulger ekonomi diye tanımladığı bir biçim- içinde ifade edilmiştir. Sonraları, bir genel denge teorisiyle, pazarların karşılıklı bağımlılıklarını ifade etmek üzere, (Walras'ta olduğu gibi) matematik teknikler kullanıldı.

Kapitalizmin işleyebilirliğini (doğal bir süreç olarak işlediğini) göstermek hâlâ kapitalist retoriğin kaçınılmaz merkezi olmaya devam eden bu teorinin tek konusu değildir. Bu akılcı işlevselliğin kapitalizmi çoğu zaman meşru hatta "ebedi" olarak gören bireyler ve toplulukların beklentilerine yanıt verdiğini aynı derecede kanıtlamak gerekmektedir. Bu teori "tarihin sonu"nu anlatmaktadır. Öyle bir kanıt elbette ekonomi teorisi ile toplumsal ve politik felsefe arasındaki bağı tekrar kurmayı gerektirir. Böylece ekonomik söylem, argümanının ekonomik temelinin de ötesine geçerek kapitalizmin genel söylem olmak üzere zenginleştirilir.

Geleneksel ekonomi teorisini altında yatan toplumsal felsefeye bağlayan ilişki birçok konuya yayılmıştır. Ben burada bunların ikisiyle ilgileneceğim: Değer teorisi ve bireysel özgürlük kavramı.

Değer kavramının toplumsal emek mi yoksa bireysel ve öznel fayda kanısı üzerine mi temellendirileceği konusundaki seçim iki toplumsal gerçeklik kavramı arasındaki karşıtlığın bir sonucudur. Marks'tan sonra ve Marks'a yanıt olarak ancak geç bir aşamada soyut ekonomi teorisinin içinde billurlaşan bu seçeneklerden ikincisi toplumu bireylerin toplamından başka bir şey olarak tanımlamaz. Bana öyle geliyor ki hepsinden fazla sofistike yollarla formüle edilmesine rağmen, hem sistemin işlediğini ve kendini yeniden ürettiğini (genel denge) hem de en

iyi olasılık olduğunu (bireysel hazları maksimize ederek) kanıtlamaya izin veren teoremleri bu temelde formüle etme girişimi hedefine ulaşmakta başarısız olacaktır. Ama burada bizi ilgilendiren şey bu değil. Tersine, ilk seçenek ölçülebilir miktarlar üzerine temellendiği için Maurice Allas tarafından tekrar ele alınıp formüle edilen (pazarların birbiriyle pozitif karşılıklı bağımlılığını öznel bir değerlendirmeyle sentezleme girişimi) Walrasçı genel dengeden, Pierro Sraffa'nın soyut olgucu sistemine kadar uzanan kapitalist gerçekliğin bir dizi pozitivist tanımlamasının oluşmasına kaynaklık etmiştir.

Bu sonuncusunun geleneksel ekonomi teorisi içindeki evrimine esin kaynağı olan pozitivist mantık kapitalizmin ekonomik söylemiyle onun eleştirileri ya da en azından, daha sonra göreceğimiz gibi eleştirel düşüncenin muhtemel bir çizgisiyle iletişim kurma olanağına izin vermiştir.

Daha az önemli olmayan bir şey de -tüm varyasyonları içinde- soyut ekonomi teorisiyle, burjuva bireysel özgürlük düşüncesi arasındaki ilişkidir. Burada burjuvazinin hem daha önceki rejimin nezdinde kendini onaylamak için bir araç, hem de kendi toplumsal ve ekonomik sisteminin temeli olarak üretilmiş bir felsefeyle karşı karşıyayız. Bu sistem, ekonomi teorisinde belirleyici bir rolü olmasına rağmen, tabii ki basit bireysel özgürlük kavramından özetlenmemiştir . *Homo economicus*, emeğini satacağına ya da işten kaçınacağına, yenilikçi olacağına ya da uyum sağlayacağına, satın alacağına ya da satacağına dair seçim yapabilen bir özgür bireydir. Böyle bir özgürlüğün uygulanması, toplumun -emek için, mallar için, şirketler için- genelleştirilmiş pazarlar temelinde örgütlenmiş olmasını gerektirir.

Bu ilkenin mantıksal sonucu, toplumsal gerçekliğin, bu özgürlüğün hayata geçmesi için tüm koşulları üretmesi ve yalnızca koşulları üretmesi gerektiğidir. Bir başka ifadeyle, bu mantık "bu" bireylerin herhangi bir birliğinin topluluklara (örneğin

uluslara) dönüşmesini akıldışı olarak reddeder, tarihsel olarak oluşmuş devleti reddeder ve hatta göreceğimiz gibi özel mülkiyeti reddeder. Bu koşullar altında gezegenin nüfusunu oluşturan bütün bireyler tam eşitlik çerçevesinde karşılıklı ilişkilerini sürdürebilmek için piyasada karşılaşabilirler. Çünkü hiçbiri en küçük miktarda bile olsa sermaye sahipliğinden geçen ayrıcalıklı bir konuma sahip değildir. Bu bireyler üzerinde,elbette dünya ölçeğinde, konumlanmış olan bir devlet/hükümet/banka, bu genelleştirilmiş piyasanın idaresi için görevlendirilecektir. Sözde girişimciler projelerini onun yargısına sunacaklardır. Devlet/banka değerlendirmeyi geçenlere ödünç sermaye verecektir. Diğer bireyler emeklerini bu girişimcilere satmayı müzakere edecekler ve bütün ürünler açık pazarlarda tamamen bilgilenmiş katılımcılar tarafından alınıp satılacaktır. Bu mantık, uç noktasına götürüldüğünde, kapitalizmin savunucularını korkutur ve bu yüzden çok az ifade edilir (takipçisi Allais gibi Walras'ın da buna önem vermeye başlamasına rağmen). Tersine, kapitalizmi eleştiren bazı toplumsal düşünürler bu mantıkla kendilerini rahatlamış hissettiler. Buna paralel olarak, fiilen var olan kapitalizmdeki pazarın aksine, mükemmel olacağını düşünerek, bu yolla planlanabilecek bir pazar tahayyül ettiler -dahası bu plan tamamen eşitlik sağlayabilecekti; çünkü (tek bir ülkenin ya da dünyanın) bütün yurttaşların eşitliği üzerinde temelleniyordu. Teorik olarak Barone'nin müjdelediği bu tür bir sosyalizm kapitalizme çok benzemektedir -(özel) kapitalistleri olmayan ya da, daha çok mirasçı sermaye sahipleri olmayan bir kapitalizm. Ama kapitalizme içkin olan ekonomik determinizmi (pazardan ayrı tutulamaz ekonomik yaşamın yabancılaşmış biçimi) sorgulamayan eleştirel bir düşünüş hattı dahilinde konumlanmaktadır. Bu eğilim aynı şekilde emek değeri terimleriyle ifade edilen pozitivist genel-denge analizinin argümanlarını kabul etmektedir. Bu sayede sosyalist ekonomik planlamanın ne ola-

cağına dair düşüncenin unsurlarını sağladı. Bu noktaya daha sonra döneceğiz.

Burjuva bireysel özgürlük kavramı (kapitalist ya da sosyalist) soyut ekonomi tarafından kabul edildiği gibi -devlete, (sendikalar dahil) örgütlere ve ilkesel olarak tekellere düşman- sağ kanat anarşizmin bireysel özgürlük kavramıdır. Bu yüzden küçük işadamları arasında geniş bir çekim gücüne sahiptir ve iyi bilindiği gibi, 1920'lerin faşist ve protofaşist hareketlerinin orta sınıfların kafası karışık kesimlerini çekmesinin bir bileşeni olmuştur. Fakat faşizmin bütün tarihsel formlarında esas olan devletçiliğe dönüşebilir. Bu dalgalanmalar "soyut ekonomi"nin (ve ondan esinlenen "pazarın yönettiği toplum"un) bir ütopya olduğu gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Gerçekte, üretim araçlarının bir azınlık tarafından özel mülkiyetinden, gerçek rekabet biçimlerinden(oligopoliler gibi) ve doğal kaynakların kullanımını sınırlayan kurallardan soyutlandığı anda, fiilen var olan kapitalizmin devletler, uluslar, toplumsal sınıflar ve küresel bağıntılar gibi retoriğini sıkıntıya sokan tüm yönlerini dışlayan hipotezlere bağımlıdır. Ama gerçek, bu ideolojik söylemin dışında, intikamını alır, sonunda, üstün gelir.

Soyut pazar ekonomisi hakkındaki soyut söylemin arkasında gerçek ve çok farklı bir pazar modeli gizlidir. Bu model, her şeyden önce, iki taraflıdır: Ulusal düzeyde üç boyuta (ürünler, emek ve sermaye piyasası) entegre olmuş, ama küresel düzeyde bunlardan sadece ikisine (ürün ve sermaye piyasası, ama emek piyasası değil) indirgenmiştir. Aynı şekilde, bu ikilik küresel sistem içindeki uluslar arasındaki çelişkiyle kendini gösterir ve bu yüzden sağ kanat anarşizmin retoriğini ulusçuluk içinde erimeye zorlar. Dahası, tartışıyor olduğumuz kapitalist ütopyanın kaynağındaki ekonomik determinist yabancılaşma, benzer şekilde bu indirgemeden türeyen tüm sonuçlarla doğal kaynakları sadece pazar ticaretinin nesneleri olarak görmeye yol açar.

Soyut kapitalizm olmadığı ve fiilen var olan kapitalizm onun bir benzeri değil tamamen farklı bir şey olduğu için, soyut ekonominin karakteristiği olan teoremler anlamsızdır ve davranışsal kuralları ve önermelerinin uygulanabilirliği yoktur. Bu yüzden ideologlarımız yarışan devletlerin ve ulusların varlığını, rekabetin oligopolistik olduğunu, mülkiyet dağılımının gelir dağılımını belirlediğinin vs kabul etmek zorundalar. Onlar soyut ekonominin retoriğine tutunarak, önemsizliğine rağmen bunu iddiaya göre "ikinci en iyi" optimizasyon kriteriyle buluşan somut ekonomi politika önerileriyle genişlettiler. Bu öneriler oldukça basit olarak, soyut ekonominin ilkesel olarak varlığını reddettiği çevrelerin hizmetindeki politikacıların taleplerini ifade eder. Bu çevreler, kapitalizmin tarihindeki şu ya da bu aşamayı karakterize eden toplumsal güç dengesine bağlı olarak,ulus, yönetici sınıflar ya da bazı yönetici sınıf fraksiyonlarıdır.

Bu yüzden burjuva tek düşünüşün kapitalist ütopyanın aşırı, gerçekte saçma biçimlerini genel olarak taşımadığı anlaşılmalıdır. Bu tek düşünüş en sıkça ve en etkili biçimde somut durumlara uygun gerçekçi biçimlerde ifade edilir. Pazarı, devleti ve ulusu egemen sınıf çevreleri arasındaki koalisyonun işleyişi için gerekli olan toplumsal uzlaşmalara hizmet etmek amacıyla bir araya getirir. Burada kapitalist tek düşünüş biçimlerinin tarihini ortaya koymayacağım. Sadece modern çağla ilgili olan genel özelliklerinden bir kaçını ele alacağım.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarından, yaklaşık 1880'den-Lenin, Hilferding, Hobson'un kastettiği anlamda tekelci kapitalizmin kurulmasından-1945'e kadar, kapitalist tek düşünüşün "tekelci ulusçu liberalizm" olduğu söylenebilir. "Liberalizm" burada çifte bir onayı ifade etmektedir: Bir taraftan bu süreçte uygulanmış olan uygun kamu politikaları yapısı dahilinde kendi kendisini düzenleyen bir ekonomideki pazarların (tabi ki oligopolistik pazarlar) egemen rolünün onayı, diğer taraftan

burjuva-demokratik politik uygulamaların onayı. Ulusçuluk, bu liberal model içinde küresel sistemdeki rekabetin temelini oluşturan kamu politikalarını meşrulaştıracak düzenleyici bir olguydu. Bu politikalar kapitalist tekellerin egemen iktidarını destekleyen ve sanayi işçi sınıfını politik izolasyon içinde tutan yerel hegemonik koalisyonlara (orta sınıf ve aristokrat katmanla ittifaklar) dayanıyordu. Aristokratik ayrıcalığın ve Junker arazi sahipliğinin korunmasına dayalı İngiliz ve Alman düzenleyici sistemleri, köylü çiftçiliği ve aile ölçeğindeki küçük işlerin desteklenmesine dayalı olan Fransız sistemi dikkate değer örneklerdi. Benzer şekilde, bu ittifaklar genellikle sömürgesel ayrıcalıklarla sağlamlaştırıldı ve tamamlandı. Bu ittifaklara dayanan seçimsel demokrasi bunların süreklilikleri için gerekli koşulların süregiden esnek uyumluluğunu sağladı. Bu model, devletçi olmamakla birlikte devlet-karşıtı sağ kanat anarşist yaklaşımla zıt kutuplardaydı. Devlet, pazarların uygun biçimde organize edilip ve düzenlenmesi (örneğin tarımın desteklenmesi yoluyla) hegemonik koalisyonun idaresi ve koalisyonun uluslararası rekabet stratejisinin yönlendirilmesi için (koruyucu tarifeler ve parasal düzenlemeler yoluyla) gerekliydi. Devletin bu anlamdaki aktif müdahalesi tamamen meşru hatta zorunlu görüldü. Bütün dünya bu dönemin tek düşünüşünü saf kapitalizm ütopyasından ayırdı. Bu sonuncu fikrin savunucuları her zamanki gibi tarihi, soyut ekonomi mantığını dikkate almaksızın gelişiyor olduğu için yanlış olmakla suçlamaya devam ettikleri akademik dünyalarına çekilerek ayakta kalabildiler. Ama tam da bu nedenle hiç bir zaman etki sahibi olamadılar.

Ekonomik rekabet dünya savaşına dönüştüğünde, tekelci ulusçu liberal tek düşünüş de altında yattığı sistemin 1914'te başlamış olan krize girmesiyle birlikte krize girdi. İki savaş arası dönemdeki faşist sapmayı da aynı yapıyla değerlendiriyorum. Faşizm sistemin politik olarak demokratik yönünü terk

etti, ama ne ulusçuluğu (tersine güçlendirdi) ne de tekellerin iktidarını sağlamlaştıran iç toplumsal uzlaşmayı elden bıraktı. Faşist düşünce kapitalizmin tarihinin bu uzun evresindeki egemen tek düşünüşün, hastalıklı da olsa bir bileşeniydi.

Bu dönem boyunca, liberal tek düşünüş anarşist bir bireysel özgürlük kavramı üzerine temellenmiyordu. Tersine, özgürlüğün gerektiği gibi gelişmeyi sağlamak için, yasaları ve yasa temelli bir devleti gerektirdiği varsayıldı. Yine de, demokrasi kavramı sınırlı kaldı: Resmi adli eşitliği garanti altına alan bireysel haklar, ifade özgürlüğü ve belli bir noktaya kadar örgütlenme özgürlüğü. Ama ötesi yoktu: bunlar, daha sonra (kapitalizmin 1945'ten sonraki daha geç aşamasında olduğu kadar, 1917'den sonraki fiilen var olan sosyalizmin karşı-modeline de) genel haklara gerçek bir etkide bulunması gereken özel toplumsal haklar olarak ortaya çıkacak olan henüz embriyon halindeki haklardı.

Liberal ulusçu tek düşünüş, uyumlu bir şekilde işleyen bir toplumu sürdüreceğini anlatan ekonomik teorinin iddiası gerçeklikle çeliştiğinde krize girdi. Tarihte tam bu anda geniş ve bağlantılı bir bütün haline getirilmiş olan (şüphesiz buna en fazla önemi Alfred Marshall vermiştir) bu ekonomi teorisi "bir evrensel uyum retoriği"ydi. Esas olarak, pazarların (yeterli kamu politikalarıyla yapılandırılmış) kendi-kendini düzenleyici (çalışmalarının arz ve talep arasındaki bütün dengesizlikleri düzelteceği anlamında) olduğunu kanıtlayacağını iddia ediyordu. Fakat bu bakımdan soyut ve genel bir kanıtla sınırlı değildi. Ekonomik gerçekliğin bütün boyutlarına uygulanıyordu. Örneğin, somut biçimde uygulanarak pazarın kendi-kendini düzenleyebileceği genel teorisini tamamlayan bir iş döngüsü teorisi ortaya kondu. Buna paralel bir teori de küresel düzeyde dengenin otomatik sürekliliğini sağlayan ödemeler dengesindeki dalgalanmalar teorisiydi. Pazar mekanizmalarının düzenleyici gü-

cünün sürdürme zorunluluğunca belirlenen bir parasal idare teorisiyle tablo tamamlandı.

Ancak, tam 1914'ten başlayarak bu uyum vaatlerinin hepsi geçersizleşti. Yine de, iki dünya savaşı arası yıllar boyunca bu tek düşünüş yaygınlaşmaya devam etti ve ulusal korumacılık, güçlü dövizlerin yarışı ve gerilemenin çözümü olarak devlet harcamalarındaki ve ücretlerdeki kesintiler gibi reçeteleri empoze edilmeye devam etti. Peki bu basit bir zihinsel dinginlik durumu muydu? Bu sorunun yanıtı ekonomi teorileri üzerine yapılan tartışmalarda değil, bu dönem boyunca yaygın olan politikaların altında yatan toplumsal güçlerin gerçek denge düzeylerinde aranmalıdır. Amerika'da New Deal'e ve Fransa'da Halk Cephesi'ne kadar, işçi sınıfı zayıf ve izole olarak kaldı. Bu koşullar altında, gerçekten sermaye işçi sınıfına neden herhangi bir ödün vermek zorunda olsun ki? Ekonomik fikirler üzerine tartışmada, durgunluğu daha da kötüleştiren ekonomik politikaları belirlediğini kanıtlayarak, iki savaş arası sürecin tek düşünüşünü suçlayan kişi özellikle Keynes'ti. Yine de, bu eleştirinin politikaya etkisi olmadı. Mesajın anlaşılması ve tek düşüncenin yeni versiyonunun merkezinde olması için, toplumsal güçler dengesini işçi sınıfının lehine bozan ve halkları bastıran İkinci Dünya Savaşı'nın gelmesi gerekti.

Bu, 1945'te başlayan yeni bir tek düşünüşün neden liberal ulusçuluğun yerini aldığı ve 1980'e kadar dünya sahnesinde hüküm sürdüğünü açıklamaktadır. Aslında, İkinci Dünya Savaşı, faşizmin yenilgisiyle, güçler ilişkisini Batı'nın gelişmiş ülkelerindeki işçi sınıfının (bu sınıflar daha önce hiç sahip olmadıkları bir meşruluk ve statü kazandılar), kendilerini özgürleştiren sömürge halklarının ve "fiilen var olan sosyalizm" (daha çok Sovyetizm demeyi tercih ettiğim) ülkelerinin lehine değiştirdi. Bu yeni ilişki ulusçu Keynesçi politikalara dayalı refah devletlerinin, Üçüncü Dünya'nın gelişmekte olan ülkelerinin,

planlı devlet sosyalizmlerinin üç katlı yapısının ardındadır. Bu yüzden 1945-1980 arası dönemin, denetimli küreselleşme çerçevesi içinde işleyen egemen tek düşünüşünü "toplumsal ve ulusal" olarak tanımlıyorum.

Karl Polanyi savaş sonrası dönemin tek düşünüşü olacak bu yeni düşüncenin billurlaşmasının doğasını ve anlamını anlayan ilk kişiydi. Burada onun felaketin sorumlusu olan 1880-1945 liberalizmi eleştirisinin üzerinde durmayacağım. Kapitalist ütopyaya cepheden bir saldırıyla, emeğin, doğanın ve paranın, ancak insanlığın yabancılaşması ve alçalması, gezegenimizin kaynaklarının acımasızca yok edilmesi ve hükümet-para ilişkisinin mali spekülatörlerin karı için ters yüz edilmesi pahasına, meta olarak görülebileceğini gösterdi. Liberalizmin akıldışılığının bu üç temel özelliği 1980'den sonra tekrar su yüzüne çıkacaktı.

1945-80 yıllarının egemen tek düşüncesi böylece, en azından kısmen, liberalizm eleştirisi üzerine inşa edildi. Bu gerçeğin altını çizmek için "liberal" sözcüğünü kasten çıkararak dönemi "toplumsal ve ulusal" diye tanımlamamın nedeni budur. Genellikle sadeleştirerek "Keynesçi" denilen yeni tek düşünüş elbette kapitalist bir düşünüş biçimi olarak kaldı. Bu yüzden liberalizmin temel dogmalarından radikal bir kopuşu gerçekleştiremedi. Ama yalnızca onları eksik olarak yeniden düzenledi. Emek hâlâ mal olarak görülüyordu, ama bu muamelenin şiddeti üç ilke ile (kolektif pazarlık, sosyal sigorta ve verimlilik artışına oranlı ücret artışıyla) hafifletildi. Diğer taraftan , "akılcı" kısa vadeli ekonomi hesabının (oysa bizim ihtiyacımız tam tersidir- geleceğe daha fazla değer vermek) saçma "geleceğe yatırımı azaltma" karakterinin kaçınılmaz sonucu olarak, doğal kaynaklar sistemli ve artan israfın nesnesi olmaya devam etti. Para, diğer taraftan, hem yönetsel hem de küresel düzeylerde politik

denetime tabi kaldı. (Bretton Woods'un amacı sabit değişim oranlarını devam ettirmekti.)

"Toplumsal" (sosyalist değil) ve "ulusal" sıfatları bu dönemde işlerliği olan temel politik hedefleri ve dolayısıyla da bu amaçlar için benimsenen yöntemleri iyi ifade etmektedir. Gelir dağılımının dikkate değer bir sürekliliğinde, tam istihdamda ve toplumsal harcamalardaki sürekli artışta ifade edilen dayanışmanın, sistemli devlet müdahalesi (Keynesçi ya da, daha çok, "neo-Keynesçi" politikalar diye tanımlanan) politikaları aracılığıyla ulusal düzeyde sürdürülmesi gerektiği savunuldu. Bu politikaların (Fordist ya da refahçı) "düzenleme" anlamında tekrar formüle edilmesi, tasarlandığı gibi devlet müdahalesinin geçerliliğini ve etkinliğini sağlamak için gereken alanların belirginleştirilmesine izin verdi. Bununla birlikte bu ulusçuluk, şüphesiz eksiksiz bir ulusçulukla asla aynı şey değildi. Çünkü genel bir bölgeselleşme ("Avrupa"nın inşasının kanıtladığı gibi) ve kabul edilmiş, hatta arzu edilen, Marshall Planı, çokuluslu şirketlerin genişlemesi, UNC TAD, GATT ve BM çatısı altında yürütülen kolektif Kuzey-Güney tartışmalarının düzenlenmesi gibi çabalar aracılığıyla denetlenen bir küreselleşme eğilimi içinde sınırlanmıştır.

Bu refah devleti uygulamalarının temel hedefleri, benim Latin Amerika'daki paraleli *desarrolismo* (gelişmecilik) ile, Asya ve Afrika için Bandung projesi dediğim, üçüncü dünyanın yeni bağımsızlaşmış ülkelerinin modernizasyon ve sanayileşme hedefleriyle benzerdir. Bu yüzden bu tek düşünüşü, Sovyetizm bölgesi hariç, küresel ölçekte egemen düşünce olarak nitelendirebiliriz. Üçüncü dünya ülkeleri için, aynı derecede önemli bir hedef de sürekli bir büyümeye maruz kalan bir dünya sistemine etkin ve kontrollü giriş aracılığıyla geri kalmışlıklarının üstesinden gelmekti.

Böylece, 1945-80 evresinin tek düşüncesi sadece bir "ekonomi teorisi" (Keynesçiliğin teorisi ve ondan yola çıkan makro ekonomik yönetim teorisi değil) aynı zamanda kapitalist olmasına rağmen "toplumsal" da olan gerçek bir birleşik projenin ifadesiydi. Ve bu çerçevede, dikkate değer bir gelişmenin genel haklara somut ifade veren özel toplumsal haklarla ilgili olarak gerçekleştirildiğinin anlaşılması gerekir. Çalışma hakkı ve işçi hakları; eğitim, sağlık ve sosyal yardım hakları; emekli maaşı ve emeklilik fonlarının kuruluşu; ve ücret skalasının çalışan kadınlar yararına yeniden düzenlenmesi -tüm bunlar daima ekonomik büyüme ve gelişmenin hedefleriymiş gibi sunuldular. Tabii ki, bu alanlardaki gerçek kazanımlar dengesizdi ve genelde ilerici toplumsal hareketlerin gücüne bağlıydı.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasındaki 40 yıl bu model genişletici potansiyelini tüketmişti. Paralelinde Sovyetist karşımodelin tükenişiyle birlikte, 1980'de başlayan ve sonraki on yıl boyunca hızlanıp önceki evrenin bileşik üç alt sisteminin (refah devleti, Bandung projesi ve Sovyetçi Sistem) genel çöküşüyle 1990'da biten bütünlüklü sistem krizinin kökeninde yatan işte bu evrimdir. Savaş sonrası evrenin "denetimli küreselleşme" çerçevesinde işlemiş olan "toplumsal ve ulusal" tek düşüncenin yıkımına yol açan gerçeklik seviyesindeki açıklayıcılığıyla bu krizdi. Bu yıkım açıkça şimdi sahnede olan polemikçiler tarafından bazen öne sürüldüğü gibi "genç neo-liberallere"(Von Hayek'in çocukları, Chicago okulunun para-denetimcileri vs.) "sosyalist dinozorlar"ın karşı çıktığı bir "ekonomi teorisi" tartışmasının sonucu değildi.

Önceki evrenin gerçek büyüme modellerinin çöküşüyle açılan yeni dönem henüz sağlamlaşacak kadar yeterli zamana sahip olamadı. Bu yüzden onu yeni bir ulusal ve küresel düzen yerine "kaos", uygulamalarını da yeni bir büyüme modeli değil "kriz idaresi" terimleriyle analiz ettim.

Bu gözlem burada öne sürdüğüm kriz-etkenli tek düşünüş tarifinin habercisidir. "Küreselleşen neoliberalizm" olarak öne sürülen bu düşünce daha doğru olarak vahşileşen küreselleşme dahilinde işlevsel olan bir sosyal neoliberalizm olarak nitelendirilebilir. Tam da bu yüzden, uygulanamaz ve hiç bir gerçek ve tam gerçekleştirme biçimine muktedir değildir. Kurumsal dogmaları (özelleştirme, serbest ticaret, esnek kur oranları, kamu harcamalarında kesintiler, devlet müdahalesinin kaldırması) burada tartışılmayı gerektirecek kadar iyi bilinmektedir. Bunlar süremez, çünkü kapitalizme krizi yenmesini ve yeni bir büyüme dönemine girmesini sağlayacak bütün kapıları kapatarak onu ölümcül bir durgunluğa mahkum ederler. Paul Sweezy ve Harry Magdoff'la paylaştığım bu yargının, yani karı maksimuma çıkarma peşinde koşan sabit mantığın, işçilerin ve bastırılmış halkların duygularını temsil eden sistem karşıtı güçlerle çatışmasa bile, arzın talebi aşacağı yapısal bir dengesizliğe kaçınılmaz olarak gireceği yargısının temellerini başka bir yerde sunmuştum. Başka bir ifadeyle, kapitalist ütopyanın uydurma teorik dogmalarının(soyut ekonomi teorisi) tersine, pazarlar kendi kendilerini düzenleyemezler. İşlemek için hükümet düzenlemesine ihtiyaç duyarlar.

Yeni tek düşünüş tarafından empoze edilen katı seçenekler, savunucularına teorik bir tartışmayı kazanma olanağı sunan entelektüel kararsızlıktan kaynaklanmamaktadır. Bu seçenekler, işçi sınıfı ve çevre uluslar, faşizmin yenilmesi anında elde ettikleri güçlü k umlarını sürekli kaybettiği için, aşırı derecede sermaye yararına olan yeni güç ilişkilerinin bir ürünüdür. Dayandıkları gelişme modelleri tükendikten sonra halkçı güçler yeterli, olası ve kendilerince kabul edilebilir olan yeni toplumsal projeler etrafında tekrar bir araya gelecek zamanı henüz bulamadılar. Bu dengesizlik, başka bir yerde bir analizini öne

sürdüğüm spekülatif sermaye piyasaları dalgalanmasının kökenindedir.

Bu katı seçeneklerin retorik söylem genellikle egemen olmasına karşın, gerçeklik, bunları zaman zaman türedikleri dogmalarla çelişen bir yolla uygulanmasıdır. Göklere çıkarılan küreselleşme göçe karşı güçlendirilen kısıtlamaların sürekli artan bir derecede emek pazarına verdiği hasarla sınırlı kalmaktadır; rekabetin üstünlüğü hakkındaki retorik pratikte tekellerin nasıl sistemli olarak savunulduğunu açıkça saklamaktadır (yeni Dünya Ticaret Örgütü, ya da WTO'ın işlerinde görüleceği gibi) ve geleceğe verilen önemin azaltılması konusundaki ısrar çevreci söylemin önemini sıfıra indirmektedir. Son olarak, enternasyonalist ilkelere verdikleri onayı yalanlayarak, Büyük Güçler (açıkça ABD) sürekli olarak, ister askeri (İran Körfez savaşı) ister ekonomik olsun (ABD'nin dış ticaret yasasındaki "Süper 301" maddesi) bütün alanlarda haksız iktidarını uygulamaktadır.

Tabii ki, yeni tek düşünüş ve ondan yola çıkan politikalar işçiler ve alt sınıflar tarafından kazanılmış olan özel hakların sistematik olarak parçalanmasına yönlendirilmektedir. Bunlar bu düşüncenin demokrasi hakkındaki söyleminin gerçeklikle ilişkisi olmayan, boş bir retorik olduğunu açığa çıkarır. Uygulamada, örgütlü bir yurttaşlık üzerine kurulu olan demokrasinin yerini, sağ kanat anarşist ütopya alır. Ondan sonra gerçeklik etkisiz bir devlet ve yıkıcı bir pazarla yüz yüze; cemaatçi, etnik ve köktenci dinsel ayrılıkçıların ortaya çıkışını kamçılar.

Günümüzdeki tek düşünüşün geleceği yoktur. Bir kriz belirtisi olarak, çözüm önermez ama kendisi sorunun bir parçasıdır.

Kapitalist ekonomi politiğinin tek düşünüşü kapitalizmin gelişiminin doğası gereği inişli çıkışlı ve dünya ölçeğinde kutuplaşmaya yol açıcı olmasıyla uyumlu olarak, her zaman em-

peryalist bir dünya görüşüne dayandı. Tekelci ulusçu liberal evre boyunca (1880'den 1945'e) emperyalizm (ya da daha iyisi emperyalizmler) Leninist anlamda emperyalist güçler arasındaki çelişkiyle eşanlamlıydı. Tersine, toplumsal ve ulusal savaş-sonrası evre (1945-1980) bir yandan ulusal emperyalizmlerin hegemonik bir ABD disiplini altındaki stratejik birliği tarafından, diğer yandan "reel sosyalizm" bölgelerinden (SSCB, Doğu Avrupa, Çin) çekilmeye ve Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki çevr bölgelerde varlığını hangi koşullar altında devam ettireceği üzerine ulusal kurtuluş hareketleriyle pazarlık yapmaya zorlanan emperyalizmin geri çekilişi tarafından karakterize edilir. Şimdi "fiilen var olan sosyalizm" ve üçüncü dünya radikal popülizmi kendi enkazlarıyla karşı karşıya ve emperyalizm bir kez daha taarruzda. Bugünkü ideolojinin kibirle öne sürdüğü "küreselleşme" tezi sistemin içkin emperyalist doğasının otoritesini kuracağı yeni bir yoldan başka bir şey değildir. Bu anlamda, "küreselleşme"nin lanetli emperyalizm sözcüğü için bir yumuşatma olduğu söylenebilir.

Tabii ki, kapitalist ekonomi politiğin sürekli emperyalist boyutu hiç itiraf edilmedi. Emperyalizmle sağlanan maddi avantajlar -egemen kapitalistlerin çok hoşlandığı dikkate değer süper karlar - her zaman "uluslararası rekabet" hakkındaki olası en muğlak retorik altında yatmaktadır. Modern küresel kapitalist sistemi önceleyen böylesi bir yüzyıllık rekabet hakkındaki ifadeler her şey ya da hiçbir şey anlamına gelebilir. Çünkü bu rekabeti iddia edilen doğal yasalar (ırksal eşitsizlik gibi) ya da sözde doğal yasalar (kültürlerin biricikliği ya da ekonomik teori tarafından ileri sürülen pazar yasaları gibi) değil, sisteme özgü mantık çerçevesi dahilinde halkların ve ulusların stratejik seçenekleri yönetir.

Temel özellikleri aynı zamanda özel karakterinde ve birbirini takip eden uygulamalarında ifade edilen kapitalist retoriğin

karşısında, ana hatlarını çizdiğim bütünlüklü ve etkin bir anti-kapitalist söylemin yeniden oluşmasını görmeyi umabilir miyiz? Konumuzu aşan bu soruya burada yanıt vermeye çalışmayacağım. Yalnızca, anti-kapitalist söylemin ancak kapitalizmin temel ve sürekli özellikleriyle ve ilk olarak da ekonomik davranışın yabancılaşmış doğasıyla uğraştığında gerçekten radikal olduğunu söyleyeceğim. Bence, bu Marks'ın projesinin anlamıdır.

Yine de, son iki yüzyılın gerçek tarihi boyunca, sınırlarına rağmen bazı anti-kapitalist söylemler geliştirildi. Onlarsız, ne Batı sosyal demokrasisi, ne Doğu devlet sosyalizmi ne de Güney ulusal kurtuluş projesi var olabilirdi. Bu anti-kapitalist söylemler egemen sermaye sektörlerine yukarıda sözü edilen üç örnekte halkçı ve işçi sınıfı taleplerine uymaya zorlayan bu tarihi uzlaşmaları empoze edebildi. Sovyetçi alternatif model gerçekte "kapitalistleri olmayan kapitalizm"e yol açan sonucuyla, radikal olmayan bu kapitalizm eleştirisinden türemiştir. Ama her zaman olduğu gibi burada da bu evrim özel bir teorik görüşün değil (Marksist önermelerden bir "sapma" olarak düşünülebilmesine rağmen değil) söz konusu toplumların karşı karşıya kaldığı gerçek mücadelelerin ve onları belirleyen gerçek toplumsal güçler ilişkilerinin bir sonucuydu. Daima olduğu gibi, teoriyi gerçeklik üretti, başka bir şey değil.

III

Toplumsal Tarihe Damgasını vuran Üst belirlenim mi Alt belirlenim midir?

Louis Althusser'in üst belirlenim kavramı doğrudan kendi yapısalcı toplumsal sistemler kavramından kaynaklanır. Toplumsal gerçekliğin çeşitli olguları içinde birbirleriyle yanyana durarak işlemekte olan belirleyici etkenlerin, sistemin yeniden üretimine aynı anda katkıda bulundukları için, aslında sistemin kendi evrimi için gerekenlere uyum sağlaması ve toplumu nihai olarak ileriye götürecek kriz noktalarında buluşmalarını, açıkça değilse de ima yoluyla önerir. Ekonomik belirleyiciler ve politika, ideoloji ve kültürü yöneten belirleyicilerin tümü aynı doğrultuda işler ve sonuç olarak toplumsal evrimi "üst belirler". Bu yüzden, bir dönüşüm ekonomik olarak gerekliyse, politik, ideolojik ve kültürel olarak da gereklidir -ve bu karşılıklılık doğ-

rudur da. Eğer ekonomik etkenin son tahlilde tayin edici olduğu kabul edilirse, üst belirlenim kavramı kolaylıkla, diğer etkenlerin kendilerini ekonomik etkenin gerekliliklerine uyarladığı bir ekonomik determinist tarih anlayışına götürür.

Bu kesinlikle olası bir marksizm yorumudur ve ben de bu anlayışı, onu örneğin "sapkın" ya da daha kötüsü "kafir" olarak adlandıracak kadar kibirli olmayacağım. Ama en azından iki nedenle bu benim marksizm yorumum değil.

Birincisi, çeşitli belirleyici etkiler arasındaki ilişki sorununu tarihin tüm aşamalarına uygulanan benzer terimlermiş gibi koymak bana doğru gelmiyor. Sık sık söylemiş ve yinelemişimdir ki ekonomi daha önceki, haraçlı sistemlerde politikaya tabiyken otonom bir etken olarak kapitalizme özgüdür. Bu gözlem belki Althusserci teoriyle bağdaşmaz değildir. Ve bazı öğrencileri bu gözlemi, son tahlildeki kesinlik ile baskınlık arasında bir ayrım öne sürerek, ustalarının sistemiyle bütünleştirdiler. Bunu yararlı bir önerme olarak algılıyorum ve ben de bunu (politikanın baskın olduğu) haraçlı sistemlerle (ekonominin baskın olduğu) kapitalizm arasındaki ayırt edici farkı kesin olarak formüle etmek üzere benimsedim. Tüm bunlar konu üzerindeki yazılarımı okumuş olanlara tanıdık gelecektir. Bunun üzerinde durmayacağım

İkinci neden, tersine, Althusserci yapısalcılıkla ve sonuç olarak onun üst belirlenim kavramıyla taban tabana zıttır. Benim tezime göre, belirleyici etkenlerin her biri, son tahlildeki statüsü belirleyicilik (ekonomi) ya da baskınlık (haraçlı sistemlerde politik, kapitalizmde ekonomik, ya da benim öne sürdüğüm gibi komünist gelecekte kültürel) olsa da kendi mantığıyla idare olunur. Bu özgün mantıklar otonomdur. Ve aralarındaki bütünleyicilik, eşzamanlı olsa bile sorunlu olarak ortaya çıkmaz.

Bunlar sık sık birbirleriyle çatışırlar ve hangisinin ağır basacağını öngörmek *a priori* olanaksızdır. Kanımca Marks kapitalizmin ekonomik mantığını ve bunun ayırt edici niteliği olarak, yani ekonomik mantığın politik, ideolojik ve kültürel mantıklara empoze edildiği kanallar aracılığıyla, sermaye birikimini mükemmel biçimde tahlil etmiştir. Öte yandan ne Marks'ın ne de marksizmin tarihsel biçimlerinin diğer belirleyici etkenlerin mantıklarıyla ilgili karşılaştırmaya değer güçlü tahliller sunduğunu söyledim. Üstelik Marksist olmayan teorilerin bu konularda herhangi önemli bir katkıda bulunduklarına inanmıyorum.

Her birinin kendi mantığını onun aracılığıyla ifade ettiği belirleyici etkenler arasındaki çelişki tarihe kendi özgün belirsizlik dizgesini armağan eder ve bu onu doğal yasanın yönettiği alandan ayırır. Ne toplumsal ne de bireysel tarihler "programlanmış"tır. Özgürlük, kesin olarak, mantıklar arasındaki farklı olası alternatifler arasından seçim yapmaya olanak tanıyan bu çelişkiyle tanımlanır. Bu yüzden üst belirlenim kavramına karşı alt belirlenim kavramını savunuyorum.

Bu toplumların tutarsız olduğu anlamına mı gelir? Kesinlikle değil; toplumlar mantıklar arasındaki çelişkinin (üst belirlenim) bazı mantıkların diğerlerine tabi olması yoluyla olası birçok çözüm arasından daima bir çözüm bulması anlamında daima tutarlıdırlar. Toplumsal, politik, ideolojik ve ekonomik mücadeleler toplumları, bir tutarlılığı diğerine tercih etmeye zorlayarak biçimlendirirler.

Çağdaş tartışmalarda bu farklı mantıkların otonomluğu, en çok da politik, ideolojik ve kültürel etkenler arasındaki birliğin (bunun kendisi komplekstir) otonomluğu, çeşitli katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Bununla birlikte, bu konu üzerinde öne sürülen çeşitli tezlerin gerçekten bir kanı oluşturacak kadar

güçlü olduklarını düşünmüyorum (en azından bende bir kanı oluşturmuyorlar). Sorunlara işaret ediyor ama yanıt vermiyorlar. Bu zayıflık sık sık "şu şu tahliller ya da kavramlaştırmalar ekonomik deterministtir ve politik ya da kültürel etkenleri göz ardı ederler" gibi cümlelerle ifade edilir. Evet, göz ardı edilirler, ama böyle bir "göz ardı ediş"in üstesinden nasıl gelinir ve tartıştığımız mantıklar arasındaki bütünleyici (üst belirleyen) ayırıcı (alt belirleyen) ilişki nasıl teşhir edilir?

Benim için Jean Baudrillard'ın değerin sembolik bir boyuta sahip olduğu; güç merkezlerinin bir bütün olarak sistem üzerindeki egemenliğinin, bu merkezlerin aynı zamanda, herkes için vazgeçilmez olan anlamlar ve işaretlerin üreticisi de olduğu düşünceleriyle uyuşmak kolaydır. Ama bu anlam üretimi nasıl işler? Söz konusu semboller nelerdir ve onları onlar yapan nedir? Zamanında Freudçu marksizm konusunda ya da bugün patriarşi eleştirisinde olduğu gibi, şurada burada üstü kapalı anlayışlar ifade edilmiş olsa bile, bu konular hakkındaki söylem oldukça muğlak kalmıştır.

Öte yandan, her biri diğerinden çok farklı olan güçlü kültürel mantıkların, Braudel'in uzun vade dediği, yani niteliksel dönüşümler olarak kavranabilecek kadar önemli toplumsal ve ekonomik değişiklikleri kapsayacak kadar uzun bir süreye yayılmış olması fikrini kabul etmek çok zor. "Kültürelci" diye adlandırdığım ve krizin bu anında yelkenine rüzgar alan bu fikri eleştirmiştim (bu konuda postmodernizm eleştirime bakınız). Bu fikri onun "anti-marksizm" (yalnızca teolojik bir akıl yürütme türü olduğu için küçümsediğim) temelleri üzerinden reddetmedim. Çünkü tarih tarafından yanlış çıkarılacağını göstermiş olduğuma inanıyorum. Örneğin, insanların kendi farklı (Hıristiyan "Batılılar"a ya da Müslüman ya da Konfiçyüsçü dünyalara özgü olan) "kültürel özellikleri" olarak öne sürdükle-

rinin gerçekte geçmişin çeşitli haraçlı toplumlarındakine çok benzer bir yolla işlediklerini açıkça gördüm. Bunlar, bu yüzden özel biçimler almış olsalar bile "genellikler" olarak düşünülmelidirler. Aynı şekilde kapitalizmin Avrupa'nın kültürel tarihinde bir süreklilik değil bir kesinti oluşturduğunu da açıkça gördüm. Bu alanlarda -Serge Latouhe'un "dünyanın batılılaştırılması" tezinin tersine- modern çağımızın egemen kültürünün "Batılı" olmadığını ama cidden ve gerçekten kapitalist olduğunu doğruluyorum. Bununla her şeyden önce, bu kültürün -ki Promethevari bir dinamizmin terimleriyle tanımlanabilir- Ortaçağ ve Hıristiyan Avrupa'nın kültürü olmadığını söylemek istiyorum. Kendi geçmişleriyle ilişkilerini koparmış olan Avrupalıların, kendileri için hem geçmiş hem de şimdiki tarihlerinde mitsel atalar iddia ederek, o geçmişi inkar etmeyi dilemiş olmaları gerekmesi de bir başka konudur (bu konudaki ayrıntılı açıklamalarım için *Avrupa merkezcilik* adlı kitabıma bakınız). Modern kültürü kapitalist olarak tanımlamayı seçtiğimde, bu kültürün ana özelliklerinin kapitalizmin temel özellikleriyle kolayca açıklanacağını da kastederim. Kültürel dinamizm (Max Weber temel olarak bunu iddia ediyor olsa da) sermaye birikiminin dinamizminin kökeninde değildir. Tersine, bu (her kapitalist üzerindeki rekabetçi basınçla zahmetsizce açıklanabilen) sermaye birikiminin dinamik olarak değişen modern kültürü kendi dümen suyuna katan dinamizmidir. Toplumsal değişimi farklı yapısal düzeylerin herhangi bir ekonomik ya da başka "ortak payda"ya indirgenemezliğinin kabulü temelinde tahlil etmek gibi tamamen marksist tartışmaların kapsamı dışında kalan diğer girişimlerin de sözünü etmeye değer. Burada özellikle postmodernist diye adlandırılan tezlerinden söz ediyorum. Daha sonraki bir bölümde bu tezlerin bir eleştirisini incelemeye sunacağım, çünkü bu önermeler bana toplumsal düşüncenin bugünkü kriz anlarına özgün tüm yönleri içinde tipik görünü-

yor. "Geçmişin aşırılıkları"na yuvarlanma gibi neredeyse hastalıklı bir korkunun ("etkili anlatı" eleştirilerinin ve kavramsal düşünceye inançsızlıklarının sergilediği gibi) dışında, bugün geçerli olan küreselleşmiş neoliberal ekonomiyi meşrulaştırması gereken fikirleri bütünleyici bir etkeni soğukkanlılıkla kabul ederler. Postmodernizm tüm bu nedenlerle ekonomik olmayan etkenlerin özgün mantığını açıklayacak bir yol sağlayamadığı ölçüde verimsiz kalmıştır.

Tüm bunlar doğru olmakla birlikte, marksizmin içsel olarak ekonomik determinist olduğu suçlaması bütünüyle şüphe götürürken, marksizmin temel tarihsel biçimine karşı yapılan ekonomik determinizm suçlaması geçerlidir. Ne Marks ne de henüz marksistler ekonomik teoriyle kıyaslanabilir özgün ideoloji, politika ve kültür teorileri üretmiş olsalar da Marks'ın yaklaşımı tam da bunun için bizi göreve çağırır. Bu yüzden benim sıkı sıkı sarılacağım ekonomik olmayan determinist bir marksizm yorumu vardır.

Kapitalizmdeki (marksizmin II. ve III. Enternasyonal'de yaygınlaştırılan ifade edilişindeki gibi "bütün üretim tarzları"nda değil) toplumsal sınıflar yalnızca artı değerin üretimi ve dağıtımıyla olan ilişkilerine göre tarif edilmezler. Marks'tan okuduğum kadarıyla, kapitalizm (metafizik olarak kabul edilebilecek) diğer yabancılaşma biçimleri üzerine kurulu daha önceki toplumların tersine ekonomik yabancılaşma üzerine kuruludur. Emeğin yabancılaşması modern dünyada toplumsal sınıflar tahlilimizdeki (emeğin-ç.n.) sömürüsünden daha az temel değildir. Kapitalizmi aşmak bu yüzden yalnızca (hayali bir "kapitalistsiz bir kapitalizm"e öncülük edebilecek) "değerin düzeltilmiş dağılımı"nı değil, ondan da fazla insanın ekonomik yabancılaşmadan kurtulmasını gerektirir.

Marksizmin tarihsel biçimleri unutmuş olmasına rağmen ben Marks'ın "ekonomik verimlilik" eleştirisinin, akılcılığın ifadesinden çok yalnızca akılcılığın özel bir biçimini temsil ettiğini iddia ediyorum. Yine burada başka bir yerde yazdığım şeye, özellikle de sermaye birikimi sorununun sözde çevresel boyutlarıyla ilgili olanına gönderme yapıyorum.

Şüphesiz, toplumsal sınıflar, modern dünyadaş, hatta modern dünyanın gelişmiş merkezlerinde bile yalnızca toplumsal gerçeklikleri temsil etmezler. Ama toplumsal dayanışmanın diğer biçimlerinin -uluslar ya da çeşitli topluluklar ve toplumsal gruplar- varlığına işaret ederken ekonomik mantıktan başka mantıkların varlığını göstermekten başkası yapılır mı? Burada yine, politik, ideolojik ve kültürel mantıkların analizinde ciddi bir ilerleme kaydedilinceye kadar, toplumsal bağlaşmaların analizinde, bunlar toplumun sınıflara göre düzenlenmesinden doğan şeylerle çelişse de onları bütünlese de, bir ilerleme sağlanamayacaktır.

Kutuplaşmış küresel sistemin hem çevre ülkelerdeki hem de metropol merkezlerindeki var olan ve olası "sınıf ittifakları"nı ele almak için, tartışma toplumsal sınıfların tanınmasının ötesine taşınmalıdır. Diğer yazılarımda ele almış olduğum bu sorunlar üzerinde sadece çok kısaca yorum yapacağım.

Birincisi: Merkezlerde sosyal demokrasi mi yoksa sosyal emperyalizm mi vardır? Sosyal emperyalist bile olsalar, metropol ülkelerdeki toplumsal uzlaşmalar (refah devleti) onları söküp atmaya çalışan neoliberal uğraşların da kanıtladığı gibi geri alınamaz. İşçilerin kapitalizme isyanları kapitalist üretim tarzı çerçevesindeki sınıf mücadelelerine indirgenemez, bunların ne kadar önemli olabildikleri bir yana bu isyan yabancılaştırmanın reddi (1968 bunu kanıtlar) de olur. Ya da olabilir ve aslında

kapitalizmin kendisini yeniden ürettiği çerçevenin ötesine geçmeyi gerektirir.

İkincisi: Burjuva emperyalizminin tarihsel hedefi yalnızca ekonomik midir, ya da tarihte ulusların rolüyle ilgili bir yansıtmayı mı gerektirir? Elbette böyle bir sorunu koymanın "marksizm dışına çıkmak" olduğuna inanmıyorum. Tersine, bu yukarıda zamanından önce anlatılan, politikanın ekonomiye nasıl bağlandığını gösterme gereksinimine bir yanıttır.

Üçüncüsü: eğer neoliberalizm amaçlarında ısrar eder ve onlara ulaşırsa yeni küreselleşme merkez ve çevre ülkelerdeki "aktif" ve "yedek" emek ordularının ortaklığını yeniden kuracak mı, yoksa tam da bu yolla (Giovanni Arrighi'nin öne sürdüğü gibi) işçi sınıflarına yeniden devrimci bir rol mü verecek?

Dördüncüsü: Sovyetik model egemen sınıfın varlığını politika aracılığıyla oluşturabileceğini kanıtlayacak şekilde "devletçi" miydi, yoksa gerçekliğin artık gösterdiği gibi, kapitalist bir karşı devrim tarafından yıkılmaya değil ama doğal olarak "kapitalistleri olan kapitalizm"e evrilmeye yazgılı "kapitalistsiz kapitalizm" girişimi miydi?

Beşincisi: Temel işlevi dünya sermayesi için aracılık olan çevre ülke burjuvazileri hâlâ burjuva olarak mı nitelenmeli? Yoksa bunlar yalnızca komprador politik sınıflar mı?

IV

Toplumsal Devrim ve Kültürel Devrim

Alt belirlenim toplumsal nedenselliğin çeşitli etkenlerini yöneten mantıkların bağlaşık olduğu çelişkili yolun üst belirlenimden daha tipik örneği olduğu için, her toplumsal devrim (bir devrimci değişimi bir toplumun politik ve ekonomik örgütlenmesini etkileyen bir olgu olarak ele alırsak) aynı zamanda zorunlu olarak kültürel bir devrim de olmalıdır. Ya da farklı bir şekilde koyarsak, bir kültürel devrimin yokluğunda (çünkü bu toplumsal belirleyeni yöneten mantık bir set olarak işlemiştir) toplumsal devrim mümkün değildir.

Modern kapitalist dünyanın biçimlendiği tarihsel süreç benim hipotezimin iyi bir örneğini sağlar. Kapitalizm kesinlikle, serbest ücretli emeğin ürünleri ve sermaye için genelleştirilmiş

bir pazar olarak tanımlanabilecek (bununla kendileri de toplumsal emek tarafından üretilmiş olan üretim araçlarını kastediyoruz) ekonomik boyutuna indirgenemediği gibi, daha temel olarak ve marksizmin yöntem bilimine uygun biçimde, daha ileri bir düzeye ve üretici güçlerin özel yapısına bağlı olan özgün üretim ilişkilerine indirgenebilir. İdeolojik boyutları - ekonomik yabancılaşmanın biricikliği ve bununla birlikte, diğer toplumsal belirleyenler üzerinde hem otonom hem de baskın olarak ekonomik etkinliğin onaylanması- aynı zamanda (bu tür bir ele alış sık sık marksist popülerleştirmelerde kullanılsa da benim bir ekonomik yapı konumuna indirgemeyeceğim) kapitalist üretim tarzı kavramını bütünleyici unsurlar olarak durmaktadır. Değer yasasının yalnız kapitalizmin ekonomik yeniden üretimini değil, bu sistem altındaki toplumsal yaşamın tüm yönlerini yönettiğini belirterek bu kompleksi ve kapitalist üretim tarzının tam-kapsayan karakterini ifade etmiştim.

Yine de, bu tahlilin daha ileriye doğru genişletilmesi gerekir. Modern dünya (kapitalist bir dünya olarak) kendi özgün (bu nedenle "Batılı" değil "kapitalist" olarak tanımlanan) kültürü üzerine kuruludur. Bu kültürü üç ana bileşen karakterize eder: Birincisi, (özgürlük kavramının burjuva anlamında) bireysel özgürlük; ikincisi, dinsel (daha önceki, metafizik olarak yabancılaşmış çağlarda ana sorun inanç ile aklı bağdaştırmak iken) inancın bağlarından kurtulmuş insan aklının otonom karakteri; ve üçüncüsü, akıl ile özgürlük arasında, bu ikinci kelime kesinlikle burjuva terimlerle (yasa-yönetimli devlet, yasa önünde bireylerin eşitliği vb) kavramlaştırılmış olsa bile, çözülmez bir bağın kurulması.

Bu gerçek kültürel devrimin billurlaşmasındaki belirleyici momentler iyi bilinmektedir: Rönesans; ardından merkanti-

lizmdeki ekonomik ifadesiyle ve daha önceki feodal politik yapıların tersine mutlak monarşi olarak politik ifadesinde Aydınlanma ve son olarak, en tutarlı ifadesini Amerikan ve hepsinden önce Fransız devrimlerinde bulan, üzerinde yeni hükümet biçimlerinin inşa edildiği toplumsal sözleşme. Bu, kapitalizmin tamamlanmış biçimini aldığı Sanayi Devrimi'ni önceleyen üç-dört yüzyıl boyunca ilerleyen tarihsel bir süreçtir.

Bu tarih kesinlikle toplumsal teoriye meydan okur. Kültürel devrim, hemen ilk bakışta görüleceği gibi, ekonomik boyutu (ücretli emeğe dayalı sanayi) ve politik boyutu (oy hakkı için mülk sahibi olma niteliği arandığında bile az ya da çok demokratik olan burjuva devlet) sonradan şekillenecek olan toplumsal devrimi önceledi mi? Kültürel etkendeki değişiklikler ekonomik ve politik etkenlerdeki değişiklikler üzerinde belirleyici etkiye sahip olduğu için böyle bir tarih yorumu marksizmin temel hipotezinin doğruluğunu sorgulardı. Tıpkı Weber'in tezi - Protestanlık kapitalizmi doğurmuştur tezi- gibi. Ama bu benim daha çok kültürde, ekonomide (zaten ekonomik örgütlenmenin kapitalist biçimlerine bir geçiş olarak merkantilizm) ve politikada (zaten feodalizmin reddi ve feodal ve burjuva çıkarlar arasında tarihsel bir uzlaşma olarak mutlak monarşi) doğal sonuç olarak aşama aşama bir geçiş diye düşündüğüm tarihsel süreç anlayışı değildir. Benim sürdürdüğüm anlayış Marks'ın anlayışıdır.

Bununla birlikte, farklı bir biçimde de olsa, toplumsal teorinin sorgulanabilirliği ortadan kalkmaz. Proto-kapitalist biçimlerin (Avrupa'nın kıyı ülkelerinde yaklaşık 1492'den 1789'a kadar süren merkantilist geçiş dönemindeki ekonomik yaşamı kastediyorum) ve ileri "Batılı olmayan" haraçlı toplumların (diğer bazıları arasında Hindistan, Çin ve İslam dünyasındaki top-

lumların) varlığına görünüşe bakılırsa kapitalist bir toplumsal devrimin tamamlanmasına uygun bir doğal kültürel dönüşüm eşlik etmedi. Avrupa'nın izlediği güzergahın istisnai doğası nasıl açıklanır?

Bunu kültürelci terimlerle açıklamak oldukça caziptir. Feodal ve Hıristiyan Avrupa kültüründe ekonomik dönüşüm ve kültürel değişim mantıkları arasındaki bu benzersiz birleşim mucizesinin nedenlerini açıklayan özel unsurlar ("özgüllükler") olmalıydı. Böyle bir birleşim başka bir yerde bulunmamalıydı, çünkü diğer bölgelerin farklı kültürel özgüllükleri vardı.

Kültürelcilik (eski) Batı'nın özgüllüklerini araştırma gereğinin altını çizer. Bu marksist bağlamın hem içinde hem de dışında çeşitli yollarla geliştirilmiştir. marksist sistem içinde, bu zorlu sorunun tarihin iki farklı yol boyunca ilerlediği varsayımı aracılığıyla çözülebileceği öne sürülmüştür. Bu yollardan biri, özel mülkiyet biçimlerine (Asya tipi üretim tarzında geçersiz kılınmalarının tersine) ayrıcalıklı konumlarını sağlayan ve böylece değişime açılan kölecilikten feodalizme geçiş tarafından düzenlenirken, diğeri ilerdeki evrimin "önünü tıkayan" sözde Asya tipi üretim tarzı tarafından düzenlenmiş olurdu. Tarihsel marksizm sistemi dışındaki bazı kültürel çözümlemeler başka vurgular -kimileri bu gözde Batı'nın Grek atalarına (akıl, Promethe, demokrasi), kimileri Hıristiyanlığın erdemlerine- yaptılar. Bu Avrupa merkezci kurguların eleştirisinde, bir taraftan "Grek ata" olgusunun mitsel doğasından anladığım şeyi, öte taraftan, başka yerlerde de benzer örnekleri bulunabilecekken dinin yanlış bir şekilde yalnızca Hıristiyanlığa atfedilen çok genel anlamda esnekliğini vurgulamıştım. Bunun yanı sıra, Ortaçağ Hıristiyanlığı'nın kendi çağdaşı İslam ile kesin olarak inanç ile akıl arasındaki, kapitalist kültürel devrim ger-

çekleştiğinde kaybolacak olan, uzlaşmadan doğan endişeyi paylaştığına dikkat çektim.

Bu yüzden kültürelciliğin cazip nosyonlarına tamamen yabancı türde bir benzersiz Avrupai gelişme açıklaması ortaya koydum. Burada, merkezileşmiş haraçlı tarzın katılığının tersine merkezileşmemiş haraçlı üretim tarzlarının (hem feodal Avrupa hem de feodal Japonya'ya özgü olan) esnekliğini vurgulayan, tarih boyunca gerçekleşen eşitsiz gelişme hipotezine gönderme yapıyorum. Bu hipotez, üstelik, alt belirlenim temime de uygundur. Bu temde diğer haraçlı tarzların merkezileşmiş yapısının zayıflattığı (bu nedenle doğru biçimde feodal olarak adlandırılan) kültürel mantıklar ekonomik büyümenin gerekliliklerine daha kolayca boyun eğerlerken; merkezileşmiş haraçlı tarzların kültürel mantıkları ekonomik fırsatların gelişmesine doğru eğilim gösteren mantıkları bastırırlar.

Benim görüşüme göre, çağımızın bu aşaması boyunca her yerde geri çekilen tamamlanmamış sosyalist devrimin tarihi kültürel devrim boyutunun ne kadar önemli olduğunu kanıtlıyor.

Marksizm yorumumda, sosyalizm kapitalistsiz kapitalizmi değil, çok farklı bir insan uygarlığı türünü ifade ettiği için (kadınları dışarıda bırakan "yeni insanoğlu" ["a new man"-erkek için kullanılır -ç.n.] adlandırmasından daha iyi olmasına rağmen) boş bir slogan olarak "yeni insan" ("a new human being" -ç.n) yaratma çağrısına itibar etmiyorum. Tersine, yeni insanlar olmazsa, ya da daha ılımlı söylersek, insanlar daha iyi ve ileri hale gelmezse sosyalizm olmayacaktır. Buradan yola çıkınca böyle bir yeni insanlık kavramının genel çerçevesi görülebilir hale gelir; piyasa yabancılaşmasını aşmış olduğu için burjuva bireysel özgürlük kavramının tanımlamış olduğundan daha

özgür bir insanlık ve yine bu yabancılaşma aşıldığı için işleyişi açık olan bir toplum.

Elbette sosyalizmin daha yüksek aşaması tarihin sonu değildir ve bu yüzden böyle bir şeffaflık göreceli olacaktır. Şeffaf ekonomik ve politik kararlardan söz etmek -matematikte söylendiği gibi diyagramın sınırları içinde- böyle kararların gerçek sonuçları ve böyle bir şeffaflığı destekleyen bir demokrasinin en azından kısmi bilgisinden söz etmektir; ama özgürlüğün içinde üstü örtülü bir biçimde her zaman olabilecek riskleri de kabullenmektir. Bu sınırlar içinde sosyalizm özgürlüğü Aydınlanma felsefesinden daha geniş bir biçimde kapsar.

Yeni insan önermesi 1917'de ya da 1966 Çin Kültür Devrimi'nde gerekli değildi. Sosyalizmin bununla başlaması ütopikti, çünkü -bunun nesnel zorunluluğuna dair herhangi bir kanıt öne sürmüyor olsa da- bu güvenceyi vermişti. Bu 1917'de ilan edildi. Bundan sonrası ihanet değil bir trajediydi. Sovyet toplumu öncüsünün coşkusal desteğiyle kendisi için tasarladığı şeyleri yapmakta özgür değildi. Bu toplum marksizmin tarihsel biçimlerinin karanlıkta bırakmış olduğu bir sorunla yüz yüze geldi: Fiilen var olan kapitalizmin doğuştan eşitsiz gelişmesi ve bu yüzden kaçınılmaz "arayı kapatma" zorunluluğu. Aşamalı olarak, her şey bu zorunluluğa kurban edildi. Bu, "yeni insan"ın nasıl stalinist filmlerde gösterilen mutlu kolektif çiftçi ve aptal Stakhanov* görüntüleriyle ifade edilen boş bir slogan haline

* Stakhanov, Aleksey Grigoryeviç. Sovyet madenci. 30-31 Ağustos 1935 gecesi, Donetz madenlerinde, 6 saatte normalden 14 kat fazla kömür çıkardı. Eylül"e kendi rekorunu kırdı. Daha sonra, madencilerin kendine özgü teknik yenilikler uygulayarak gerçekleştirdikleri bu olağanüstü üretim artışları, "çalışmada komünist tavır"ın simgesi oldu ve "Stakhanovculuk" diye anılan verim artırıcı yöntemi yarattı.

geldiğini anlatır. Sonradan, buna verdiği yanıt daha az gülünç olsa da (Çin'in kültür devriminin aşınmasını, bir saray entrikası düzeyine oturmasını "Batılı" marksizmin Avrupa merkezciliğine bağlamamın nedeni de budur) Çin de aynı türden sorunlarla karşılaşacaktı.

1968 zorunlu kültürel devrim projesinin tarihini işaret eden bir başka dönemdir. Bu tarih şans eseri ortaya çıkmadı. Görülmedik kısalıkta iki yıllık bir aksamayla Çin'deki Kültür Devrimi'ni izledi. 1968 olayları Mao'nun doğruluğunu altını çizerek kanıtladı: Her şeyden önce ayaklanma sırasında nasıl yükselineceğinin ve "önderlerin" bunu nasıl yapacağının bilinmesi zorunluydu (ama Büyük Önder kültü bunu öğretmek için pragmatik ve koşullara bağlı bir girişim değil miydi? Ya da tam tersi bir yöne yönelmedi mi?); emek ekonomik yabancılaşmanın zincirlerinden kurtulmalıydı. O dönemlerde, son tahlilde (kapitalistleri olan) bir kapitalist proje olan kapitalistsiz kapitalizm projesi farklı bir insan uygarlığının inşası için bir yol sunabilirdi.

Bugüne kadar toplumsal devrim ve kültürel devrim için yapılan bu tamamlanmamış projeler arasında bir ortak mekan olmadı. Bunları birbirinden ayıran mesafe konusundaki açıklamam sözünü etmeye değer bir açıklama değil. Kültürel devrim projesi zamanından önce gündeme geldi. 1917'den sonraki Sovyet toplumunun sorunları gibi, Çin toplumunun temel ve acil sorunları da "geçme" (kapitalist toplumları ekonomik açıdan geçme anlamında -ç.n.) den çok "arayı kapatma"nın doğasındaydı. Bu kaygı verici sorunlar, kapitalizmin kutuplaşan gelişmesine içkin eşitsiz gelişimden kaynaklanarak, doğrudan "komünist ütopya" ile çakıştı. Tarihsel marksizmin öngöremediği inişli çıkışlı gelişme yanıtlanamaz bir muamma olarak

kaldı. Bu sorunların başka yerlerde ve kesinlikle "sosyal emperyalizmin yozlaştırdığı" metropol merkezlerde yeniden ortaya çıkacak olması ve "sonsuza kadar" ("tarihin sonu" terminolojisi bu terimi kullanır) pazar yabancılaşmasına tabi kılınmaları ilginçtir. Pazar yabancılaşmasının bu kökten reddedilişi daha temelden biçimlerle yansıtılmıştır. Belki yeşiller, feministler ve yeni cinsel ve ailevi anarşistler tarafından yeniden canlandırıldı. Bununla birlikte bu orijinal reddediş -yalnızca Batı'da olsa da!- toplumsal yaşamın önemli yönlerindeki ciddi değişikliklere katkıda bulunmuştur.

Sosyalist devrim dramındaki bu Birinci Perde'nin trajik yapısı bütünüyle şu paradoks içinde bulunabilir: Şu ana kadar devrimci kültürel bilinçliliğin ileri aşamaları ile üretim ilişkilerinde bir dönüşüm isteyen hareketin ileri aşamaları arasında ortak bir mekan olmamıştır. İkinci Enternasyonal'in ve onun devamı Üçüncü Enternasyonal'in işçi sınıfı hareketi kapitalistsiz kapitalizmi icat etti. Kısa bir süre için Rus Devrimi ve daha uzun bir zaman için Çin Devrimi bunun ötesine geçme ve kültürel bir devrim gerçekleştirme niyetlerini ilan ettiler. Ne bunlardan biri ilan ettiği düşü gerçekleştirdi ne de, sırası gelmişken, 1968'de Batı bunu yaptı. Bundan çıkarılacak sonuç komünizmin ve onun yeni insanının umutsuz birer ütopya olduğu mudur? Ya da varılacak sonuç sosyalist devrimin onu düşleyen ilk aktörlerinin düşlediğinden daha uzun bir süreç olduğu mudur?

V

Ekonominin Belirleviciliğinden Kültürün Belirleviciliğine: Değer Yasasının Sönümlenişi Komünizme Geçişin Sorunları

Çağdaş marksist tartışmanın, temel sorunları aşağıdaki dört başlığa denk düşen yeni alanlara doğru genişletilmeye ihtiyacı vardır:

Bir: Toplumsal ve kültürel devrimin amacı olarak kabul edilen komünizmin temel yapısı nasıl tanımlanır?

İki: Modern toplumun hedeflenen evrimi halihazırda bu hedefi istenebilir bir olasılık haline getirmiş midir? Başka bir deyişle, bunu nesnel bir zorunluluk haline getirmiş midir?

Üç: Toplumların bu mücadeleye verdikleri gerçek yanıtlar o yönde mi ilerliyor, ya da tersine, böyle bir evrimi daha da mı zorlaştırıyorlar?

Dört: Bu koşullar altında, var olan kapitalist düzenden bu uzak hedefe geçiş tartışmasını nasıl yeniden açacağız? Bu anlayışlar çeşitli aşamalarda hangi ilerleme stratejilerini öne sürebilirler?

Toplumsal yaşamın kültürel boyutuyla ilgili olan bugünkü söylem bolluğu şimdilerin bir belirtisidir. Bu söylemlerin çoğunun aşırı karışıklığı ve birden fazla anlama sahip olması ilk bakışta geçmişe duyulan özlemle ifade edilen şimdiki zamana karşı bir protestonun sonucudur. Bu yalnızca, fiilen var olan kapitalizmin genişlemesinden kaynaklanan küreselleşmenin, halklarının zararına kutuplaşma anlamına geldiği çevre ülkelere değil, aynı şekilde, en azından 1968'den beri, muzaffer ticaretçiliklerinin söküp atılamaz bir yarışına ruhuyla karşılaştığı metropol merkezlere de uyar.

Birden fazla anlama gelmeleri bu protestoların bugüne kadar, geleceğe yönelik bir bakış ve bu geleceğe dair kapitalizmi aşmaya olanak verecek evrensel bir görüş getirme girişiminde bulunmak yerine, geçmişe nostaljik bakışlardan ötesine yol açmamış olmalarından kaynaklanır. Yalnızca kapitalizmin başlatabileceği olanaksız ve aşırı derecede tehlikeli bir geçmişe dönüş lehine evrenselcilikten umudu kesmeyi öneriyorlar. Bu koşullar altında, cemaatçilerden köktendincilere kadar, ama sık sık da yeşiller ve aynı zamanda postmodernistlere kadar türlü türlü akımlar tarafından uygulanan "kültürelci" stratejiler, gerçekten, bulunduğumuz aşamaya hakim olan küreselleşmiş neoliberal projenin ana stratejileri aracılığıyla kabul ettirilmiş ve şimdi tamamen kabul ettirilebilir haldedir. Bu yüzden, kımilerinin (cemaatçiler ve postmodernistler) çoğulculuk için

demokratik bir yön talep etmesi, ya da kimilerinin (etnik ve dinci fanatikler) farklı kültürlerle tümden uyuşmazlıklarını öne sürmesi çok az önem taşır. Bunların tümü aslında, gerçek sorunların her yerde yattığını iddia ederek kabul ettikleri kapitalist küreselleşmeyle mücadelede iktidarsızdırlar. Bununla birlikte, genel olarak çok tutucu bu söylemlerin ardında bir kapitalizm eleştirisinin ana hatları görülür. Bunun hakkında çok yeni bir şey yoktur. Zamanında feodal dönemlere duyulan özlemle ifade edilen, yükselen kapitalizmin tahribatına karşı yapılan ilk ütopik sosyalist protestoların bazıları Marks ve Engels'in işaret ettiği birden fazla anlamlılık değil midir?

Bu yüzden, kültürle bu ilgilenişin kendisinde pozitif bir yan olduğunu iddia ediyorum: "Daha iyi bir toplum"un - kendiliğinden gelecek ya da inşa edilecek bir toplumun- her şeyden önce kültürel boyutlarıyla tanımlanması gerektiğine dair sezgisel bir duygu. Kapitalizmin hareket noktası, ekonomik etkenleri (değer yasası) politik-ideolojik etkenlerin üzerine çıkarmakla belirleyici etkenleri tersine çevirme olduğu için, kanımca komünizm, kültürel (burada kelimenin ideolojik değil kültürel olduğunun altını çiziyorum) etkenler ekonomik etkenlerin yerini almadıkça (tam bu nedenle değer yasasının sönümlenişi olarak adlandırdığım bir süreç) olanaksızdır.

Kültürel (ideolojik değil) etkenler ekonomik ve politik etkenlerin yerini almalıdır; çünkü tarihsel marksizm, komünizme sosyalist geçiş diye bilinen aşamayla ilgili olarak politik etkene vurgu yapar. Bu vurguyu, iki anlamlılığı (belirsizliği) farkedilmeden geçilemeyecek bir formülasyonla yaptı: Uzun vadede (bir sınıfın toplumsal egemenliğinin ifadesi olarak) devletin sönümlenişi ve "insanların (men-ç.n.)" (ve tabii kadınların) idaresi için işlerin yönetiminin oluşturulması; orta vadede, geçiş dönemi sırasında, Marks'ın Paris Komünü üze-

rinde yorumunun saygıya değer bir biçimi (proletaryanın demokratik diktatörlüğü) içinde ve Sovyet devletinin daha kuşku götürür biçimleri ve bunun Maoist Kültür Devrimi diskursunda yenilenişi içinde, politik etkenin doğrulanması.

Sıradan halka ait politika aracılığıyla kapitalist iktidar yapısı üzerinde bir işçi sınıfı siyasi otoritesi (işçi sınıfı ya da işçi-köylü bloğu, ya da hatta "bütün halk") oluşturma vizyonuna, tesadüfi olmayan bir kapitalistsiz kapitalizm projesinin billurlaşması eşlik eder. Bu proje, o biçim, bir kez daha piyasa anarşisine yol açacak şekilde bozuluncaya kadar somut bir devlet planlı ekonomi biçimini alacaktır. Böylece gerçekte planlı ekonomi, 1950'de Stalin'in kendisinin ifade ettiği gibi, "ekonomik etken"in, yani değer yasasının belirleyiciliğini koruyacaktır.

Değerin diktatörlüğü -ki ekonomik etkenin üstünlüğü bunun üzerinde temellenir- politik tartışmaya, devlete düzülen övgülere ya da halkın yararına uygulanan planlamaya onur köşesini veren bir retorikle bağdaşmaz değildir. Bu görünen çelişme, doğal olarak, "*real politik*"e -yani (değerin ya da başka herhangi bir şeyin, ya da kısaca her şeyin) "nesnel zorunluluklar"ını uygulamaya koyan iktidar yapısının manipülatif uygulamalarıdoğru yozlaşmış o politikanın yoksullaştırılmış oluşunu kavrayarak çözülebilir. Politik etkenin rehabilitasyonu tamamen farklı bir şey gerektirir. Modern kapitalist dünyanın uygarlık ve kültürüne bir temel olarak (ve doğrudan ekonomik kararların yönettiği toplumsal yaşamın yalnızca bu yönlerini bir temel olarak değil) değerin diktatörlüğünün temelli bir eleştirisini gerekli kılar. Bu gözlem yalnızca "fiilen var olan sosyalizm"in deneyimlerine ayrılmamıştır. Kapitalist toplumlarda politik seçim değerin vahşi diktatörlüğü tarafından bütünüyle reddedilir. Rehabilite edilmiş ya da Alman dostlarımızın deyimiyle, yeniden-politize edilmiş politika, kültürel alana açılır. Bu bize,

değerin baskıları üzerine ya da bununla ilişkili politik iktidar görüşlerinden türeyenler üzerine kurulmamış yeni bir uygarlık düşlememizi önerir. Hem uygarlığımız hem kültürümüz haline gelmiş, iktidarı uygulama çabasına ilişkin uygulamaların dar çerçevesinden kurtulmuş bir politikanın üstün gelişi, bu yüzden, değer yasası diktatörlüğünün sönümlenmesiyle eşanlamlıdır. Ancak, bu, toplumun gerçek evriminin nesnel olarak gerektirdiği zorunlulukların ve olasılıkların gündeminde midir?

Değer Yasasının Başkalaşımları (Metamorphoses)

1

Marks'ta kullanım değeri kavramından ayrılan, değişim değerini belirten basit değer kavramı emeğin toplumsal bölünmesinin ve bağımsız üretim birimlerinin varlığını ifade eder. Böyle bir bağımsızlık, bu bağımsızlığın onun aracılığıyla ifade edilmiş olduğu ana tarihsel biçim gerçekten özel mülkiyet olsa da, toprakta, üretim araçlarında ya da emek ürünlerinde özel mülkiyetin bireysel ya da kolektif biçimlerini zorunlu olarak gerektirmez. Ama biçimsel olarak devletin ve/veya kooperatiflerin sahip olduğu bağımsız üretim birimleri aynı işlevi yerine getirmek üzere tasarlanabilir. Böylece bu bağımsızlık yalnızca alt bölümlere ayrılmış birimlerin "ürünleri"nin değişim nesneleri olmasını, bu ürünlerin alıcı ve satıcıları arasındaki "pazarlık" ile "serbestçe" (iyi anlaşılmış bütünsel bir yasal düzenlemeyle sabitlenebilecek sınırlar içinde) belirlenmiş bir fiyatlarının olmasını zorunlu kılar. O zaman her bir ürün, ister bir "şey"in, ister özel bir hizmetin fiziksel biçimine bürünsün, bir mal, bir ticari üründür.

Elbette, değerin varlığı içinde üstü örtülü bir somut toplumsal gerçeklik vardır. Bu yüzden bu ampirik olarak kavranabilir. Ama, her zaman olduğu gibi, derinden bir bilimsel kavrayış olgunun ötesine, andaki duyusal-deneyimlerin doğrudan verdiği görünüşlerin ötesine geçmemizi gerektirir.

Değer teorileri arasındaki ayrımları koyan budur. Burjuva felsefesinde, özellikle de Anglo-Sakson ülkelerde hakim olan ampirik yöntem kendisini olgusal bir kabukla -şu durumda fiyatların varlığı görünür gerçeğiyle- sınırlar ve böylece değer teorisini fiyat teorisine indirger.

Marks'ın yöntemi, değişimleri fiyat mekanizmasıyla ifade edilen toplumsal emek ve emeğin toplumsal bölünmesi kavramları üzerine kuruludur. Ölçülebilir toplumsal emek miktarı tarafından üretilmiş olmaları anlamında, üretilmiş olanlar toplumsal ürünlerdir. Ürün miktarının içerdiği doğrudan ve dolaylı toplumsal emek miktarı hesaplanabilir. Emeğin toplumsal bölünmesi, toplumsal emeğin farklı üretim alanları arasında ve toplumsal ekonominin çeşitli dallarını oluşturan farklı bağımsız üretim birimleri arasında dağıtılmasından başka bir şey değildir. Değerler dolaylı olarak fiyatlar içinde ifade edilirler ve fiyatlar en son olarak değerler tarafından belirlenirler; ama *ancak* en son olarak, çünkü diğer etkenler fiyatın yapısında rol oynar. Bu özellikle (yalnız kapitalizme özgü olan) sermaye sahipliğinde ve çeşitli kapitalistler tarafından sahip olunan tekel iktidarının göreli derecesinde görülebilir. Marks'ın yöntemi fiyatın ilk görünen ampirik gerçekliğini hesaba katar. Değerlerin yapısal dağılımı fiyatların yapısal dağılımıyla dolaylı bir benzerlik taşır. Değerler, diğer etkenleri, örneğin kar oranları arasındaki eşitlenme eğilimini ifade eden değerlerin yapısını belirleyen koşullara eklenerek "üretim fiyatları"na "dönüştürülebilirler".

Böyle bir dönüşümü ancak fiyatların hesaplanmasında, doğrudan, değerleri hesaplarken kullanılan artı-değer oranından kaynaklanan kar oranına eşit bir kar oranı kullanma yanlışını yapanlar olanaksız bulurdu. Bu saçma varsayımın, bu iki oranın genellikle farklı olması gerektiğini sezindiren marksist yabancılaşma kavramıyla çeliştiğini iddia etmiştim. Eğer bunlar farklı olmasaydı, daha derindeki gerçeklik, onu belirten yüzeysel olgudaki görünür yansımasından farksız olurdu ve ekonomik determinist bir yabancılaşma olmazdı.

Bu noktayı uzatmayacağım, çünkü şu anda üstlendiğim şeyin çerçevesi dahilinde sonraki tartışmayı yaptığım değer teorisini savunmak değil, değer kavramının sönümlenmesinin zeminini oluşturmak için gerekli bu başkalaşımlara nasıl maruz kalacağını göstermektir. Bu soruyu öne sürüyor ve buna üretici ünitelerin bağımsız olduğu hipotezinin geri çekilişi bakımından yanıtımı sunuyorum.

2

Değer yasası, malların -altbölümlere ayrılmış toplumsal emeğin ürünleri anlamında- son tahlilde değerler tarafından belirlenen fiyatlarla değişiminde ifadesini bulur.

Değer yasası, bu yüzden, ancak mallar iki özellik sergilediklerinde işler: Bunlardan birincisi, belirgin fiziksel nicelikler -örneğin, bir yardalık basma pamuklu kumaş- bakımından tanımlanabilir olmaları ve ikincisi, diğerlerinden belirgin bir şekilde ayrılmış olan ve kesin sınırları bulunan bir üretim biriminden - bu durumda, örneğin eğirilmiş pamuk alıp basma kumaş satan dokuma ve baskı atölyesi- gelen toplumsal üretimin sonuçları olmalarıdır. Bundan sonra söz konusu malın tek bir birimini imal etmesi gereken toplumsal emeğin niceliğini

hesaplamak gerçekten mümkündür (şimdi karmaşık emeğin basit emeğe dönüşmesi konusunda bir tartışmaya girmeyeceğim).

Olanaklar el verdiği ölçüde verili üretim dizgesi, kendisi de bir üretim birimi olarak kurulmuş bir firmaya entegre olduğu için bu zincirin tümünde üretilen ilk ürünler mal değildir. Ve bu yüzden ne gerçek bir değere ne de gerçek bir fiyata sahiptirler. Örneğin, eğirme ve dokuma işlemleri yapan bir tekstil fabrikasında, diğer üreticilerden alınan çırçırdan geçmiş pamuk yumakları aslında hem değere hem de bir fiyata sahip mallardır. Ama eğirilmiş pamuk için durum böyle değildir. Eğer söz konusu entegre firmanın dışında, bağımsız eğirme işi yapanlar varsa bunların eğirilmiş pamukları değere ve fiyata sahiptir ve bunlar entegre firmanın kendi ekonomik verimliliğini ölçtüğü hesaplamalar için referans noktaları olarak hizmet verebilirler.

Ama üretim dizgesinin ilk aşamasını ile uğraşan bir organizasyonun varsayımsal durumunda değer yasasının yeri nedir? Bizim varsayımımız ayırt edilebilir her son ürünün gerekli tüm materyal malzemeyi kendisi üreten bir firmanın imalatı olduğudur. Bu durumda yalnızca ara (intermediary) ürünler mal olarak düşünülemez. Bu son ürünlerin etiket fiyatının gerçekleştiği pazar tüm farklı üreticileri temsil eden arz çizelgesi ve bu gibi ürünlerin tüm potansiyel alıcılarını temsil eden talep çizelgesi tarafından yönetilen bir pazardır. Öyleyse ikinci grubun öznel "tercihleri" tayin edici etken mi olmuştur? Kesinlikle hayır. O "tercihler" dönüşmüş olarak değere karşılık gelen fiyattan daha düşük bir fiyat gerektirseydi üretim dizgesine entegre olmuş üretim birimi diğerleriyle aynı karlılık oranını gerçekleştiremezdi; böylece sermaye fazla üretiminde azaltmaya yol açarak o birimden diğerlerine çevrilirdi. Değer yasası emeğin toplumsal dağılımını yönetmeye devam ederdi.

Gerçekte bu akademik varsayım savunulamaz, çünkü üretimin farklı kolları arasındaki karşılıklı bağımlılık tamamıyla entegre olmuş üretim dizgesi içinde bir ayrımı zihinde canlandırmayı olanaksız kılar. Durum böyle olduğu için, her birim kendi sermaye ekipmanının üretimini kapsamış olurdu. Ama o zaman ayırt edilebilir son ürünler imal eden üretim dizgeleri arasında düşünülmüş olarak, emeğin toplumsal bölünüşü, emeğin teknolojik bölünüşünün mantığıyla çelişkide olurdu. Üretimin entegrasyonu ancak tek bir şirket -bir ulusal ekonomi ve tamamen kapalı bir şirket olabilir- halinde birleşmiş tüm teknolojik birimler içinde bütünsel olarak düşünülebilir. Bundan sonra, ister sermaye ekipmanı, ister hammadde ya da yarı tamamlanmış mallar olsun, tüm ara ürünler bu teknolojik birimler arasında ve her birinin kendi içinde gerçekten dolaşıma girebilir. Ancak mal olarak değil. Tersine son ürünler, etiket fiyatı üzerinden bu malları satın alıp almamakta serbest olan alıcılara yapılacak satış için, mal olarak biçimlerini muhafaza ederler. Böylece bıraktığımız varsayıma geri döneriz. Aşırı stoklar fiyatın çok yüksek oluşuna işaret ederler ve bir karaborsanın doğuşu fiyatın çok düşük tutulduğunu gösterir. Böyle bir entegre ekonominin yönetimini düşünmenin, o yönetimi sağlaması beklenen iki ilkeye bağlı iki çok farklı yolu vardır.

Birinci ilke emeğin toplumsal bölünmesinin değer yasası temeli üzerinde kalması gerektiğini kabul eder. Bunun geçerli olması için, teknolojik üretim üniteleri, her birinin elde etmiş olduğu kar oranlarına göre değerlendirilmek zorunda oluşu anlamında, tanınmış bir otonomiye sahip olmalıdır. Bu üniteler tarafından gerçekleştirilen kar oranları, her bir sermaye ekipmanı birimi ya da merkezileşmiş bir organizma tarafından doğrudan mı dağıtıldığı yoksa serbestçe mi satın alındığı hesaba katılmaksızın, başka ünitelerden elde edilen diğer girdiler için

yapılan hesaplamalarında kullandığı referans fiyatları esası üzerinde belirlenir. Eğer ekonomik sistem ne sübvansiyonlardan ne de dolaylı vergilerden yararlanıyorsa, son ürünler için tüm pazarları açan kliring fiyatlar kümesi ara ürünlerin dönüşmüş değerlerden başka bir şey olmayan referans fiyatlarını bütün üretim dizgesinden geriye doğru giderek belirleyecektir. Bu durumda değer yasası tam da bir önceki örneğimizde yapacağı ve kapitalizm altında yapıyor olduğu gibi emeğin toplumsal bölünmesini gerçekten yönetecektir.

İkinci ilke emeğin toplumsal bölünmesinin değer yasası üzerinde temellendirilmesi ihtiyacını reddeder. Farklı bir şekilde koyacak olursak, bütünsel bir planlama otoritesi tüm girdiler için referans fiyatı oluşturacaktır ve bu kararın mantığının gereği olarak, girdilerin çeşitli üretim üniteleri arasında dağılımını idari olarak uygulamak zorunda kalacaktır. Bu fiyatlara tabi olmakla, bu üniteler verili bir kar oranını gerçekleştirebilir ya da gerçekleştiremeyebilir. Merkezi otorite bu gibi sapmaları sübvansiyonlar ya da aşırı kar vergileri aracılığıyla yoluna koyacaktır. Son ürünlerin fiyatları onları tüm ara üreticilere bağlayan zincirin sonunda oldukları şey neyse o olacaktır. Bu fiyatlar pazar-takas (market-clearing) fiyatları olabilir de olmayabilir de ve bu durumlarda da merkezi otorite sübvansiyonlar ve dolaylı vergiler aracılığıyla sapmaları yok edecektir. Bu sistem şüphesiz ki çok yetersiz olacaktır: Bazı üretim üniteleri planlanmış hedeflerini yerine getirmeyi imkansız bulurken bazılarının bunu yapması kolaylaşmış olacaktır. Nesnel bir zorunluluk olarak, değer yasası, kendi tarzıyla kendisini reddetmiş olan iktidar yapısından intikamını alacaktır.

3

Fiilen var olan kapitalizme dönelim. Değer, doğası gereği iki anlamda toplumsaldır. Birincisi, bir üretim ünitesinin üretimi bir kolektif işçi grubu tarafından yapılır. Emeğin işçiler arasındaki teknolojik bölünüşü ve ihtiyaç duyulan beceriler değer yasası temeli üzerinde değil, kesin toplumsal kurallar temeli üzerinde belirlenir. Bununla maaş hiyerarşisinin basit ve karmaşık emek arasında bir ilişkinin ifadesi olmadığını kastediyoruz. Karmaşık emek yetişmesi belli bir okul eğitimi ve çıraklık zamanı gerektiren vasıflı bir işçi tarafından harcanan emektir ve bu nedenle birçok belli basit emek değerindedir. Eğer bu ilişki bir işçinin yaşam süresinden sağlanan çalışma yılları miktarı otuz yılı bulurken en geniş yetişme süresinin on beş yıldan fazla sürmeyeceğini düşünecek olursak, ancak mütevazı bir maaş farkında, belki 1.5'a 1 oranında kalabilirdi. Tek bir üretim biriminin içerdiği doğrudan ve dolaylı emeğin toplam niceliğinin ölçümünde bu hesaplama basit emek birimleri bakımından uygulanmalıdır. Bunu basit emek gücünün fiyatının (vasıfsız bir işçinin taban ücreti) sistematik olarak kendi değerinden daha düşük, ve karmaşık emeğin fiyatının kendi değerinden daha yüksek oluşu izler. Gerçekte teknik ve idari personel artı-değer üretiminde yer almaz ama bunun dağılımından pay alır. Bu gerçek ücret hiyerarşisi nasıl açıklanır? Bu sorunda ekonomi teorisi suskundur ya da gereksiz tekrarlar yapar. Değişik vasıflı olan işçilere olan arz ve talebin kendisi emek gücünün toplumsal üretimi aracılığıyla eğitim sistemlerinin bütün dizisinin aracıları tarafından üretilir. Ücretlerin "marjinal üretkenlik" tarafından belirlendiği iddiası burada, diğer yerlerde olduğu gibi, saf ve basit bir totolojidir. Değer yasasının işleme alanı bir işçi grubunun kolektif ürününün bir mal, belli bir değere sahip ticari bir ürün olduğu şirketin kapısında başlar.

İkinci olarak, değer toplumsaldır, çünkü hiçbir üretim ünitesinin üretimi ana sermaye ekipmanı ve diğer girdileri sağlayan ya da ürünlerini nakleden ve pazarlayan tüm diğer ünitelerin üretiminden ayrılamaz. Değer yasası bu karşılıklı bağımlılığın nasıl düzenlendiğini gösterir. Bununla birlikte, değerin toplumsal içeriği, bireyselleşmiş arz-talep fiyatları (çeşitli alıcı ve satıcıların aradığı fiyatlar anlamında) aracılığıyla ifade edilir. Bu fiyatlar ya özel bir ünitenin konumuna ya da tüm bu gibi üniteler arasındaki etkileşime özgü bir çok koşula ve bu etkileşimlerden kaynaklanan dönüşümler ve sapmalara, denge ve dengesizliklere bağlı olarak gerçekleştirilebilir ya da gerçekleştirilemez.

Şimdi kapitalist gelişme başladığından beri tüm aşamalarında bulunabilecek bu çelişki modern kapitalizm altında en az üç ana nedenle daha büyümüştür. Bunlardan birincisi, atomistik rekabetin (küçük grupların rekabeti-ç.n.) oligopolistik rekabete (zümre tekellerinin rekabeti-ç.n.) dönüşümünün bir sonucudur. Tekel eşit kar oranlarını ifade eden üretim fiyatlarına bağlı fiyat sapmalarını içinde taşır. Bu saptırıcı etki uzun ve karmaşık üretim zinciriyle işleyen bir çok tekelde daha da etkindir. Değer yasasının geçerliliği altındaki gerçeklik kriterini ifade eden bir çok fiyat, bu önemini kaybetmiş ve şimdi bir şirketin iç muhasebesinin referans fiyatlarından biraz fazla olmuştur.

İkincisi büyüyen artı-değer yığınını kapsamaya gerek duyan bir "üçüncü departman"ın büyümesinin sonucuydu (Marks, sermaye birikim süreci analizinde üretim departmanlarını, Departman I, sermaye malları üreten ve Departman II tüketim malları üreten olarak yalnızca ikiye ayırmış olsa bile). İlk olarak Paul Sweezy tarafından öne sürülen görüşü desteklemek dışında, bu sorun üzerinde durmayacağım. Sadece bu üçüncü departmanın görünüşte farklı olduğunu belirteyim. Diğer şeyler

arasında, materyal nesneler (genellikle teçhizat) ve eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetlerinin sağlanması için gereken kamu giderlerini kapsar.

Kendi payına hizmet sektörü heterojendir. Bazı materyal ürünler gibi kimi hizmetler karakteristik olarak son ürünlerin (girişimlere sağlanan taşımacılık, pazarlama hizmetleri ve mali hizmetler gibi) üretimi için sağlanan girdilerdir ve bu gibi şeyler malların değerini belirlemede yardımcı olan unsurlar olarak sayılmalıdır. Diğerleri, bunların satıcı tarafından üretimi alıcının özdeş tüketim eylemi anlamına gelen tüketici gelirlerinden ödenir. Materyal malların üretimi ile karşılaştırıldığında, hizmet sektörünün hızlı gelişimine yön veren bir çok neden vardır.

Üçüncü neden kapitalist küreselleşmenin derinleşmesinden kaynaklanır. Dünya ölçeğinde sermaye birikimiyle ilgili ortaya koyduğum önermelere merkez oluşturan bu sorun üzerinde de durmayacağım. Şimdilik vargımın yinelenmesiyle kendimi sınırlıyorum; yani fiilen var olan kapitalizme (küreselleşmiş kapitalizme) hükmeden değer yasası soyutlamada dikkate alınan kapitalist üretim tarzından türetilen değer yasası değil, küreselleşmiş değer yasası olarak adlandırdığım yasadır. Bu ikinci biçim, çevre ülkelerdeki işçilere metropol merkezlerdeki aynı derecede üretken işçilerden daha az (ücret -ç.n.) ödenmesiyle sonuçlanan bir sistematik sapmaya neden olur. Rasyonel kapitalist iktisadi hesaplamada referans noktası oluşturan küresel fiyat sistemi bu yüzden değerlerin çifte dönüşümünün sonucudur.

4

Bu noktada, yasanın işleyiş biçiminde bir ek değişiklik gerektirmeye yönlenmiş değer yasası sorununun yeni bir yönünü

ele alacağız. Sorunun bu yeni yönü sibernetik (güdümbilimsel-ç.n.) otomasyonundan doğar. Sibernetik otomasyon otomatize edilmiş ekipmanın üretiminde cisimleşmiş olarak, doğrudan emeğin -otomatize edilmiş ekipmanın bakımı ve gözetimiyle sınırlıdır- dolaylı emek yararına şiddetle azalmasından oluşur. Bu otomatize edilmiş çarkın sibernetik olarak otomatize bir süreç -teknolojik evrimin bugünkü aşamasında hala bir akademik varsayımdır- aracılığıyla kendisini ürettiği varsayımı altında, emeğin kendisi materyal üretimiyle ilgili tablodan silinmiş görünecektir. Böyle bir ortadan kalkış değer ve değer yasasının silinmiş olduğu ya da tersine, bütünüyle ve kusursuz biçimde toplumsallaşmış olduğu anlamına mı gelirdi?

Bu soru tüm aşamalarda materyal üretiminin toplam otomasyonu akademik varsayımından -otomatize edilmiş ekipmanın kendisinin, tüm ara ürünlerin ve tüm tüketim mallarının üretimi- doğar.

Bu durumda üretimın dört bölümünü incelemeliyiz:

I. bölüm; üretim araçlarının tamamıyla otomatize edilmiş üretiminin, otomatize edilmiş sermaye ekipmanının ve diğer ara mallar ve hammaddelerin açıklanması

II. bölüm; benzer şekilde, bütünüyle otomatize edilmiş bir yolla, tüm tüketim mallarının üretilmesi

III. bölüm; kısmen sibernetik otomasyona maruz kalmış olsalar da sibernetik olarak otomatize edilmiş yeni üretim dizgelerinin ve üretimi destekleyen etkinlikler (taşımacılık, pazarlama ve mali hizmetler gibi) için hâlâ ihtiyaç duyulan eski tür hizmetlerin araştırılması ve geliştirilmesi (ekonomik etkinliğin yeni bir sektörü) gibi, önceki iki bölümün üretiminin girdileri olarak ihtiyaç duyulan hizmetlerin üretilmesi.

IV. bölüm; aynı şekilde kendileri de kısmen sibernetik olarak otomatize edilmiş, bireysel ve toplumsal son tüketim hizmetlerinin üretimi.

I. ve II. bölümlerde kapsanan üretim dizgelerinin toplam sibernetik otomasyonu varsayımı izlenildiğinde, doğrudan emeğin bu sektörlerde hiç kullanılmadığını (gerçekte böyle bir emeğin önemsiz bir miktarının kalmasına rağmen) varsayarız.

Ayrıca, ücretli işçileri iki kategoride sınıflandırabiliriz: Sıradan işçiler (vasıfları verili bir düzende sıralanabilmesine rağmen hepsi anda vasıflıdır) ve üretimin organizasyonu ve karar alma gibi şeylerin parçası olan "toplumsal denetim" işçileri. İkinci gruptaki işçilerin birinci gruptaki işçilerden dört kat fazla ücret aldıkları varsayılır.

ÜRETİMLER

Girdiler	I	II	III	IV	TOPLAM
	Üretim araçları	son mallar	ara hizmetler	son hizmetler	(Fiziksel olarak homojen birimlerde)
Üretim araçları	F1	F2	F3	F4	F
Ara hizmetler	H1	H2	0	0	H
Sıradan emek	0	0	E3	E4	E
Toplumsal denetimci emek	E'1	E'2	E'3	E'4	E'

Bu tablonun satırları şöyle okunmalıdır:

Birinci satır: Fiziksel birimlerde ifade edilmiş ve dört bölüm (F1, F2, F3, F4) arasında paylaştırılmış ara tüketim malları (hammaddeler ve sibernetik olarak otomatize edilmiş makineler)

İkinci satır: Hizmet birimlerinde ifade edilmiş ve birinci ve ikinci bölümlerde (H1, H2) paylaştırılmış olan ara tüketim hizmetleri.

Üçüncü satır: Her yıl için milyonlarca işçinin ifade edildiği sıradan emeğin paylaştırılması. Bu işçilerin tümü, materyal mallar üretim dizgelerinin tümüyle otomatize edilmiş olduğu varsayıldığı ölçüde, hizmet üretimi bölümlerinde (E3, E4) yer alır.

Dördüncü satır: Her yıl için milyonlarca işçinin ifade edildiği ve dört sektör arasında paylaştırılan toplumsal denetimci emeğin tahsisi.

Her bir fiziksel birime aşağıdaki gibi birim başına bir ortalama fiyat saptıyoruz:

*Sermaye malları birimi başına fiyat f1

*Tüketim araçları birimi başına fiyat f2

*Ara hizmetler birimi başına fiyat f3

*Son hizmetler birimi başına fiyat f4

*Bir sıradan işçinin yıllık ücreti .....ü

*Bir toplumsal denetimci işçinin yıllık ücreti.....ü'=kü (k=4 varsayılmıştır)

***

DEĞERLER

	Üretim araçları	son mallar	ara hizmetler	son hizmetler	(değer terimleriyle)
Üretim Araçları	F1f1	F2f1	F3f1 F4f1	Ff1	
Ara Hizmetler	H1f3	H2f3	0	0	Hf3
Sıradan emek	0	0	E3ü	E4ü	Eü
Toplumsal denetimci emek	E'1ü'	E'2ü'	E'3ü'	E'4ü'	E'ü'

* İlk sütunun tamamı olarak verilen (F1f1+H1f3+E'1ü') üretim araçlarının üretimi tüm dört bölümden (Ff1, birinci satırın tümü) gelen taleple alınmıştır.

* Üçüncü sütunun tamamı olarak verilen (F3f1+E3ü+E'3ü') ara hizmetlerin üretimi, ikinci satırın toplamı olarak verilen (Hf3) talebe karşılık gelir.

* Ücretler olarak dağıtılan gelir (Eü+E'ü') son malların toplam üretimini (ikinci sütundaki F2f1+H2f3+E'2ü') ve hizmetleri (dördüncü sütundaki F4f1+E4ü+E'4ü') ele almak için yeterlidir.

Bu alıştırmanın amacı, bir dengenin istikrarlı (istikrarsız bir sistemin çözümü yoktur), belirlenmiş (sistemin dengede olacağı tek bir fiyat kümesi olduğu anlamında) ya da saptanamaz (sonsuz sayıda çözüme izin veren) olmasını ifade eden çizgisel denklemler sistemi için ihtiyaç duyulan şartları tartışmaktır. Ayrıca uygun bir yığılmanın gerçekleştirilmesi nihai olabilirliğini tartışmaktır. Hatta böyle herhangi bir çizgisel denklemler sisteminin mikroekonomik ve makroekonomik yaklaşımları bağdaştırıp bağdaştıramayacağını tartışmak da değildir. Gerçekte, genel görüşümüz, kendi başlarına ekonomik rasyonelliğin çalışmalarının arana dengenin önünü açmadığı ve oldukça az derecede durağan bir dengeye öncülük ettiği yolundadır. Bu yüzden, eğer az çok durağan dengeler gerçekten ortaya çıkmalıysa, her durumda iktisadi mantığın silinemez toplumsal ve politik mantıklarla kurulacak bir kombinasyonun (hem bütünleyici hem çelişkili) aracılığıyla, bu şekilde ortaya çıkarlar. Soyut ekonominin kanıt arayışının saçına bir girişimi temsil etmesinin ve tarihsel materyalizmin yerini alma tutkusunun boş bir girişim olmasının nedeni budur.

Bu alıştırmanın amacı yalnızca, ekonomik sistemin evriminin, artan toplumsallaşmasının sert ekonomik rasyonellik nosyonunu çağrıştırdığı değer kavramına tabi kıldığı başkalaşımların (metamorfoz) bir resmini çizmektir.

Sibernetik otomasyon, toplumsal denetimci emeğin ana karakteristiklerine göre, toplumsal denetimci emek üretken emek sürecine doğrudan ya da dolaylı bir katkı sunmadığı için, değer

kavramına ve değer yasasına bir meydan okumadır. Bu aşağı yukarı artı değerin kullanımıdır.

Değer tablosunda ulusal gelir (Eü sıradan işçilerin ücretlerini temsil etmek üzere) Eü+E'ü' toplamına eşittir. Artı-değer -bu durumda E'ü'- bundan dolayı üretimi organize eden, denetleyen ve ondan kazanç sağlayan müdür ve idarecilere ücret biçiminde tahsis edilir. Bu yeni sermaye telafi biçimi, içinde karın, her bir şirket tarafından denetlenen göreceli toplumsal sermaye hissesine oranlı pay edildiği eski biçimin yerini alır. Modelimizde, pratikte, oligopolistik firmaların, girdi ve emek gücü maliyetlerini ekleyip, buna da sermaye telafi payı (ikinciye doğru orantılı, ama rekabetçi koşullara bağlı değişken bir oranda) ekleyerek kendi ürünleri için bir fiyat koyma olanaklarının önünde bir engel yoktur. Gerçekte bu miktar, dağıtımdan sonra kalan net kar önemsiz iken (tablomuzda 0'a karşılık gelir), maaşlar biçiminde müdürler ve idareciler arasında paylaştırılır. Tüm bu artı-değerin, kısmen bireyler tarafından ama her şeyden önce kolektif olarak (kamu giderleri aracılığıyla) son hizmetlerin tüketilme biçiminde, burada ele alınan bir artığı (Sweezy-Baran yaklaşımında) içerdiğine dikkat ediniz.

Diğer sanayi sektörlerinden ayrı ele alındığında materyal malları üreten sanayiler üretken emekten yararlanmadığı ve üretimlerinde yeni emek bulunmadığı için bunlarda emek sömürüsü yer almadığından; bu sanayiler yalnızca ara hizmetlerin (temel araştırma ve sibernetik olarak otomatize edilmiş ekipmanın geliştirilmesi) üretiminde bulunan dolaylı emekten yararlanırlar. Emek sömürüsü ancak ekonomi I., II. ve III. bölümlerde kümelendiği gibi tasarlandığında yeniden ortaya çıkardı. Ama bu düzeyde bile yalnızca işçilerin küçük bir azınlığı materyal malların üretimine bağlanırdı. En fazla sömürülen

işçiler, kimi doğrudan bireysel tüketime kimi de artık-emen kamu harcamalarına giden son hizmetlerin üretimiyle uğraşanlardır. Bu işçiler bu yüzden, toplumsal konumları kelimenin geleneksel anlamında sömürülenlerle karşılaştırılabilir olmalarına rağmen, üretimde sömürülmezler.

Öyleyse olan şudur; sömürünün ana biçimi bütün gelirin dağıtımı aracılığıyla ortaya çıkar. O zaman değerin anlamı ancak toplumsal üretimin sıradan işçilerden oluşan proletarya ile toplumsal yönetici burjuvalar arasında paylaştırıldığı bu karma ve kapsamlı düzeyde bulunur. Doğal olarak değer kavramının bu kadar geniş başkalaşımı dev bir ideolojik öneme ve eleştirel, toplumsal ve politik etkilere sahip olur.

Değer kavramı ancak ekonomik determinist yabancılaşma topluma hâlâ damgasını vurduğu sürece varlığını sürdürür. Bu bizi tekrar Marks'ın başlangıç noktasına, değer ve piyasa yabancılaşmasına getirir. Bu yabancılaşma ancak şeylerin idaresinde alternatif bir görüş uygulamayla ortadan kaldırılabilir. Bu yolla toplumsal denetleyiciler gerçekten toplumsal denetimin araçları olacaktır –ki bu gerçekten demokratik bir toplumsal iktidar yapısının örgütlenmesini ifade eder. Yine bu yolla, tüm üretim öncelikleri artık, kolektif adına ekonomiyi ekonomi yasasının gereklerine uyarlama yeteneği üzerinde temellenen bir meşruiyete sahipmiş gibi davranan bir azınlığın kararlarıyla değil, gerçekten kolektif tarafından belirlenecektir.

Durum bu olmadığı sürece, sistem hâlâ, hakim oligopolistik şirketler arasındaki rekabet aracılığıyla işleyen değişmiş bir değer yasası tarafından yönetilecektir.

Kendi içsel evrimi aracılığıyla kapitalizm üretim sürecini toplumsallaştırır. Ama bunu, bu toplumsallaşmayı tamamlama-

sı gereken son adımı (politik, ideolojik ve toplumsal sistemin piyasa yabancılaşmasından kurtulmuş bir demokrasiye dönüşümü) kendi başına atmaya yetenekli olmaksızın yapar. Yalnızca bu dönüşüm sosyalizme bir geçiş olarak düşünülmeyi hak eder. Eğer bu dönüşüm meydana gelmezse, o zaman "toplumsallaşmış" bir sistem tüm yönleriyle yukarıda tarif edilen sisteme benzeyecektir. Bu sistemde tüm şirketlerin devletin mülkü haline gelip otonomilerini kaybederek birbirleriyle tamamen entegre oldukları varsayılır. Burada devletin mutlak tekel iktidarı devlet mülkiyetini proletarya ile burjuvazi arasındaki zıtlığın temel biçimi haline getirir.

Tabii ki bu varsayımsal durum açıkça Sovyetik sistemdir: kapitalistsiz kapitalizm ya da kesin olarak söylersek, burjuvazinin tek bir kapitalist olarak kurumlaştığı bir kapitalizm.

Sonuç : kapitalizmin ötesine geçişin belirtileri

*Küreselleşme Çağında Kapitalizm** adlı son kitabımın sonunda geçiş sorununu daha önce yeterli bir uzunlukta zaten arz etmiş olduğum için burada bu argüman üzerinde durmaya gerek görmüyorum. Bu noktada yalnızca hep birlikte onun özgün emek sömürü tarzını karakterize eden ve ona özgü üç temel çelişmeyle (ekonomik yabancılaşma, küresel kutuplaşma ve doğal çevrenin imhası) tarihsel kapitalizmi tanımlayarak, kapitalizmin ötesine geçişin bir toplumsal dönüşüm projesi hayata geçirildiğinde başlayabileceği hakkındaki iddiamı hatırlatmam gerekiyor. Öne sürdüğüm iddiada bu harekete geçirme, (projenin-ç.n.) ekonomi politiği, politikası ve kültürü aracılığıyla, toplumsal evrimi adı geçen çelişmeleri sürekli yığınlaştırmak-

* Londra, Zed Press, 1996. Türkçesi: Vasıf Erenus, Nisan 1999, Sarmal Yayınevi

tan çok azaltmaya doğru yöneltir. Tarihsel sosyalist hareketlerin şimdiye kadar öne sürdüğü geleneksel geçiş biçimlerinin aksine, tek bir toplumda ve bu toplumun, hem ulusal parçaları hem de küresel boyutları bakımından, kapitalizmin karakteristik özelliklerini yeniden üretmeye eğilimli güçlerin antisistemsel diye adlandırılabilecek, zıt tarafa yönelmiş güçlerle bu süreç boyunca çatışacağı uzun bir geçiş öne sürüyorum.

Öne sürdüğüm geçiş stratejisi, kelimenin kabul gören anlamında ("gerçekdışı" ile eşanlamlı kullanılan) volantarist değildir; daha çok, tarihin farklılaşan olasılıklara daima açık olduğu, toplumsal değişim için verilen gerçek mücadeleler ve projeler alanındaki karşı karşıya gelişleri kendi inanılırlıklarının ve meşruluklarının temeli olan birbirine eşit derecede olası alternatif seçenekler için fırsatlara sahip bulunduğu fikri üzerinde temellenir. Bu olabilirlik alanı -Marksist anlamda nesnel zorunluluğu tanımlar- Üçüncü Bölüm'de ayrıntılandırdığım alt belirlenim fikrinden gelir.

Bu yüzden, bu özel (arzulanan) olabilirlik için gereken koşullar tartışması çeşitli alternatif fütürist senaryolara ilişkin tartışmayla karıştırılmamalıdır. Bu ikinci tartışmanın kendisi de elbette gerekli bir tartışmadır, çünkü bizi yeniden, gerçek mücadeleler alanında bugün çatışmakta olan güçlerin geleceği nasıl biçimlendirdiğini düşünmeye götürüyor. Bu bakımdan, son derece çeşitli ve hatta çelişkili varsayımların değişik tartışmacılar tarafından ve çoğu kez ciddi argümanlarla ileri sürüldüğünü görmek şaşırtıcı değildir.

Görüşlerin en kötümser olanı, kapitalizmin yapısında var olan yasalar (özellikle de yukarıda işaret edilen üç çelişme) tarafından yönetilenden farklı bir insan uygarlığının inşası için her fırsatı pratik olarak ortadan kaldıranıdır. Bu perspektifte, tarih

yalnızca dümdüz edilmiş kendi yolu boyunca ilerler ya da başka bir deyişle, kapitalizmin gözün görebildiği kadarıyla, olası evrimin sınırlarını oluşturur; yani Francis Fukuyama'nın içtenlikle iddia ettiği gibi "tarihin sonu"nu. Öne çıkan bu evrim, insan ırkının yok oluşuna doğru acımasız bir ilerleyiş olan *soyut savaş*ın mahşeri görüntüsünü verir. Daha az tedirgin edici olmayan, ama daha fazla sayıda olumlu argümanla Michel Beaud, kurulu toplumsal ilişkilere -esas olarak ulus ötesi oligopoliler olan dev teşebbüsleri güdüleyen kapitalist ekonomik mantık, pazar yabancılaşmasını yinelemeye hizmet eden kültürel güçler ve politik araçlar, hatta bu araçların kısmen demokratik olanları aracılığıyla bu güçler etkin bir şekilde hareket ederler- dayanan teknolojik bilimin ekonomi politiğinin potansiyel doğal çevre ve insanlık yıkıcılığını tüketmiş olmaktan uzak olduğunu gösterdi (Beaud'un açıklaması tamamen ikna edicidir). Gerçekten her ne kadar bir kaç olasılık arasında tek de olsa, tek olasılık olmadığına ve ama neredeyse elle tutulur hale gelen ve üstelik hayal edilebilir en kötü olasılık olduğuna inanıyorum.

Bu son aşamaya vardığımızda, soyuttan somuta doğru ilerlemeye bakarak şu net soruları ortaya atarız:

Birincisi, bugün bildiklerimize benzer ekonomik yabancılaşma ve çevresel yıkıma meydan okumayan kutuplaşmanın azalması ile kurulacak yeni merkezler görecek miyiz?

İkincisi, ya kapitalist içeriğini aşmasına (iyimser varsayımla) ya da kaçınılmaz barbarlık ve yok oluş (kötümser varsayımla) sürecine başlangıç olacak bir homojenleştirici küreselleşme üreterek, metropol merkezlerle (kısaca özetlersek, azgelişmişlik yolu üzerindeki) çevre ülkelerin (aynı dili kullanırsak,

kapitalist gelişme yolu üzerindeki) ortak bir noktada buluşmalarına doğru mu ilerliyoruz?

Daha önce söylemiş olduğum gibi, çeşitli kişilerin öne sürdüğü argümanlar önemsiz değildir. Bugün başarı yolunda gibi görünen ekonomilerde (özellikle Uzak Asya ekonomilerinde), modernizasyon adacıklarının kendilerini çevreleyen "azgelişmişlik" alanını azaltmakta ciddi biçimde başarılı olup olamayacaklarını ya da kutuplaşmış küresel sistemde çevresel statüyü tanımlayan bağımlılık ve parçalanmışlığı yeni bir biçimde yineleyerek izole kalıp kalmayacaklarını sormak ilginç olmayan akademik bir soru değildir. Ayrıca, özel örnekte, orta büyüklükte ülkeler (Güney Kore, Tayvan, yarın belki Malezya ya da Tayland) ya da devler (Çin, yarın Hindistan) gibi sonuçlardan şu ya da bunun mu daha olası olduğunu sormak yararsız bir tartışmaya girmektir. Öte yandan, bu sorular daha geniş bir tartışma için zorunlu başlangıç noktalarıdır. Burada bu konularda ileri sürülmüş olan ekonomik argümanların ayrıntılı bir tartışmasını yapmayacağım. Metropol merkezlerdeki "beş tekel"i ve bunların kapitalist kutuplaşmayı yeni biçimler altında tekrarlaması ve şiddetlendirmesini vurgulamak için öne sürdüğüm nedenlerden dolayı olumlu bir sonucun çok az olasılığı olduğu –yeni merkezler şekilleniyor- yolundaki görüşümü yinelemekle kendimi sınırlıyorum. Elbette bu bakış açısına, somut çözümlemeleri benim konumuma güç katan başkaları (Yoshikora Kunio ve Diana Hochraich gibi) da sahiptir.

Bu varsayımlar bakımından tayfın öbür ucunda, Alain Lipietz ve Giovanni Arrighi küreselleşmenin en son evresinin metropol ve çevre ülke modellerini birbirine yakınlaştırdığı fikrini ileri sürüyorlar. Neoliberal bir saldırının hem Avrupa hem de ABD'de sosyal devleti parçalamayı başladığı anda,

Fordist düzenlemeden ücretlerin düşürülmesiyle kazanılan rekabetçiliğe dayalı devlet müdahalesi olmayan Taylorizme gerileme tezi hakkında kuramsal bir şey yoktur. Bu durum sürmektedir. Lipietz'in şanslı (şanslı çünkü düşünceyi kışkırtıcı) bir cesaretle öne sürdüğü gibi, ABD bir diğer Brezilya'ya mı dönüşmektedir? Benzer şekilde Arrighi küreselleşmenin, coğrafi ve politik olarak artık ayrılamayan ama hem metropol hem de çevre ülkelerde aynı şekilde var olan, aktif emek gücü ile rezerve işsizler ordusu arasında ortaklığı yeniden canlandırdığını ifade etmiştir. Burada, başka yerlerde tartışmış olduğum bu bakışlara ilişkin ileri düzeyde bir düşünce öne sürmeyeceğim. Bunların, haklılık payına sahip olabileceklerinden daha ötesini tahmin etmeye çalıştıkları kısa vadeli gerçekliklerin çok fazla etkisi altında kaldıklarını düşünüyorum. Kitlesel tüketim düzeyini yakalamış o toplumların bu yeni yozlaşmaya karşi dikkate değer direniş güçlerine sahip olduğuna güçlü bir biçimde inanıyorum. Yine de, sorunlu bazı istisnalar bulunuyor: Bir yüzyıldır Arjantin sürekli bir yozlaşmanın mümkün olduğuna örnek olmadı mı? Ama bizim argümanımız daha ileriye gidiyor: Böyle bir geri evrime bağlanmış ekonomik model kapitalizmi sürekli bir durgunluk ve mali krize hapseder. Bu gerçek o fikri savunulmaz kılar. Bu yüzden dayandığı mantığa karşı yenilenmiş bir mücadelenin koşullarını yaratır. Bu mücadeleler ekonomik yabancılaşmaya göğüs gerebilecek, küresel kutuplaşmaya ve doğal çevrenin imhasına isyan edebilecek midir? Böyle bir sonuç mümkündür.

Ve böylece en önemli sorunumuza dönüyoruz: Kapitalizmin ötesine uzun geçiş döneminin başlangıcının ön koşulları nelerdir?

Teknolojik devrim (bilgisayarlaşma ve sibernetik otomasyon) diktatörce idaresini kurutma olasılığına yolu açarak, halihazırda değişim değeri için bir başkalaşım sürecine ön ayak olmuştur. Tam uygun biçimde Marks'ın zamanından yüzyıl önce tasımladığı "genel uslamlama" kavramından söz eden Farido Sebai ve Carlo Vercellone'nin bize hatırlattığı gibi; emek sürecinin süregelen toplumsallaşması halihazırda, değer yasasının dağıtımsal norm ve refah ölçüsü olarak ekonomik rasyonelliğini tüketmeye başladığı bir düzeye ulaşmıştır. Objektif koşullar emek gücü satıcılarına ödenen ücretlerin yerini alacak olan bir yurttaşlık geliri fikrinin tanınmasını getirmiştir. Andre Gorz'un koyduğu gibi: "İnsanlar bundan böyle kendi sağladıkları emek miktarı oranında değil, toplumun üretmeye karar verdiği zenginlik miktarı oranında gelir elde edecekler...Bundan böyle ödeme emek için ve işçilere değil, yaşam için ve yurttaşlara yapılacaktır."

Ancak burada ortaya çıkan soru şudur: Ne tür bir "yurttaş" bu geliri alacaktır? Siyasal devlet ile ilgili olarak yurttaşlık gelirini tarif etmek en istek uyandırıcı olan şeydir, çünkü nihai başarısı için gereken araçlar o çatı altında işlemek zorunda kalacaktır. Bununla birlikte, böyle bir sınırlama değerin küreselleşmesiyle uyuşmaz. Bu küreselleşme, tamamlanmamış da olsa, herhangi bir üretici sistemin otonomluğunu zayıflatır ve böylece kendi içinde işleyen karşılıklı-bağımlı mekanizmaların kapsam ve etkililiğini sınırlar. Değer zaten, kendini ortaya koyduğu halk pazarında bile olsa, küreselleşmiş bir boyuta sahiptir. Somut terimlerle, eğer tüm gezegenin kaynaklarına giriş kendi yurttaşlarının özel kazançlarına göre düzenlenmemişse, metropol ülkelerdeki gerçek gelirler o anda oldukları kadar yüksek olur muydu? Bu anlamda söz konusu yurttaşlık halihazırda evrensel bir yurttaşlık olmuştur. Yurttaşlık geliri, en azından

kısmen, bu gezegen üzerindeki tüm insanlara yönelmiş olarak tasarlanmak zorunda kalacaktır. Ulusal yurttaşlık gelirleri böylece zenginlik, iktidar ve değerin dünya çapında yeniden dağıtımına bağlanmış olacaktır. Batı'daki refah devleti (sosyal demokrat ve Fordist uygulamanın Keynesçi biçimleri), Doğu'daki Sovyetçi ve Güney'deki ulusalcı gelişme projesinin ifade ettiği üç tarihsel uzlaşma üzerine kurulduğunda, savaş sonrası evre (1945-1985) sırasında ortaya konan stratejilerin tümü değer yasası için genişleyen bir arena üzerinde temellendi. Bu, büyümesi değerin yönettiği ürünlerin büyümesi üzerine kurulu olan refah devletinin durumunda çarpıcıdır. Güney'deki modernizasyon projeleri ve aynı şekilde Sovyetçilik için de, bu ikinci durumda değerin diktatörlüğü devletçi planlı ekonomi ile maskelenmiş bile olsa, daha az doğru değildir.

Bugünden başlayan bir gelecek için tasarlanan stratejiler yalnızca eski stratejilerin yinelenmesi olamaz. Bu stratejiler, daha en baştan ve dünyanın tüm bölgelerinde, ticari olmayan toplumsal etkinliklerin genişlemesi temeline oturmalıdır. Bu-ve yalnızca bu-perspektif altında hem kontrollü bir küreselleşmeyi (kutuplaşmanın küçülmesinin başlaması ve giderek adına layık Kuzey-Güney işbirliği) hem de bu gezegendeki yaşamın doğal temelini korumayı gerektiren ciddi önemi zihnimizde canlandırabiliriz. Sürdürülebilir bir gelişmenin ancak bu perspektif içinde bir anlamı vardır.

VI

Postmodernizm - Gizli Bir Neoliberal Ütopya

1

İkinci bölümde, içinde modern kapitalist toplumlarımızın hakim ideolojilerinin ifade edildiği bir dizi durumun yorumunu sundum. Önermelerimi kapitalist sistemin ekonomi politiğinin sağladığı merkezi bir eksen etrafında düzenlemeyi seçtim. Bu ekonomik diskursa süreklilik sağlayan öz, pazarı yalnızca modern hayatın yakın bir düzenleyicisi olarak değil, faaliyetlerini ,apılandırmak için dışsal güçlere ihtiyaç duymaksızın kendini düzenleyen bir unsur olarak gören liberal ütopya tarafından örneklendirilir: Sistemin sürekli belirleyici karakteristiği olan emek/sermaye çelişkisinin etrafında yapılandığı değişik toplumsal sınıflar arasındaki güçler dengesi- ve küresel kapitalist sistemi oluşturan değişik ulusal ortaklar arasındaki ilişkiler. Bu ilişkilerin tümü sürekli bir akış içindedir ve kendi ayırt edici tarzlarıyla modern tarihin birbirini izleyen her bir aşamasını

belirlerler. Kapitalist ekonomi politiğin etkili olması yani sistemin yeniden üretimine pozitif bir katkı yapması için, bu ilişkiler tarafından ortaya konan somut gerekliliklere sürekli olarak adapte edilmesi gerekir. Başlangıç noktası olarak bunu alıp, bu yüzden biçimlerini liberal ulusçu, daha sonra toplumsal ve ulusal ve son olarak küreselleşmiş neoliberal olarak belirttiğim birbirini izleyen söylemler serisi olarak hakim ideolojinin tarihinin yorumunu sundum.

Çözümlemenin bu temel boyutuna dikkatimiz yoğunlaşarak, herhangi bir verili dönemin toplumsal düşüncesinin ona indirgenebileceğini iddia etmiyorum. Tersine, toplumsal düşünce içkin olarak çok boyutludur, çünkü toplumsal hayatın bütün yanlarını hesaba katmak zorundadır. Toplumsal düşünce, özel alanlara nüfuz etmek için, bunların her birinin bireysel doğasına göre ayrışır. Bilginin ilerlemesi, görüngülerindeki bütün karmaşıklığıyla gerçek dünyanın ayrıntılı ve zekice gözlemini sağlayarak bu noktaya ulaşır. Ama her bir sektördeki bilginin ilerlemesinden çıkarılan sonuçların birbiriyle nasıl uyumlu olduğu sorusu her noktada vardır. Bu aşamanın ötesine geçme umudu olmadan edinilen bilgi parçalı olmayı sürdürür mü? Ya da, bağlandıkları bütünsel perspektiften çıkarılan yeni gücü vererek bu bilgi tiplerinin her birini tek bir mimari içinde yeniden birleştirecek bir yeniden kombinasyona izin verir mi?

Bu ebedi sorunun yanıtı felsefeyle ilgilidir. Eski dünyayı kapsayan bütün felsefi sistemler bu sorunun metafizik bir biçimi etrafında yapılandırılmıştır. Kendini insanoğlu ve onun toplumlarına empoze eden yönetici bir kozmik düzen vardır. Görevleri, en çok, üzerlerinde hakimiyet süren kutsal emirleri arayıp bulmak ya da onları kahinlerin sözlerinden öğrenmektir.

Modern çağ bu geçmişten felsefi bir kopuşla başladı. Özgürlük ama aynı zamanda güvensizlik çağı başladı. Politik iktidar, ilahi yaptırımdan ve doğal dünya, mucizevi etkilerden bir

kere ayrılınca, insan aklının özgür işleyişine giden yol açılmış oldu. Bundan sonra insanlık, insanların kendi tarihlerini kendileri yapabilecekleri ve hatta yapmak zorunda oldukları ve böyle yapabilmek için seçmek zorunda olduklarının bilgisine sahip oldu. Modern dünya, insanlığın onun aracılığıyla kozmik düzenin emirlerinden kaçtığı bu kopuşla tanımlanır- hatta insanlık ben ve birçok diğerleri gibi bu kopuşu bir ilerleme olarak görenlerin bakışına göre, kendini özgürleştirir. Kanımca, geçmişte metafizik yabancılaşmanın, benim haraçlı olarak nitelendirdiğim kapitalizm öncesi toplumsal sistemlerin yeniden üretimi için gerekli bir koşul olduğu ve bu yabancılaşmayı aşmanın toplumsal sistemin kapitalist sisteme doğru niteliksel bir dönüşümüne bağlı olduğu söylenmek zorundadır. "Son verme" yerine "aşmak" (*depassment*) sözcüğünün üzerinde ısrarlıyım, çünkü tarih ötesi ve antropolojik boyutuyla insanoğlunun metafizik bir hayvan olduğunu düşünüyorum. Ama bu, burada tartışılmayacak, farklı bir sorundur.

Metafiziği aşmak, böylece doğa ve toplum arasında bir zıtlık olduğunu kabul etmek ve bu gerçekle (keşfi doğal bilimlerin işi olan) doğal yasalar tarafından yönetilen alanla "toplumsal" yasalar tarafından yönetilen alan arasındaki tüm karışıklıkları reddetmektir. Bu yasaların doğal yasalarınkinden farklı bir statüye sahip olduğunu kabul ederek -çünkü insanlık kendi tarihini yapar- daimi bir tartışma konusu olan bu ayrım üzerinde her zaman olduğu gibi şimdi de ısrar ediyorum. Çünkü doğal bilimlerin, toplumsal bilimlerin benzeştirileceği bir model sunduğunu düşünenler bunu kabul etmemektedir. Böyle bir benzeştirmenin hem çarpıtma hem de olanaksız olduğunu düşündüğümden, bu terminolojinin bilimsel bir dünya görüşünün toplumsal düşüncenin araştırılmasında vazgeçilebilir olduğu anlamına gelmesini bir an bile kabul etmeksizin, toplumsal bilimdense toplumsal düşünceden söz etmemiz gerektiğini öne sürdüm.

Benim için modernitenin başka bir tanımı yoktur ve modernite bahsettiğim felsefi kopuştan daha fazla bir şey gerektirmez. Böylece modernitenin asla tamamlanamayacağını ve asla kapatılamayacağını anlıyoruz. Tersine modernitenin sınırları, nihai olarak ulaşılmaz olmasına karşın, sınırları toplumsal alana ilişkin bilgi birikimimizle uyumlu olarak ileriye ve geriye doğru itilen bilinmezlere açılmaktadır. Modernite sonsuzdur. Ama tarihinin her bir anında toplumun karşı karşıya geldiği mücadelelere sunduğu yanıtlara göre çeşitlenen bir dizi biçime sahiptir.

Her zaman, modern toplumsal düşünce insanları kendi tarihlerinin özgür yazarları olarak görme isteği ile insanlığın doğal yasalara kıyasla görünürde daha nesnel yasalara maruz kaldığı algılayışı arasında bölünür. Kapitalizm altında, ekonomik etkenlerin hakimiyeti ekonomik güçlerin otonomisi olarak ifade edilir. Doğal güçler gibi, bunlar da nesnel yasalara yanıt veren gerçekler olarak rol oynarlar. Egemen söylemde, (bayağılaştırıcı retoriğin "piyasa" ifadesine indirgediği) bu kötü şöhretli ekonomik yasalara kaçınılmaz olduğu düşünülen bir boyun eğiş konusunda sürekli bir ısrar vardır. Bu retoriğin muğlak ve sık sık da ham olan biçimlerinde, doğanın yasaları ve hatta insanların nesnel güçlere olduğu kadar tabi olacağı "doğal durum" referans alınır. Bununla birlikte, Aydınlanma'da, modernitenin, kendisini, sözüm ona, doğal olduğunu düşündüğü yasalardan kaçma ve tüm otoriteyi yasa-koyucu vatandaşa verme çağrısıyla tanımladığını hatırlamak gerekir. Ama göreceğimiz gibi doğanın bu varsayılan taleplerine boyun eğme yönündeki gerileme burjuva düşüncesinin girintilerinde gizlidir. On dokuzuncu yüzyıl Sosyal Darvinizmi'nden, toplumsal olguların genetik ve "nörolojik" açıklamaları üzerindeki çağdaş saldırgan ısrara kadar, bu özürlü algılayış sürekli vardır. Şimdi ancak belli şartlar altında güçlü bir şekilde ifade edilmektedir ve bu yüzden esasen onları açmak gerekir.

İnsanlığın kendi tarihini yaptığı önermesi modernitenin doğuş sürecini ortaya koydu ve toplumsal düşüncenin sorgu alanını tanımladı, ama o türden bir sorgulamaya yanıtlar önermedi. Bu tarihin aktif temsilcileri kimlerdir? Tüm bireyler mi, yoksa onlardan yalnızca bazıları mı? Toplumsal sınıflar mı? Kendilerine ait nitelikler ve statülerle çeşitli topluluk ve gruplar mı? Uluslar mı? Siyasal devletler olarak örgütlenmiş toplumlar mı? Ve bu tarih nasıl yapılır? Bu temsilcileri harekete geçiren gerçek etkenler nelerdir? Hangi stratejileri ne için uygularlar? Başarıyı nasıl ve hangi kritere göre değerlendirirler? Etkinlikleri hangi fiili koşulları değiştirir? Bu değişimler hangi dereceye kadar yaratıcılarının amaçlarına uyar ve hangi noktaya kadar ayrılık gösterirler? Tüm bu sorular sürekli olarak açıktır. Basitçe bize modernitenin sürekli hareket halinde bir süreç olduğunu, bir kere ve sonsuza değin tanımlanmış ve kapatılmış bir sistem olmadığını hatırlatır.

Tarihin hareketi önceden bilinemez. Tarih düz bir çizgi ve tek bir doğrultuda ilerlemez. Bazı doğrultularda ilerleme , tereddütler, gerilemeler, çıkmaz sokaklar, yol ayrımlarındaki seçenekler gibi momentlerden oluşur.

Dingin ilerleme dönemleri sırasında, tarihsel süreci doğrusal kesitlerle düşünmek her zaman çekicidir. Bunlar sistemin ekonomi politiğinin, sisteme temel olan toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini sağlayan birikim evreleri olarak yorumlandığı süreçlerdir. Bu anlar boyunca, tarih doğal ve kaçınılmaz bir biçimde, önceden bilinen bir doğrultuda gidiyor gibi görünür. Bu anlar toplumsal düşüncenin güçlü ve bütünlüklü öğretiler üretebilir göründüğü anlardır. Kriz derinken, o anda geçerli olan toplumsal düşünce "büyük anlatıların" bu öğretilerini (burjuva demokratik proje, sosyalist proje, ve ulus-inşa projesi) alay nesneleri olarak görür. Bilginin her bir özel dalına, toplumsal gerçeklik alanında kendi planına uygulandığı gibi mimari bir

doktrin içinde kendi uygun yerini vermekte hiçbir zorluk yoktu. Diğer taraftan, bugüne kadar toplumun sakin yeniden üretimini sağlamış olan toplumsal denge altüst olduğunda, toplumun dengesi bir kere yeniden kurulduktan sonra kimsenin toplumun hareket edeceği doğrultuyu öngöremediği zaman, kriz de bu büyük, güvence veren, entelektüel yapıların yıkılışında apaçık hale gelir. Zayıf noktaları alabildiğine açılan boşluklar haline gelir. Bu süreçlere o zaman toplumsal düşüncenin kırılması damgasını vurur ve bu kırılma toplumsal düşünceyi ihtiyacı olan yeniden inşadan saptıran en değişken kanılar için besin sağlar.

Çağdaş tarih yorumum, toplumsal düşünceyi son krizde çöken eski tür bir dönemden ayrılmış olarak ele aldığından, burada modernitenin savaş sonrası dönem boyunca aldığı biçimlerin sürmekte olan çürümelerinin bir yorumunu sunup, toplumsal düşüncenin diğer boyutlarındaki evriminin bir analiziyle İkinci Bölüm'de çerçevesini çizdiğim kapitalist ekonomi politiğin birbirini izleyen ideolojik biçimlerinin analizini bitirmeye girişiyorum.

2

Modernite, son moda söylemde kaygısızca dile getirildiği gibi ömrünü doldurdu mu? Zerre kadar değil. Eğer modernite insanoğlunun kendi tarihini yapması anlamına geliyorsa, o zaman ömrünü doldurmaktan çok uzak. Şüphesiz, şimdiki gibi derin kriz zamanlarında, modernizm öncesi düşünceye geri dönmeye ve insanlar kendi tarihlerini yaptığına inanıyorken, gerçekte tarihin onların faaliyetinden ayrı olarak oluştuğunu iddia etmeye büyük bir istek vardır. Başka bir deyişle, olmakta olanın gideceği doğrultuyu hiç kimsenin keşfedemeyeceğini

iddia etmeye, yapıcı ya da sonuç alıcı bir etkileme çabasını umut etmeyi boş vermeye ve buna paralel olarak bu anlamsız tarihi olabildiği kadar yönlendirmeye çalışma tutkusuz düşüncesine dönmeye duyulan bir istek vardır. Olabildiği kadar yönlendirmek, aslında, halkın seviyesinde demokratik çoğulculuğun uygulanması, sözde "mutluluğun" örgütlenmesi toplumsal hayatın şu ya da bu yönünün geliştirilmesi anlamına geliyor. Bunun bir benzeri de piyasanın her şeye hakim olduğu kuralı dahil, kurulu sistemin temel özelliklerinin kabulüdür- örneğin kapitalist ekonomi politik. Bu sonuçlara yol açan etkenler anlaşılabilir: Kökleri, bir önceki tarihsel aşamayı belirleyen büyük projelerin tükenişine ve hatta yıkılışına yol açan düzensizliktedir (ulus devlet ve diğer birçoklarıyla birlikte özellikle sosyalist proje). Ama bu etkenleri anlamakla bu durumun sürebileceğine inanmak, "tarihin sonu" tezinde öne sürüldüğü gibi sonsuza dek süreceği için boş vermek aynı şey değildir.

Şimdi postmodernizm olarak bilinen bakış açısının bu yukarıdaki birkaç satırda tamamen toparlanabileceğini öne sürüyorum. Modernitenin temel düşüncesi olan "insanoğlu kendi tarihini yapar" fikri hiç bir şekilde tarihinin her anında insanlığın, ister bir bütün olarak ister belli bir kesiminin, tarihin "gitmesi gereken ya da gidebileceği" doğrultuyu biçimlendiren bir projenin mantıksal gerekleriyle uyum içinde hareket ettiği ve bu projenin (ya da bu uyumsuz projelerin) etkin olacağı anlamına gelmez. Bunu yapmaya duyulan arzunun yalnızca var olmadığı, tarihin akışı içinde belli anlarda kendini güçlü bir şekilde ortaya koyduğu gerçeğine rağmen, böylesi, bu önermeye çok fazla anlam yüklemek olacaktır. Modernitenin temel önermesi toplumsal eylemin tarihe bir anlam yükleyebileceği ve öyle yapmasının arzu edilir olmasından başka bir anlama gelmez.

Dahası, postmodernizmin sahip olduğu bu son önermeye yönelik negatif bir yaklaşım savunulamaz. Bu yüzden toplumlar

yalnız küçük, kısa-vadeli ilerlemelerin mümkün olduğu bir duruma sevk edilmekle asla yetinmezler. Bir teori olarak postmodernizme gerçekte, modernizm öncesi bir duruma geri dönüşün çağrısını yapan çok daha güçlü hareketler eşlik etmektedir.

Tanrıdan başka yasa koyucu olamayacağını ve toplumun hangi yasalar altında yönetileceğini seçmeye yönelik her hamleyi terk etmesi gerektiğini iddia edecek kadar ileri gitmeye cesaret ettiğinden, İslami köktencilik bu yaklaşımın en keskin örneğini oluşturur. Başka bir yerde bunun, ortaya çıktığı toplumlar tarafından yaşanmış büyük tarihsel bir yenilgiden kaynaklandığını söylemiştim. Sonuç bu yenilginin kökenini tahlil etme, bu toplumları kuşatan gerçek çatışmaları değerlendirme ve bu çatışmalarla yüz yüze gelecek yolları keşfetme ihtiyacı üzerine eğilme gereğinin reddi anlamına gelen böyle bir feragatle bu toplumların çıkmaz bir sokağa kapatılmasıdır.

"Tarihin dışında adım atmak" hamlesi bu toplumları, yalnızca daha da kötü yenilgilere götürecek küresel ölçekte bir marjinalleşmeye doğru amansızca giden bir sarmala hapsedebilir. "Tarihin dışında adım atmak" ne yalnızca Müslüman toplumların bir yanıtıdır ne de yeni bir şeydir. Bu çılgın ihtiras genelde devrimci bir gel-gitin geri çekilişini izleyen reaksiyon sahneyi devraldığında ortaya çıkar. Restorasyon Fransası'nda, örneğin Joseph de Maistre Devrimin özgürleştirici rüzgarının bırakılması gereken bir saçmalık olduğunu, modern demokrasinin yasa yapma çılgınlığının "tek meşru yasa koyucunun Tanrı olduğu" gerekçesiyle terk edilmesi gerektiğini ve Tanrı'nın yasalarına saygı geleneğine tüm zamanlar ve tüm mekanlarda görev gereği uyulması gerektiğini öne sürdü.

Daha az ciddi koşullar altında, postmodernist itiraz, belki daha az trajik ama daha az olumsuz olmayan farklı tavırlar takınmakta: Ulusal, alt-ulusal ve etnik topluluklara sığınarak,

bunu pratikte de ispat etmektedir. Şimdi bu geri çekilişler postmodernistlerin günlük olayların yönetimindeki demokratik uygulamaları güçlendirmek için duydukları samimi isteğe tamamen karşı gelmektedir. Uzlaşma ve nefreti, demokrasiye duyulan hoşnutsuzluğu ve, bütün şovenizm türlerini besliyorlar.(Samir Amin, L'etnie a L'assaut des Nations [Etnisitenin Uluslara Karşı Saldırısı], L'Harmattan 1994; İngilizce'de kısmen yayınlandı; Capitalism in the Age of Globalization [Küreselleşme Çağında Kapitalizm], Londra, Zed Press, 1996)

Bu yüzden postmodernizm (dünyanın dönüşümü çağrısını yapan pozitif ütopyaların tersine) negatif bir ütopyadır. En temelde, sistemin "insanca" idaresi umuduyla -ütopik bir umut- bugünkü evresinde kapitalist ekonomi politiğin taleplerine taviz vermeyi ifade eder. Bu savunulamaz bir durumdur.

Bu postmodern önermeleri sunan retorik "modernitenin başarısızlığını" iddia eden genişleyen bir retoriktir. Konu hakkında en azından bu yüzeysel diskursun hiçbir analitik temelinin olmadığı söylenebilir. Modern çağ aynı zamanda modernizm öncesi zamanları belirleyen çağlardan ölçülemeyecek kadar daha büyük bir adım atmayı başaran insanlığın en büyük zaferlerinin çağıdır. Modernite, maddi üretimde ve bilimsel bilgide muazzam bir ilerlemeyi; sınırlarına ve dönemsel geri çekilmelerine rağmen demokrasinin gelişimini; yine sınırlarına rağmen toplumsal ilerlemeyi ve hatta etik ilerlemeyi gerçekleştirmiştir. Her bir insan hayatının yerinin doldurulamaz olduğu düşüncesi, mutluluk düşüncesi, ailevi ya da etnik bir topluluğun üyeliğine indirgenemeyecek bir bireysellik düşüncesi; bunların tamamı modern fikirlerdir. Kesinlikle, ilerlemenin bu sonuçları -bu şimdi modası geçmiş sözü kullanırken hiçbir huzursuzluk duymuyorum- düz bir çizgi üzerindeki sürekli bir hareketle ortaya çıkmadılar; kazanılmak zorundadırlar, sürekli tehdit altındadırlar ve daima büyük suçların eşlik ettiği gerilemeler vardır. Ama

bu küvetteki suyla beraber bebeği de atmanın ve "her şey daha iyiydi" diye mırıldanmanın nedeni olamaz. "Başarısızlıklar" yüzünden ileriye gitmeyi amaçlayan gözü pek mücadeleyi bırakmamız ve memnun olmak yerine de basitçe bugünkü gerçekliklerin üstesinden gelmemiz gerektiğini -benim ne gerekli ne de yararlı olduğunu düşündüğüm bir atılım olacaktır- söylemenin nedeni de değildir.

Bazılarının yaptığı gibi, modernitenin Auschwitz'in suçlusu olduğundan "iflas" ettiğini iddia etmek anlamsızdır. Bütün Aydınlanma düşüncesinin açık bir düşmanı olan Hitler, Aydınlanmanın bir ürünü değildir. Hitler, Aydınlanma'nın en büyük kazanımları olan demokrasi ve yurttaşlık kavramlarını ortadan kaldırmaya, onların yerine ilkel komünal Yeni Düzeni getirmeye girişmişti. Nazizm Hıristiyan bir ülkede geliştiğinden, Hitler'in Hıristiyanlığın sonucu olduğunu ya da beyaz ırk ya da Ari genlerin sonucu olduğunu söylemek en küçük anlam ifade etmeyecektir. Bunun gibi kolay polemiksel argümanların, ciddi analizlerin hiçbirinde hiçbir ağırlığı olamaz. Ama taşıdıkları anlam özellikle Aydınlanma öncesi zamanlara duydukları özlemle hareket eden demokrasi düşmanları tarafından çabucak kavrandı. Bunların arasından Hıristiyan ve Müslüman köktenciler "Görüyorsunuz, modernitenin değersiz olduğunu ve geleneksel düzene geri dönmemiz gerektiğini söylerken tamamen haklıymışız" diyerek bunların üzerine atladılar. Bu tür bir retorikten beslenen karmaşa postmodernistlerin umduklarının tam zıttı sonuçlara sahiptir!

Modernite hâlâ bitmedi ve insan ırkı var olmaya devam etikçe sürecek. Genellikle, sınırlarını çizen köktenci engel hâlâ kapitalizme özgü toplumsal ilişkilerce belirlenmektedir. Postmodernistlerin görmek istemedikleri şey modernitenin ancak kapitalizmin ötesine geçerek daha ileri gidebileceğidir. Ne yazık ki bu olasılık şu anda elde edilemez görünmektedir.

Modernitenin "başarısızlıkları" ve beraberinde bu şiddet dalgasını getiren çelişkinin derinleşmesi -bunun onaylanması postmodernist tezin kaynağıdır- aynı kapitalizmin evriminin sonuçlarıdır ve önceki aşamaları, kendine özgü çelişkilerine rağmen ilerlemeyle eşanlamlı görülmüş olan tarihsel yolun sonuna ulaştığını gösterir. Bugün "Ya sosyalizm ya barbarlık!" seçeneği insan ırkının yüz yüze geldiği gerçek seçenektir.

Postmodernizm değişik "büyük anlatıları" suçlarken hiçbir ayrım gözetmez. Aydınlanma gibi akıl ve moderniteyle eşanlamlı gördüğü kapitalizm kavramını da reddeder. Şüphesiz, bu büyük anlatılar tek bir soyut kavram -insanların kendi tarihini yaptığını söylemenin bir başka yolu- özgürlük üzerine kuruludur ve buna paralel olarak somut özgürleştirici projeler formüle etme arayışına girerler. Aydınlanma, akıl ve özgürlük kavramlarının yakın olarak ilişkili hatta birbirleriyle eşanlamlı olduğunu savunmuştur: Akıl eğer özgürlüğün hizmetine sunulmuyorsa anlamsızdır ve özgürlük akıl üzerine kurulu değilse imkansızdır. Bununla birlikte, bu ortak payda, amacı özellikle burjuva demokratik projenin sınırlarını aşmak olan sosyalist projeyle burjuva-demokratik projeyi karıştıracak yeterli bir temel değildir. Burjuva-demokratik proje yasa-yönetimli bir devlet ve evrensel bir eğitimin kurulmasıyla bireyi ve yurttaşı özgürleştiriciydi; ama mülkiyet, girişimcilik, ücretli emek ve piyasa yasaları gibi kapitalizmin temel gerekliliklerine saygılıydı. Hiç kimse tarihe bir anlam vermenin artık mümkün olmadığı yargısını haklı çıkarmak için bütün projelerin (kitle kültürü ve kapitalizm altında demokratik sürecin manipülasyonu, Sovyetik projeyi yıkıma sürükleyen sapkın durum) başarısızlığından söz etmekle memnun olamaz. Şüphesiz böyle bir tarihsel görüşün temsilcisinin kim olacağı sorusu hâlâ yanıtsız duruyor. Bu temsilcinin tüm koşullarda ve tüm zamanlarda aynı olması gerektiğini kimse söyleyemez (örneğin proletarya). Yine hiç kimse özgürleştirici bir projenin daha başındayken en son amaçları ortaya koyması

(1968 sloganının ortaya koyduğu "hemen şimdi" gibi) ve geçiş aşamalarının arasındaki zorunlu seçeneklerin sınırlarını belirleyen gerçek çatışmaları önemsememesi gerektiğini söyleyemez.

Daha ileri gitmeliyiz. İnsanoğlunun kendi tarihini yaptığını iddia etmesinin, kozmik düzenin önceki metafiziğinin arzuladığı güvenliğe -ya da daha doğrusu sahte güvenliğe- son vermekle aynı şey olduğu doğrudur. Risksiz özgürlük olmaz. Modern dünyanın paralel bir tarzda en iyi ve en kötüyü üretebilmiş olmasının nedeni budur. Nazizm ve Stalinizmle karşı karşıya kalan Frankfurt Okulu dikkatini modernite ye özgü olan bu diyalektik çelişki üzerine yoğunlaştırdı. Bu düşünce, güncel yüzeysel postmodern retorikteki talihsiz çarpıtılışına rağmen, ciddi olarak ele alınmalıdır. Aydınlanma yasa-yönetimli devleti yarattı, ama aynı zamanda yazıları -kesinlikle farklı anlamlarda da yorumlanabilmesine rağmen- şiddete övgüyü içeren de Sade'ı (ve benzer olarak Nietzcshe) da yarattı. Ahlaki düzenin savunucuları özgürlükle savaşmak için her zaman onun çelişkilerini kullandı. Ama -Yves Benot'un önerdiği bir sözcüğü kullanırsak- *Carnalitas* modern dünyadan kaynaklanmadı. *Carnalitas* insan ırkının tarih ötesi bir boyutudur. Ahlaki düzen savunucuları bu gerçeği saklayabilmek için ellerinden gelen her şeyi yapsalar da o, modern çağ öncesinde vardı. *Carnalitas*'ın daha iyi anlaşılması -ki sürrealizm, Freudçuluk ve modern feminizm buna kesinlikle katkı sunmuşlardır- özellikle onun etkileriyle savaşmak ya da en azından onları sınırlandırmak için hâlâ gereklidir. "Aşırı özgürlük"le birlikte ortaya çıkan tehlikelerin (cinsel özgürlük dahil) tutucu toplumları zedeleyenlerden ölçülemeyecek derecede daha az felaketli olduğunu kanıtlayacak gerçekler mevcuttur. Böyle toplumlarda (Arap Yarımadası'ndakiler gibi) barbarca şiddetin bütün türleri "ahlaki çöküşte" diye mahkum ettikleri "Batı"dakinden gerçekte çok daha yaygındır. Ahlaki düzen asla etkin olamaz. Vive la liberté!(Yaşasın özgürlük!-ç.n.)

Özgürleştirici projenin amaçlarını toplumun işleyişini açıklayan genel teorilerle karıştırmamak aynı derecede önemlidir. Bu genel teorilerin yalnızca özgürleştirici projelerin gelişimine yarayan evreler sırasında bir kanıya sahip oldukları ama toplumsal kriz evreleri sırasında ikna edici olmadıkları doğrudur. Son krizi önceleyen savaş sonrası dönem boyunca yapısalcılık, işlevselcilik ve Sovyet Marksizmi gibi çok farklı genel teorilerin büyük takipçiler kazanması buna paralel bir durumdur. Bu teorilerin statüleri kesinlikle aynı değildir. Burjuva düşüncesinin genel akışına bağlı olan bu teoriler toplumu açıklamaya giriştiler, onu değiştirmeye değil. İşlevselcilik ve yapısalcılığın içinde olduğu durum buydu. Postmodernizm dahil, burjuva düşüncesinin tüm diğer eğilimleriyle birlikte bu temel duruşu paylaştılar -bu yüzden burjuva toplumsal düşüncesi olarak nitelendirilmeyi hak ediyorlar. Kapitalizm onlara uygun bir sistem, hatta bir anlamda tarihin sonu olarak görünmekte, çünkü bu sistemi asla aşılamaz olarak görmekteler. Böyle bir durum, toplumu açıklamaya ama aynı zamanda onu değiştirmeye girişen Marksizm'de kesinlikle yoktur. Bununla birlikte, onu niteliksel olarak toplumsal düşüncenin diğer eğilimlerinden farklı kılan bu özellik ona, gerçeklik analizindeki ve sonuç olarak ileri sürdüğü dönüşümsel stratejilerindeki hata ve yetersizliklere karşı bağışıklık kazandırmıyor. Toplumsal düşüncenin tüm biçimleri gibi, o da sürekli eleştirel bir sınava maruz kalmak ve gerçek dünyanın mücadeleleriyle karşılaşmak zorunda. Bu yüzden bu eleştirel sınav, tam tamına burjuva düşüncesindeki eğilimlerde olduğu gibi, onları ortaya çıkaran koşullar çerçevesinde marksizmin tarihsel biçimlerini yerlerine oturtuyor. Bu çerçevede Sovyet Marksizmi diğer toplumsal teorilerin yanında kendine yer buluyor.

Yine de dün bugün ya da yarın Soyetizmin başarısızlığının sosyalizmin başarısızlığı olduğunu söyleyen/söyleyecek bir şey yoktur. Gerçekliklerini reddetmeksizin ve kapsamlarını daralt-

maksızın, onları varsayılan saçma bir özgürlük kavramının sonuçları olarak değil, fiilen varolan kapitalizmin somut tarihine bağlayarak görmek, bu başarısızlıkların, benim daha doğru ve bilimsel diye düşündüğüm, oldukça farklı bir yolla analiz edilebilmesini sağlar. Bu perspektifle Sovyetizmin başarısızlığı uygun yerini bulur: Sosyalizmin değil bu başarısızlığın nedeni olan özel koşullar altında (küresel kapitalizmin beklenmedik gelişimi) kapitalizmin özel bir biçimini (kapitalistsiz kapitalizm) inşa etme projesinin başarısızlığıdır.

Modernite sayısız biçimlere bürünür; bunlar birbirini izleyen ya da benzer, bütünleyici ya da çelişen biçimler olabilir. Momentlerini, özelliklerini ya da formülasyonlarını göstermek için "neo" ve "post" öneklerine başvurmanın yetersiz olduğunu söylememin nedeni budur. Bu kullanım -ya da daha doğrusu kötüye kullanım- genellikle modernitenin söz konusu biçimlerine son veren ya da başarılarını sağlayan nedenleri açıklayamayan yetersiz bir çözümlemeyi yansıtır. Bu yüzden bir taraftan formülasyonlarını, diğer taraftan gerçek dünyanın çatışmalarını ve nasıl algılandıklarını uygun bir ilişkide açıklayabilmek için modern toplumsal düşüncenin eleştirel bir tarihini öne sürmeyi tercih ediyorum.

3

Bu bakış açısıyla, Amerikan sahnesinde tutulan modalar dizisinden öğrenilecek çok şey vardır. Savaş-sonrası dönem boyunca Birleşik Devletler, modalarıyla dünya ölçeğinde baskın olan eğilimlerin tonunu belirleyen bir liderlik elde etmiş görünüyor. 1959 gibi erken bir tarihte C. Wright Mills "*The Sociological Imagination*"da şöyle yazdı: "Postmodern çağa giriyoruz." Bunun için ortaya koyduğu nedenler çeyrek yüzyıl

sonra Fransa'da, postmodern bir kalemden tekrar ortaya çıkacaktı: Ona göre, Batı toplumunun kitle kültürü içinde boğulması (beraberindeki demokratik sürecin manipülasyonuyla) ve kanla yıkanmış Stalinist dogmatizm modernitenin çifte başarısızlığını göstermiştir.

Amerika'da 1950'lerde ortaya konulan modernite biçimi basit, kafa karıştırmayan, savaş sonrası hızlı gelişmeyle kolayca açıklanan bir biçimdi: toplumsal çelişkinin azalması (tam istihdam), varoşların gelişmesi ve hatta orta ve lise eğitimindeki muazzam gelişme orta sınıfların ("standart tipte tüketici/yurttaş") hiç görülmemiş büyümesinin yolunu açtı. Bu sistemden kaynaklanan kitle kültürüne karşı soldan protestolara (özellikle Mills'in) ve bürokratik olduğu farz edilen devletin "dayanılmaz" yüküne karşı sağdan protestolara rağmen, bu model yalnızca genel kabul görmekle kalmadı aynı zamanda (Avrupa'ya ve hatta bir modadan sonra Stalin sonrası S.S.C.B'ye) ihraç edildi. Bu zamanında üçüncü dünya gelişim projeleri modelini ortaya koyan, varsayılan modernizasyon teorisinin zeminini oluşturdu.

Bu evre boyunca süren kapitalist gelişmenin gerçeklikleri (kitle kültürü, sömürge savaşları) bildiğimiz gibi yenilikçilerin kendine güvenlerine nokta koyan, 1968'de son bulmuş olan 1960'ların patlamasıyla sonuçlandı. Tüm alanlarda daha fazla özgürlük çağrısı sayesinde hareket büyük ölçüde ilerici bir etki kazandı. 1968, kültür, ideoloji ve toplumsal yaşamın çok çeşitli alanlardaki, sonraki on yıllar boyunca sürecek olan, temel dönüşümlerin başlangıcıydı ve bu dönüşümler, şimdiki koşullar altında güçlü tepkisel karşı saldırıların hedefi olmuş olsalar da, henüz potansiyellerini tüketmiş değiller. Bununla birlikte 1968 yeni bir bütünlüklü proje biçimlendirmekte başarılı olamadı. Benim bu konudaki açıklamam 1968'in, yetersizlikleri Çin toplumunun nesnel koşulları ve tarihsel marksizmin yetersizlikleri-

nin kombinasyonuyla (olaydan sonra olsa bile) açıklanabilen Maoist eleştirilere (o zaman Batı'da geniş bir etkisi vardı) rağmen, henüz tükenmemiş olan Sovyet dogmatizminin yanlış karşı modeline toslamış olduğudur.

O zaman sahne postmodernist fikirlerin toplumda rahatça yankı bulacağı hale geldi. Modernitenin (gerçekte kapitalist genişlemenin) ve onun (Sovyetizmin ağır yüküyle sınırlandırılmış) eleştirisinin pratikteki çifte başarısızlığı olarak yaşananlara duyulan tepki kolayca kısa vadede mümkün olan tüm görece sınırlı projeler ve hareketler için yapılan çağrıya inanç bağladı.

Bugün, bu postmodernist söylem Avrupa'da yayılmayı sürdürürken, A.B.D.'de çoktan tükenmiş gibi görünüyor. Devamcısı olan neomodernizm, postmodernizmin özellikle doktriner parçalılığı ve yargısal göreceliliği gibi bazı temel yönlerini hâlâ taşımaktadır. Ama aynı zamanda, neoliberalizmin merkezi tezlerini açıkça kabul ederek, postmodernizmin, yeni küreselleşmiş neoliberal aşamanın ekonomi politiğinin mantığının getirdiği talepleri ifade etmek olan rolünün maskesini düşürmüş olan da neomodernizm olabilir. Bu aşamanın kırılganlığı beni ne postmodernizmin ne de neomodernizmin pek bir geleceği olmadığını düşünmeye yöneltiyor. Bu soruna döneceğiz.

Bugün geçerli olan postmodernist anlayış yeni fikirlere açık ve toleranslıdır; ki bu kesinlikle kusur değil, gözle görülür bir avantajdır. Görecelilik mantığı ve büyük bütünsel teorik yapılara olan güvensizliği bugüne kadar keşfedilmemiş ya da üzerinde çok az çalışılmış çeşitli alanlarda yeniliğe ve yeni, avangard yöntembilimlerin keşfine yol açtı. Bunlar zamanımızın lehinedir. Ama onlara eşlik edecek şey genel ya da sistemli düşünüşe yol açmayan yanlış yapma ya da kandırılma korkusudur. Bu yüzden dağınık parçalar arasından tutarlı bir şeyler çıkarma fikri neredeyse hiçbir zaman yoktur. Buna egemen ekonomi politiğe yönelen her eleştirinin pısırıklığı da eklenmelidir. Çağdaş top-

lumsal düşünceyi, gerçek dünyada egemen olan kurumlar ve iktidar yapılarından önce bu parçalılık, bağlantısızlık ve utangaçlık belirliyor. Burada büyük kriz ve karışıklık dönemlerinin bütün önemli özellikleri bulunacaktır. Ve bu genel atmosfer genellikle tehlikeli bir tepkisel öneme sahip olan değişken fikirlere uygundur.

Bu birkaç sayfada dönemimizin az ya da çok ansiklopedik bir tablosunu çizmeye çalışmıyorum. Çağımızı belirleyen entelektüel eğilimler çeşitli ve şansımız var ki çelişkilidir. Bunlar yalnızca bir şemsiye kategorisini ifade eden postmodernist etiket altında bile toplanamazlar. Bu etiket altında toplanan politik konumlar, teorik duruşlar ve ilgi odakları o kadar az ortak noktaya sahiptir ki bütünü-kapsayıcı etiketin kendisi bile şüpheli kabul edilmelidir. Aynı zamanda kısaca kanıtlamaya çalıştığım gibi, içinde, çağdaş toplumsal düşünüşün, kapitalist sistemin evrimiyle uyum içindeki yeni inceleme alanlarının açılışıyla, ekonomi politiği zenginleştirmeye yönelik özellikle ilginç hamleler yaparak postmodernizmle hiç ilgisi olmayan yeni sorular ortaya attığı alanlar vardır.

Tüm bu katkılar üzerinde yorum yapmak kesinlikle bu çalışmanın amacı değildir. Dahası, tepkisel olarak, inandırıcı bulmadığım görüşleri şiddetle eleştirmekten çok ortaya koydukları şeyde ilginç hatta alışılmışın dışında ne varsa ortaya çıkarmaya yönelerek çelişkili fikirleri tembelce bir araya toplamaktan mümkün olduğunca kaçınacağım -bunu özellikle de, söz konusu görüşlerin genellikle bireysel olması nedeniyle ve bence, moda olan neoliberal ütopyaya destek sunan teorik görüşler yazarlarının görüşleriyle uyumlu olmak zorunda olmadıkları için yapıyorum. Şüpheye yer bırakmayacak biçimde, postmodernizmin bilinen savunucularını 1995 Kasım-Aralık büyük grev hareketini Fransız Televizyonu'nda "kışkırtıcı" olarak suçlarken görmüştük -tıpkı şimdi neoliberal politikaların işleyişiyle ifade

edilen önerilere boyun eğmeye karşı tüm itirazları suçlamaya hazır olmaları gibi. Ama diğer aydınlar, aynı "postmodernist" sıfatıyla nitelendirilmek istiyor olmalarına rağmen, daha az gerici tutumlar takındılar ve hatta bazıları cesurca neoliberal ütopyaya meydan okudu.

Bu noktada vurgulamayı amaçladıklarım; eleştirisine bu çalışmanın başlığında işaret ettiğim "günümüz entelektüel modaları" olan baskın ideolojiyi biçimlendirmek için oluşturulmuş, medyanın ciddi biçimde sponsorluk yaptığı yorumlardır. Ama, hemen geleneksel sağa kayan ve aynı çabuklukta unutulan kötü şöhretli "yeni düşünürler"in yaptığı iş olan medya sponsorlu biçimsiz demagojileri son derece kolayca alt etme işini bırakacağım. Avrupa'da sürpriz bir biçimde eleştirel olmayan modada yerini almış olan, Kuzey Amerika modellerinin taklidi sosyolojik görüşler üzerinde de durmayacağım. Şüphesiz bu betimlemeli sosyoloji çağdaş toplumu etkileyen kitle iletişim kültürü, eğitim, şehirleşme, bilgisayarlaşma ve üretim yöntemlerindeki ani değişimleri içeren değişimler hakkında bazı yararlı bilgileri sağlar. Aynı zamanda demokratik kurumlar gibi daha önceki dönemlerden bu yana taşınan toplumsal ve politik örgütlenmenin bu biçimlerinin eleştirel düzeyde iyi ifadelerini verir. Ama günlük idaresinin dışındaki hiçbir şeyle ilgilenmediği toplumun geleceği hakkında sorular yöneltmeye yasaklı olarak, orada durur. Her biri onlara sunulan medya desteğiyle kısa süreli başarı garantisini taşıdıkları açık gerçeğine rağmen, birbirini izleyen bu iki hakim düşünce tarzının ifadelerini ciddiye almayacağım. Bu yüzden dikkatimi, öncü olma arayışındaki çalışmalarda her zaman olduğu gibi, önermelerinin çeşitli (ve bazen çelişkili) anlamını çözmenin zor olduğu daha ustaca katkılar üzerinde merkezileştireceğim.

Dil üzerine bu çalışmanın vurgusu, onun bir iktidar yapısı aracı olarak suçlanması ve yıkılması toplumsal düşünceye kesin-

likle yeni perspektifler kazandırmıştır ve katkılarla ve hatta verimli kapasitesi tükenmiş olmaktan çok uzak olan keşiflerle desteklenmesi gerekir. Bu konuda akla, Michel Foucault ve Jacques Derrida'nın adları geliyor.

Çok sayıdaki temel eserinde, Michel Foucault dilin iktidar yapıları için bir egemenlik ve baskı aracı olduğu görüşünde oldukça ikna edicidir. Bu anlamda insan özgürlüğünü hedefleyen radikal eleştirel teoriye azımsanmayacak bir katkı yapmıştır. Ama bu iktidar yapılarının varoluş nedenleri ve kaynaklarını tanımlamaktaki çekinikliğini üzücü buluyorum. Acaba bunları açıklamayı gerektirmeyecek kadar açık bulduğundan mıdır? Yoksa tersine, içinde çok az şüphe barındıran basmakalıp lafların ötesine geçildiğinde (toplumsal sistemimizde sermayenin iktidarı), Marksist yabancılaşma ve kapitalist üretim tarzının yeniden üretimi teorisinin tersine, her bir iktidar yapısına özgü mantık tarafından yönetilen yabancılaşmanın özgün biçimleri başlığı neredeyse hiç dikkatle incelenmediği için, kanıtlama görevi tahmin edildiğinden çok daha karışık olduğundan mıdır? (Bu bağlamda *Avrupamerkezcilik*'te bu konu üzerinde yazdıklarıma gönderme yapıyorum) Bu ikinci açıklama bana daha yatkın geliyor ve politik duruşu kurulu egemen sisteme karşı her zaman cesur ve düşmanca olmuş Foucault'nun daha ileri gidecek kadar cüretkar olmamasına böylece daha çok üzülüyorum. "Kavramlaştırmanın tahribatlarına düşen bir kurban" olmaktan korktuğu için miydi; bir korku ki göreceğimiz gibi, çağımız bir kriz dönemi olduğu için bu çağı büyük ölçüde belirlemiştir.

Son kitabı *Specters of Marx*'ta (Marks'ın Hayaletleri, Routledge, 1994) Jacques Derrida neoliberalizme ve onun anlamı olan yıkıcı kapitalist saldırganlığa karşı sıkı bir duruş sergilemekle kalmaz, radikal eleştiriyi üstlenerek tanımladığı "Marksist ruhun" da soğukkanlı bir tanımını sunar. "Akıl" ve "özgürlük"ü eşanlamlı olarak -benim kendi analizimde temel bir

unsurdur- vurgulayan bu tanıma çok büyük bir sempati duyuyorum.

Ama sorun tam anlamıyla, yıkıcılığın en büyük korkusundan korunma arayışıdır: Kavramlar ve kavramsal düşünce tarafından egemenlik altına alınma. Bu anlamda, felsefenin eleştirel düşünce geleneğine duyduğu güvensizlikle gerçekten bizim çağımıza aittir. Şeylerin kaynağını araştırmaya yönelik her girişimden vazgeçme isteği onu basitçe göreceli olan yüzeysel algıların sınırları içinde kalmaya zorlar. Eminim ki, sürrealizm, heykelin ve resmin olduğu kadar dil ve şiirsel ve kurgusal yazın eleştirisinin de öncüsüydü. Ama, ne yazık ki sürrealizmin devrim potansiyeli şimdiye kadar çoktan unutulmuştur.

Jean François Lyotard radikal eleştiri ruhuna ve kavramsal düşünüşe karşı duyduğu güvensizliği ifade etmekte diğerlerinden daha gayretli olduğu için bazı bakımlardan çağımızın postmodern ideolojisinin figüranıdır. (İddiaya göre Hitler ve Auschwitz ile sonuçlanmış olan) Modernitenin varsayılan başarısızlığı, postmodernizmin sözde "büyük anlatılar'a itirazı ve son olarak özgürlükçü emellerin açık terk edilişi üzerine yukarda yazdıklarımın hepsi doğrudan Lyotard'ın yazılarına ve *Derive a partir de Marx et Freud*'la başlayan ve onun çok önemsiz *The Postmodern Explained: Correspondence 1982-1985*(University of Minnesota Press, 1993) ile biten evrimine gönderme yapmaktadır.

Postmodernizm, sistematik düşünceye güvensizliğiyle ayırt edilen ve onun yerine bütün teorileri eşit derecede geçer(siz)li ve hiçbir şeyi nesnel olarak doğru görmediği için her şeyi kabul etmeye hazır bir düşünce olan, Gianni Vattimo'nun yerinde söylediği gibi "gevşek düşünce"yi koyan, öngörüye, iradeye ve sonuç alıcı eyleme duyduğu kuşkuyu ifade eden değişken bir kanıdır. Tabii ki, bu yaklaşımda garip olan hiçbir şey yok - gerçekten büyük krizlerin her anında bulunan bir özelliktir.

Vattimo da aynı şekilde *End of Modernity: Nihilizm Hermeneutics in Postmodern Culture*(John Hopkins University Press, 1988) adlı kitabında bu sapkınlığın temellerini aşağıdaki sözlerle en açık şekilde su yüzüne çıkarır:"Varoluşu yeniden düzenleme, reforme etme, değişim değeri alanından kaçma ve toplumsal yaşamı kullanım değeri merkezinde kurma perspektifi, yalnızca uygulamadaki başarısızlıkları ve iflası bakımından değil, her alanda suya düşmüş bir perspektiftir (bir ideal ve norm olarak değerini bozulmamış olarak koruyacaktı). Gerçekte, yeniden düzenleme perspektifi, Nietzsche'deki Tanrı gibi, ideal bir norm olarak önemini bile yitirmiş, sonunda tamamen gereksiz olduğu açığa çıkmıştır."

İradenin-var olan düzenin radikal bir eleştirisiyle başlayan farklı bir toplumsal düzen inşa etme iradesinin- terk edilişi kaçınılmaz olarak nihilizmle sonuçlanır. Ama bu bizi başka bir soru yöneltmeye vardırır: Kriz bu nihilizmde kendini nasıl gösterir? Ve nereye yönlendirilir?

Burada sunulan tez, bu krizin, her ikisi de sistem içi krizin biçimleri olacak bir geçici durgunluk ya da hatta uzun bir yapısal durgunluk değil, tamamıyla kapitalizmin bir krizi olduğudur. Dahası, en temel özelliği olan ekonomik yabancılaşma göz önüne alındığında, bir sistem krizidir. Başka bir deyişle, kapitalizm, aşılması için gereken nesnel koşulları çoktan yarattığı kritik bir aşamaya ulaşmıştır. Değer yasasının sönümlenmesi temelinde kültürel bir devrimin gerekliliği anlamında, sanki "doğanın zoru"ymuş gibi kendiliğinden meydana gelmeyecek olan bu aşılmanın analizini çoktan yapmıştım. (Yapısalcı üst belirlenim tezinin aksine) toplumsal alanın alttan belirlendiği yönündeki tezim ya açıkça "değişim değeri alanından kaçıp varoluşu reforme ederek" ya da aksi halde batmamaya çalışarak kapitalizmi aşma alternatifiyle karşı karşıya olduğumuzu ifade eder. Bunlar iki tarihsel olasılıktır, ama ikincisinin yalnızca

toplumun kendi kendisini yıkımına yol açacağının anlaşılması gerekir. Rosa Luxemburg bunu bundan üç çeyrek asır önce insanlığın önündeki seçeneğin "ya sosyalizm ya barbarlık" olduğunu öne sürdüğünde kavramıştı. Bu analizi postmodern tercihin nihai olarak kendi kendini yıkan nihilizmi seçmek olduğu sonucu izleyecektir. Ve postmodernizmin başlangıç noktası tüm moderniteyi, tarihsel kapitalizmden kaynaklanan modernite biçimine indirgemek olduğundan, ona göre nedenlerine, biçimlerine, belirtilerine, hiçbir çözümleme sunamadığı kapitalizmin sonunun yerini modernitenin sonu alır.

Krizin, aklın teslimiyetinin ve vazgeçilmez özgürlük perspektifinin gerici terk edilişinin ideolojisi olarak negatif postmodernizm değerlendirmeme rağmen, çağdaş toplumsal çalışmaların bir bütün olarak, genellikle "günümüz entelektüel modası"nın özellikleriyle büyülenmiş olsalar da, tamamen değersiz oldukları sonucunu çıkarmıyorum. Tersine, 1968'den beri öne çıkan görecelik, bazı açılardan, özgün toplumsal çalışma alanlarında bir dereceye kadar gelişme sağladı. Bir çoğu bunun sayesinde herkesin gittiği yollardan çıkma cesaretini kazandı.

Ekonomi politiğin geniş sahası, belki diğerlerinden daha fazla, çağdaş görecelikten çıkarılan bir özgürlük ruhundan olumlu yönde etkilenmiştir. Bütünsel sistemlerin ekonomi politiğinin yanında, örneğin, yenilik sosyolojisi ve örgütlü yapıların ekonomisi üzerindeki çalışmalar da bu şekilde işlemiştir. Yine de ben bu çalışmadan çıkarılan genel sonuçların nasıl yoksullaştırılmış olduklarını çarpıcı buluyorum. Örneğin, uzlaşma ekonomisi, (Fransız *l'economie des conventions* okulu toplumsal grupların kurumsal, geleneksel ve uzlaşma tavırlarını vurgulayan bir yöntem önermekte) adının kavranılmasına dair herhangi bir şey sunmaktan çok uzaktır: Fiilen var olan kapitalizmin ekonomi politiğine yapısal olarak bağlı değildir. Bunun itirazlarına zamanında, düzenleme teorisinin sağladığı açıkla-

mayla kıyaslanabilecek hiçbir ışık tutmaz. Örneğin, bizimki gibi toplumsal sistemlerin anlaşılmasında çok önemli olan kitle psikolojisi alanında, spekülatif olgu üzerine yapılan vurgu belki iç işleyişlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olur, ama önemli olan nokta hakkında bize hiç bir şey söylenmez -bugünkü ekonomik sistemde mali spekülasyon niye böyle önemli bir rol oynar? Köklü tarihsel çalışmalar kesinlikle çağdaş bir yenilik değil. Saygıdeğer oldukları kadar, mutlak gerekliliklerini de kabul etmemek olamaz. Ama bunların en yenileri bence gerçeğin göreli, kültürel olarak tanımlanmış bir kavram olduğu önyargısından kaynaklanmaktadır. (Önemli olduğunu düşündüğüm bu soruna döneceğiz)

Aynı zamanda ekonomi bilimini matematikleştirmeye doğru güçlü bir eğilim etkilemeye devam etmektedir. Ama burada da nüanslar vardır. Geleneksel makroekonomik ekonometri yeni bir şey değil; 1930'lara kadar geriye götürülebilir.

Ekonomik sistemin toplumsal ve tarihi temelleri üzerine her tartışmadan ilkesel olarak kaçınarak, bir ekonomi yönetim tekniği olarak başladı ve aynı çizgide gelişmeye devam etti. Bu dar çerçevede, model inşası ve matematiksel ve istatistiksel yöntem bilime bağımlılık açıkça yalnızca doğrulanamaz değil aynı zamanda kaçınılmazdır da. Ama burası böyle bir araştırmanın sonucunun son olarak ne olduğunun tartışmasının yapılacağı yer değildir.

Diğer taraftan, ekonomi teorisini matematize edilmesi oldukça başka bir konudur. Süreç, bir toplumsal bilim olarak ekonomi politiği (özellikle marksist) iki temel önermeyi kanıtlayacak soyut bir ekonomiyle yer değiştirme amacıyla yönlendirilir: Pazarlar kendilerini düzenler ve toplum için olası en iyi sonuca yol açarlar.

On dokuzuncu yüzyıldaki Walras'a dönme girişimi yeni de-

ğildir. Ezelden beri bunun için sürdürdüğü yoğunluğuna rağmen, konumunu kanıtlamakta hiç başarılı olamamıştır. Formülasyonlarının sofistike edilişindeki artışın ötesinde, bu faydasız işlem yaygın önyargılardaki boşluğu maskelemekten, başka bir şey yapmaz. Şimdilerde böyle şüpheli başarılar sık sık Nobel Ödülü'ne layık görülüyor! Daha kötüsü, bu hayali soyut ekonomi teorisi, modellerinin çoğunluğuna kaynaklık edecek makroekonomik yönetim ekonometrisinde yankı buluyor. Bu yüzden bu matematiksel ekonominin baş düşünürlerince önerilen neoliberal politikaların vaadettiği etkilerin her zaman gerçeklerle çelişiyor olmasına şaşırmak için bir neden yok. Ama mürşitleri Friedrich Von Hayek'in söylediği gibi, yanlış olan tarihtir çünkü soyut ekonominin kurgusal akılsallığına uymamaktadır. Geleneksel ekonomistler bu yanlışın farkındadırlar, ama onlar, yorulmaksızın savundukları makroekonomik yönetim teorilerinin statüsü göz önüne alındığında, bu yanlıştan hiçbir şey öğrenmezler.

Tüm bunlara karşı faydalı bir çıkış, matematikçi Giorgio Israel ve Bernard Guerrien'in, toplumsal bilimlerin matematize edilişinin ortaya koyduğu çıkmazlara ve neoklasik ekonomistler tarafından kullanılan matematik tekniklerinin zayıflığına yönelttiği yıkıcı eleştiride bulunabilir.

Yine de toplumsal düşüncenin akılcı ve özgürleştirici emeklerini bir kerede ve sonsuza değin toprağa gömecekleri umuduna kapılarak, yağmurdan kaçarken doluya yakalanırlar. Matematikte, kaos teorisi kuşkusuz, doğal dünyanın çeşitli bölümlerinde (meteoroloji gibi) işlemekte olan süreçleri daha iyi anlamamızı, çoktan sağlamış olan yeni ve güvenilir bir araştırma dalını ifade eder. Var olan keşiflerinden dolayı onun, spekülasyonun yol açtığı borsa dalgalanmaları gibi, toplumsal hayatın dar çerçeveli alanlarında işleyen gerçeklikleri açıklamaya yardımcı olmasını olanaksız bulmuyorum. Ama şimdiye kadar hiç

kimse bunların toplumsal dönüşümleri yönetmekte yardımcı olacaklarına dair en küçük bir kanıt dahi göstermemiştir.

Bu izlenimci fikirlere, araştırmada bazı doğrultuların aşırılığı olarak gördüğüm şeye karşı bir uyarı eklemeyi gerekli buluyorum. Bunun tipik ve hâlâ tehlikeli bir örneği insan biyolojisinde davranışın nihai belirleyenlerini araştıran "nöronizm"dir. Bu yeni bir aşırılık biçimi değil. On dokuzuncu yüzyılda Sosyal Darwinizm'in ve yirminci yüzyılda onun kriminal alanda yayılmasının kötü bir şöhreti vardır. Çok daha küçük bir ölçekte, Cesare Lombroso "doğuştan suçlu"ları onların fiziksel özellikleri temelinde araştırabileceğini düşünüyordu.

4

Benim de endişelerini paylaştığım birçokları, parçalı ilgi alanları ve gerçek sistemin bütünsel işleyişiyle yüz yüze gelmekten korkakça kaçınması, kısacası teorik tutarsızlığı ve nesnelliği terk edişi nedeniyle egemen düşünce biçiminin barındırdığı teorik tehlikelere -indirgemeciliğe kayma, bütünsel ve bireysel yöntembilimleri yanlış biçimde karşı karşıya koyma, görecelilik ve kültürelcilik tehlikeleri- karşı uyarıda bulunmuştur. Bu tehlikelerin en kötüsü bence kültürelciliktir, çünkü beraberinde gerçek mücadelelere işçi sınıfının verdiği ve demokratik yanıtları biçimlendirmeye büyük bir engel anlamına gelen etkili bir politik duruş taşımaktadır. "Kültürelcilik" sözcüğünü ikili bir savı belirtmek için kullanıyorum: Birçok insan kültürünün her birine özgü sabit ve tarih ötesi unsurlar vardır ve bu kültürlerin hepsi "eşdeğerdedir". Bu yeni bir görüş değil: Avrupa merkezciliğe karşı isyanın ortaya koyduğu iyi sorulara kötü bir yanıt olan 1968'in talihsiz sonucudur. Ivan Illich o zaman buna vücut verdi ve bu onun kazandığı geniş ilginin temeli ol-

du.

Nesnel olarak, bugünkü düşünce biçiminin bütün eksiklikleri aynı noktaya doğru yaklaşmaktadır: Çağdaş kriz evresinin ekonomi politiği üzerinde hüküm süren neoliberal ütopyayı güçlendirecek, böylece insanlara, yönetim-karşıtı sağ kanat anarşizm ruhuyla piyasa yasalarına boyun eğmenin karşılığında, zaten çoktan mutlu, düşmanları olmayan, barışık bir topluma inanmış olanları inandırabilecek vaatler verilebilir- ve bu üzerine bu hayal evinin inşa edildiği "ideolojilerin sonu" teorisidir! Bu atmosferde, krizdeki kapitalizm gerçeğini idare eden tekniklerden birini ifade eden "anlamsızlığın artışı"ndan ancak biraz fazlasını gören Cornelius Castoriadis'e katılıyorum. Krizdeki bu kapitalizmden bundan fazlası beklenemez: Burada, ilk ve son kez ve bundan böyle tüm toplumsal sistemler için normal olarak zorunlu olandan -kendi meşruiyetini kurma gereksinimi- muaftır. Ama gerçekte bu sürdürülemez bir duruştur. Ve neoliberal ütopyacılığın, burada çerçevesi çizildiği gibi, kendi zıtlı olan, etnik komünalizm, akıldışılığın yayılışı, dinsel tapınmacılık, artan şiddet eğilimi ve bütün fanatizm türleriyle birlikte yaşamaya zorlanmasının nedeni budur. Egemen ideoloji, örneğin, (her zaman gelecekteki) çıkarlarının henüz kesin olmadığı Doğu Avrupa toplumları gibi toplumlarda liberalizmin yalnızca ve geçici olarak ulusçulukla "kirletildiğini" öne sürerek ucuz yoldan kurtulmaya çalışır. Yüzeyselliği bas bas bağıran bu argüman (kapitalizmin Asya'daki başarısına ulusçuluğun yok oluşu değil güçlenişi eşlik etti.) liberalizmin, işleyişinin mantıksal analizi tersini kanıtlasa da, dünya bölgeleri arasındaki zıtlıkları azaltacağını varsayarsak asıl sorundan kaçar - ki küresel kutuplaşmayı yükseltmek zorundadır. Ya da , daha da fazla bir cüretkarlıkla, Jean François Lyotard tarafından yapıldığı gibi, etnik cemaatçiliğe seri dönüşün toplumların kendilerini "özgürlük fikrinin despotizmi"nden korumalarının yolu olduğu iddia edilir. Bu sorundan yalnızca sözcük oyunlarıyla kaçmaya çalış-

maktır. Ama bu tembel sözcük oyununun arkasında günümüzü kuşatan gerici saldırı için geniş bir yol açan, akıl ve özgürlük kavramları arasındaki keskinlik gizlidir.

Bunun hakkındaki en ciddi şey, postmodernizmin telkin ettiği tutumun ciddi bir tavırla demokratik uygulamaların önemini yok etmeye katkı sağladığıdır. Kapitalist ekonomi politiğin dayattığı baskılar altında, yalnızca günlük sorunların idaresi, olası alternatif seçenekler için başka hiçbir alan bırakmaz. Bunun sonucu olan "düşük yoğunluklu demokrasi" son derece savunmasız hale gelmiştir ve çeşitli faşist hareketlerin nükseden çekimi bu gerçeğin korkunç kanıtıdır.

Bu tedirgin edici gelişmeler bir bütün olarak alındığında, bir toplumsal teori fikrini, yani, toplumun tutarlı zihinsel temsili fikrini tehlikeye sokmaktadır. Şüphesiz, nedensel mekanizmalar modern tarihin ilk aşamasında sonsuza değin modası geçmiş olmayı beklediler. Aydınlanma düşünürlerinin on sekizinci yüzyılda öne sürdüğü, akıl üzerine kurulu altın bir çağın açılışının yakın bir olasılık olduğuna inanmak bugünlerde zor. Ama bu, nesnellik kavramını terk etmek için bir neden midir? Bazılarının iddia ettiği gibi, yalnızca ilgili topluluğun -tüm çağdaş fizikçiler, şu ya da bu etnik grup- onları sorgulanamaz gerçeklikler olarak deniyor olduğu ya da denmiş olması nedeniyle, fizikteki kuantum teorisinin bir Yahudi ya da Bororo kozmolojik yaratılış efsanesinden daha fazla gerçeklik iddiası taşımıyor olduğunu savunmak gerçekten mümkün müdür? Parçaların kendi bütünlerine nasıl bağlandıklarını, bütünlüklerden gerçekliğin nasıl oluştuğunu, parçaların kendi bütünlüklerin yöneten mantıklar aracılığıyla nasıl anlaşılacağını anlamak, açıklamak, göstermek olan bilimsel ilgiden kurtulmanın ne arzu edilir ne de olası olduğuna inanıyorum.

Doğal bir olgu düzeyine indirgenmesini kabul edilemez bulduğum toplumsal atmosferdeki bu durumda, bilimsel ruh bir

nedenin hizmetinde olmalıdır. Yani apaçık, çarpıtmaya olanak vermeyen, etik bir niyetle gerçekleştirilebilir bir projeye (bilimsel bilginin kendisi, göreceli ve sürekli olarak tamamlanmamış olmasına rağmen, gerçekleştirilebilirlik kriterlerini oluşturur) hizmet etmelidir.

Sosyal Darwinizm alternatifi yalnızca toplumsal olarak kabul edilemez değildir, bilimsel olarak da değersizdir. Başlangıç noktasına dönersek, özgürlük buna değer olduğu için, riski kabullenmemiz gerektiğini düşünüyorum. Bu, tarihi ön belirlenimli bir sürece dönüştüren ve olasılıkları tahayyül ettikleri kesinliklerle karıştıran, yanlış ama güvence verici teleolojilerden sakınmamızı gerektirir. Bu anlamda, klasik Aydınlanma formüllerinin eleştirelciliği ve kaba tarihsel marksizmin formüllerinin daha makbul olması kaçınılmazdır. Üst belirlenime karşı olan alt belirlenim savım toplumun doğa olmadığının uygun bir hatırlatıcısıdır: Bir çok olasılık vardır ve zorunluluk anlamında düşünüşten olasılıklar anlamındaki düşünüşe geçmemiz gerekir. Ancak olduktan sonra bir sonuç çıkarılabilen ya da bir teori ile ifade edilen, iyi ya da kötü, "Tarihin Sürprizleri" bizim alt belirlenim kavramımızın yararlılığını doğruluyor.

VII

İdeoloji Olarak İletişim

Çağdaş toplumsal araştırmada en önemli ve gözde konulardan biri olan iletişim alanının özel öneminden dolayı bu bölümü ona ayırdım. Bu özel alanın sorunlarına uygulanan analitik yöntemler ve bakış açıları, ayrıca aklın çağdaş halinin bazı en aydınlatıcı örneklerine de işaret eder-meşru sorunlarına, sessizliklerine ve aşırılıklarına.

İletişim kesinlikle yeni bir gerçeklik değildir; aksine, insan türünün en eski soyundan beri toplumsal yaşamın sürekli bir unsuru olmuştur. Aslında, insan ırkından söz etmek insanlar arasındaki ilişkilerden söz etmektir. Bu ilişkilerin tümü, yasa yönetimli icatlar sayesinde bilgi ve enformasyonun kazanılması ve iletimi (ya da saklanması) ve bu bilgi ve enformasyonun

depolanması ve iletimi için gereken aletlerin kullanılması yoluyla uzlaştırılır. Dil bunların arasında en eski ve başat olanıdır - bilginin tüm biçimleri bir dille taşınırlar ve bu da tüm dilleri "anadil" (bu sıfatı yalnızca bazı dillere yakıştırmak saçma bir gereksizliğe kapılmaktır) yapar. Yazı ve onu destekleyen medya -esas olarak son birkaç yüzyıldır matbaacılık- hâlâ bilginin depolanmasında ve iletişiminde temel araçtır. Bununla birlikte, onun karakteristiği olan üretici güçlerin şaşılası ve hızlanmış gelişimi aracılığıyla, ve altında yatan toplumsal ilişkilerin ticari-kapitalist biçimi aracılığıyla, modernitenin, ekonomik, toplumsal, kültürel ve politik yaşamın aktörleri arasındaki ilişkileri öylesine yoğunlaştırarak, toplumsal yeniden üretimin gerekliliklerini karşılamak üzere teknolojik olarak destekçi yeni medyanın icat edilmesini zorunlu kıldığını kabul etmek yaşamsaldır. Radyo, telefon, fotoğraf, sinema, televizyon, faks, bilgisayar ve bilgisayar şebekelerinin tümü bu ihtiyaçlara yanıttır. Açıktır ki, bu alandaki her ilerici adım, çok daha önemli kurumsal ve materyal -ve bu nedenle mali- kaynaklardan yararlanmayı gerektirir.

Bu araçların oluşturulması bunlara ulaşmanın organize edilmesi ve böylece denetimiyle ilgili sorunların önemi sürekli artmaktadır. Buna uygun olarak, enformasyonun "üretimi" - toplanması, seçilmesi ve iletimi- tüm toplumsal yapıda temel iddia olmuştur.

Bu perspektifte, büyük bir niceliksel sıçrayış geleceği yönlendirecek iletişim medyasının maliyetini belirler gibi görünüyor. "Enformasyon otobanları", sevk edilecek, depolanacak ve kullanılacak geniş enformasyon yelpazesiyle karşılıklı bağlantı kurup karşılıklı etkileşime girmek için yerleştirilmesi gereken maddi iletişim ağlarıdır. Bilimsel bilginin bugünkü durumunda

ve teknolojik uygulanışında, bu gibi "otobanlar" iki biçimde inşa edilebilir: Yayın uyduları ya da fiberoptik ağlar kullanarak. Her yöntemin maliyeti, avantajları ve zorlukları zaten oldukça iyi listelenip hesaplanmıştır. ABD'nin aşağı yukarı bu yöntemlerin eskilerine öncelik vermeyi seçtiği fakat uygulamada hantal olduğu da görünüyor, Clinton-Gore planı bu bakımdan kısa zamanda başarısızlıkla sonuçlanmıştır.(Kongre buna fon ayırmayı kabul etmemiştir.) Öte yandan, önceki deneyiminden (minitel ağı) kazanç sağlayan Fransa ikinci çözümü seçmiştir ve şu anda kısmen kamu sektörü (France-Telekom, Fransız Ulusal Demiryolları) ve kısmen özel sektör (Lyons Su Şirketi) tarafından kurulmuş 18,600 millik olağanüstü fiberoptik ağa sahiptir.

Bu teknoloji ile çözümlerin her biri muazzam maliyetli yatırımlar gerektirir; ancak bunların tümüne ulaşmak için zengin hükümetler ve en geniş çok uluslu şirketler gerekir. Aynı sorun, *mutatis mutandis*, yüzyılın başında radyo ve telefon iletişim ağları kurulurken ve yine daha yakın zamanda televizyon yayınları için kurulacak ağlar konusunda da yaşandı.

Bu araçları denetleme savaşı, biri geniş biçimde ulusal, diğeri küresel olan iki boyuta yayılır.

Uluslar (ya da bazen, Avrupa Birliği için umulduğu gibi, yakın bağları bulunan devletlerin oluşturduğu gruplar) düzeyinde seçenek şudur: Enformasyonun üretimi ve depolanmasının yüzeysel olarak serbest (yani, zorunlu maliyetleri ve önemli ölçüde sermaye maliyeti dışında başka bir şey tarafından sansürlenmemiş) olduğu varsayılırsa, iletilmesi, bir kamu hizmeti (postane gibi) özel işletmeler ya da bu iki sektörün henüz denenmemiş olan bir kombinasyonu tarafından mı üstlenilmelidir? Bu iletim mümkün olduğunca serbest mi olmalı, yoksa

henüz belirlenmemiş olan kriterlere mi (etik, politik ya da diğer kriterler) bağlı olmalıdır? Bugünkü zihinsel bakışın etkisi elbette, serbest pazar çözümlerinden daha elverişlidir. Enformasyon böylece mal olarak işlem görebilir ve iletimi, pazar yasalarıyla yönetilen bir ticari hizmet olur. Pazar, o zaman, mal ve hizmetin pazar fiyatını ödeyebilme kapasitesi üzerine kurulu olanı kimin kullanabileceğini belirler. Portföyü olan tüketicileri seçmek hangi bilgi ve enformasyonun toplamaya değer (kolay satılabilir olan) hangisinin değmez olduğunu belirleyecektir. Öte yandan kamu hizmeti kriterleri tüketici kitlesinin oluşumunu değiştirebilir, maliyet yükünü farklı biçimde dağıtabilir ve bilgiye ulaşımın daha eşit (ya da daha az eşitsiz) ve kullanım koşullarının daha demokratik(daha nesnel, daha çoğulcu vb.) olmasını garanti altına alan standartlara göre işleyebilir. Bu alanda yatırıma ayrılmış pay öylesine büyüktür ki büyük çokuluslu şirketler buna gelecekteki mali karlılıklarının temel kaynağı olarak bakarlar. Zaten, dijital teknoloji, telekomünikasyon ve görsel-işitsel medya başlıkları altında sınıflandırılan ekonomik etkinlikler dünyanın sanayi üretiminin onda sekizini (otomobil sanayiinden fazla) bulmaktadır. Bu oran hızla artacaktır; çünkü dünyada ücretlilerin beşte üçü dijital teknolojiden yaralanmaktadır. Bununla birlikte, şu ana kadar iletişim alanı büyük ölçüde (ülkeler arasında büyük farklılıklar bulunsa da) yasal düzenlemelere bağlı kalmıştır ve bir kamu hizmeti olarak icra edilmiştir. Özel sermayenin saldırganlığı, bu amaç için iyi bilinen ve tercih edilen temalarını (özel teşebbüsün etkinliği gibi) bir araya getirerek, umulan bol kara el atmasına olanak vermek üzere devlet müdahalesinin kaldırılmasını hedefliyor.

Küresel ölçekte sorun ulusal sınırlandırmaların, özel ve bazen de kamudaki kapitalist şirketlerin işlemlerini tüm dünyaya yaymasına izin vermek üzere, tamamen ortadan kaldırılmasına

gerek olup olmadığı ya da devletlerin bu alanda büyük ortak olmakta ısrar edip etmeyeceğidir. Egemen politik ve ideolojik eğilimlerin savunduğu çözümün, küresel ölçekte devlet müdahalesinin kaldırılmasının, dünya ülkelerinin çoğu için (aslında ABD, Kanada, Avrupa Birliği ve Japonya dışındaki bütün dünya) kesinlikle yıkıcı sonuçları vardır. Bu metropol ülkeler ve buralarda kurulmuş özel kapitalist gruplar dışında ABD, Avrupa ve Japon çokuluslu şirketlerin oynadığı alan düzeyinde rekabet edebilecek tek bir ulusal devlet yoktur. Yine de bunların ilgilerini üzerine yoğunlaştırdıkları pazar, dünya nüfusunun ancak dünya tüketici alımlarının yüzde sekseninden sorumlu olan yüzde yirmisinden biraz fazlasını (metropol merkezlerdeki bir çoğunluk, hızla büyümekte olan çevre ülkelerdeki bir azınlık ve geri kalan marjinalleşmiş yerlerdeki bir avuç insan) oluşturur. Tam da bu nedenle enformasyon ve iletişim üzerindeki bu tekeli, küresel kapitalist gelişme mantığına uygun olarak, onlar aracılığıyla küresel kutuplaşmanın yakın gelecekte azalmak yerine daha da yoğunlaşmasının beklenebileceği "beş tekel" arasına dahil ediyorum.

Metropol merkezlerde ve çevre ülkelerde aynı derecede olmak üzere, kamu hizmeti seçeneğinin enformasyon ve enformasyonun iletimi pazarının (bu durumda sözde pazar) organizasyonunda egemen olacağını varsaysak bile, bu küresel dengesizliklerde herhangi bir düzelmenin garantisi olmayacaktır. Çevre ülkelerde yönetsel iletişim medyasının görevi olarak kabul edilen kamu hizmetleri yine kaynaklardan yoksun olacaktır. Metropol merkezlerdeki özel ve hatta kamu hizmeti şirketleri bu zayıf çevre bölgeleri birleştirmek ve onlardan bol kazanç elde etmek için birlikte hareket edeceklerdir. Bu bakımdan, diğerlerinde olduğu gibi, küreselleşmiş kapitalizmin kutuplaşmayı üretme, yineleme ve derinleştirme doğal eğilimiyle

etkin bir savaşımın, üzerinde anlaşılmış kuralların sağladığı bir karşılıklı bağımlılık organizasyonu dışında, yolu yoktur. Bu,özel olarak metropol ülkelerden çevre ülkelere yapılan, gerekli altyapıyı tesis etmeye mecbur olan sermaye transferlerinin organizasyonu olmak üzere, bütün alanlarda sistematik ve birleşik bir hareketi içinde barındırır. Daha önce başka yerlerde ayrıntılarıyla ele almış olduğum bu sorunlara burada girmeyeceğim. Bu soruların, küresel kutuplaşmanın düzenli azalmasını başaracak ve sonuç olarak hem halkçı hem demokratik olan sürekli bir gelişmenin zeminini oluşturacak çok merkezli küreselleşmiş bir sistemin ekonomi politiğini içeren yanıtlarına da girmeyeceğim.

Artık bu gerçek çıkarlar hakkındaki her tartışma, egemen toplumsal düşünce okulunun tüm eğilimlerinin, küreselleşmiş neoliberalizimin ekonomi politiğinde ortaya atılan teorileri yinelemesi, postmodernistlerin, neomodernistlerin ve benzerlerinin yumuşak başlı boyun eğişleri ve bu ekonomi politiğin aşırı talepleri sayesinde, "iletişim" üzerindeki yaygın söylemin içini tamamen boşaltmıştır. Bu yüzden bu gerçek çıkarlar üzerinde bir tartışma yerine Philippe Breton'un tam tamına uygun terimlerle "iletişim ütopizmi" diye ifade ettiği tamamen ideolojik bir söyleme sahibiz.

Bu ütopik söylemde "iletişim" sözcüğü neredeyse herhangi bir anlama gelmiş ve sonuç olarak anlamsızlaşmıştır. "İletişim"den, içeriğiyle ve iletilen şeyin ne olduğuyla ilgilenmeksizin söz edilmektedir -kendi içinde bir son olarak iletişim! İnsanın, sanki başka bir şeymiş gibi, *homo communicans* olacağı söyleniyor. Ama bu etiketin arkasında ancak kendisine gelen mesajlara karşılık verebilen, buna karşın içsel işleyişinin zorladığı kendi yönelimini bulamayan -başka bir deyişle, "hareket"

sözcüğünün gerçek anlamıyla hareket etme yeteneği olmayan - başkasının yönlendirdiği birey olarak görülen belli bir insan kavramı gizlidir. Kısacası, Madison Bulvarı'nın ideal tüketicisi! Böyle şiddetle yıpranan insan doğası fantastik bir aşırılık peşinde koşmaktadır: İnsanların kendilerini makinelere (bilgisayarlar) çevirmesi, canlı ile yapay olan arasındaki karışmanın zorunlu olarak neredeyse doğal hale gelmesidir.(Akıllı makinalar inşa edilebilir ve doğrusu bunlar en az bu ideal idiotlar kadar akıllıdırlar.)

Böylece bu söylemin içindeki sessizlikten ana sorunu çıkarabiliriz: Ne tür bilgi, ne çeşit enformasyon, kimin için ve hangi sonuca doğru? Şüphesiz ki, çağdaş toplumsal ve ekonomik yaşam için ihtiyaç duyulan bilgi ve enformasyon toplamı, uzak geçmişte ya da yakın geçmişte bile ihtiyaç duyulandan çok daha fazladır. Hâlâ bilgi ve enformasyon arasında bir ayrım yapmaya zorunluyuz. Aşırı bir değersiz veri akışıyla boğulabiliriz ve bunun etkisi altında bilgi olmadan çözümleme ve anlama kapasitesini yitirebiliriz. Medyayı yönlendirenler bu yöntemlerin pekala farkındadır ve bunların nasıl kullanılacağını mükemmel derecede bilirler. Borsa işlemleri hakkındaki sınırsız veri (bunları en şüpheliler olarak addetmeme rağmen) bir spekülatöre yararlı görünebilir, ama bunun toplumsal faydası nedir?

Ticari dünyamızda, önceliğin, pazarlarda "tam zamanında" kararlar ve üretimin onlara ciddi karlar getirebileceği en büyük şirketlerin (en büyük çokuluslu şirketler) dar bakışına göre, pazar yönetiminde yararlı olacak verilerin toplama ve satılmasına verilmesi gibi büyük bir risk vardır. Aynı şekilde, modern iletişim teknolojisinin gücünün açtığı diğer olasılıklar ancak egemen ticari çıkarlarla ilgili olarak düşünülebilir. Örneğin,

emek sürecinin merkeziyetçilikten uzaklaştırılması (birçok havayolu, banka, sigorta şirketi ve hatta hukuk büroları tarafından yapıldığı gibi tele-iletişim kurmak) günümüzde ücret düşürme politikaları yararına hizmete sokulmuştur.

Teknolojik ilerleme ve yeni teknolojilerin keşfi kesinlikle hâlâ arzu edilmektedir (geçmişe ve geçmişin kırsal şenlikliliğine özlem duyanlardan değilim); ama aletler ile bunların kullanımları arasındaki ayrım temel olarak kalmıştır. Marshall Mc Luhan'ın saf inançları o yönde olsa da, tarih doğrudan teknolojik ilerleme tarafından yönetilirmiş gibi açıklanamaz. Tarih, daha çok, bu teknolojilerin kullanılacağı yollar üzerindeki denetim sorunudur ve bu aslında sınıf mücadelelerinin bir yönüdür. Bu yüzden, bireylerin ve halkların özgürlüğü için, toplumsal ilerleme lehinde teknolojinin faydalarını desteklemenin koşulları yaratılmak zorundadır. Çok şükür ki, böyle koşullar vardır ve işlemektedir ve genellikle sistemin egemen güçlerinin istekleriyle uygunluk içinde değildir. Bir zamanlar telefonun insanların evden ayrılmadan operaya gitmelerine olanak sağlaması için icat edildiği söylenmişti. Halk onu birçok başka şeyi yapmak için kullandı. Bildiğimiz gibi, Minitel de aynı şekilde, daha iyi ya da daha kötü, halk tarafından kullanıldı. Önceleri bir faks makinesinin ne kadar kullanışlı olabileceği görülemedi ve o nedenle keşfin olgunlaşması çok gecikti. Bu özel cihazların başarısı iyimserliğimizi güçlendirmeli: Kullanıcılar olarak insanlar aletlerinin ustalığına sahip olabilir, bunları kendi seçilmiş alanlarında seçtikleri stratejiler için kullanabilirler. Bununla birlikte, özel bir medyanın durumunda bilgi, organize bir müdahale olmaksızın elde ediliyorsa da, bu, uygun kullanımları kolektif, güçlü biçimde örgütlenmiş olan ve politik bir savaşı gerektirecek olan başka iletişim aletleri için geçerli değildir: Televizyonu demokrasinin hizmetine sunmak buna iyi bir ör-

nektir. Aynı şekilde, enformasyon otoyollarına halkçı bir girişin örgütlenmesi, ve bunların hizmetlerinin ulusal ölçekte ve dünya ölçeğinde kabul edilebilir ve toplumsal olarak faydalı bölüşümünün yerleştirilmesi de hâlâ sürüp giden savaşlarda ne olacağına bağlıdır. Çıkar ilişkileri konusundaki suskunluğuyla - barış içinde, çelişkisiz, konsensüse dayalı bir toplumun hemen bir adım ötede olduğu yolunda saçma bir varsayım (genellikle kendi iddialarınca postmodern olan yazılarda apaçıktır) tarafından temize çıkarılan ütopik-iletişim söylemi halkları ve ulusları, çokuluslulların yararına devlet müdahalesini kaldırmayı kabul etmeye zorlayarak, silahsız bırakmaya hizmet etmektedir. Bu genellikle, "alternatif yok" (herhangi bir şeye, özellikle de pazarın varsayılan sınırlarına boyun eğmeye mazeret olarak kullanılan bir slogan) temelinde yapılır.

İletişim ütopyacılığı yeni bir ideoloji değildir. Çağdaş dünyayı belirleyen, hızla birbirini izleyen moda dalgaları yalnızca ara sıra sahneye koymuş olsalar da bu ideoloji tüm savaş sonrası dönemde geçerli olan toplumsal düşüncenin sabit bir öğesi olmuştur. 1940'larda ve 1950'lerde sibernetiğin sonradan yaygınlaşacak olan bir söylemi (ve illüzyonları) beslediği unutulmayacaktır. Amerikan sibernetik okulu (Wiener&Co.) matematik sayesinde, tüm doğal ve toplumsal yasaları (ya da bu ikisinin karışımından doğan başka bir hali) yöneten ortak bir payda keşfetmiş olduğunu sandı. Evrenin tüm unsurları arasındaki ilişkileri ("iletişim") düzenleyen yasaların bu varsayılan keşfi besbelli ki çelişki-temelli ideolojilerin ötesine geçmeye; isyan etme ihtiyacı duymayan ve içe dönük yaşamı olmayan, manipüle edilebilir, mükemmel derecede uyumlu bir yeni insanın yaratılmasına olanak verecekti. Çağdaş söylemin eski bir formülasyonu. Egemen medya tarafından adı konulur konulmaz unutulmasına rağmen, sibernetik, 1960'lar ve 1970'lerde sırası

geldiğinde bilgisayarların kullanımını basitçe genelleştirerek ve böylece her tüketici yurttaşa mümkün olduğunca zekice olan tüm tercihleri yapma (süpermarkette alışveriş yapmaktan seçimlerde oy kullanmaya kadar) olanağını vererek demokrasiyi alttan kuşatması beklenen, varsayılan dijital devrimin yolunu açmıştır. En azından bir yönüyle, bilgi otobanlarındaki çağdaş söylemin bu akılsızca çıkarımlarının bir geri dönüşten başka bir şey olmadığı doğru değil mi? Dijital teknoloji araçları ya da onları faydalı hale getiren yoğunluğun birbirine bağlı ağlar vasıtasıyla genişletilmesi konusundaki hiçbir şey kesinlikle gerçek dışı değildir. Fakat bir kere daha, bu güçlü araçlar kendi başlarına ne cennet gibi ne de kabus gibi hiçbir özgür toplumsal düzenin ortaya çıkışını sağlayamazlar. Fakat eşit derecede mümkün olan alternatif gelecek vizyonlarına, nasıl uyum sağlayacaklarını anlatan bir mücadelenin nesneleridirler.

VIII

Soyut Ekonomi ya da Çağdaş Dünyanın Büyücülüğü

Çağdaş dünyanın bütün üniversitelerinde ekonomi bilimi, sanki "fizik" der gibi basitçe ekonomi denilen, tuhaf bir konu öğretilmektedir. Çalışma alanı olarak fiyatlar, ücretler, gelirler, kar oranları, döviz oranları ve toplam işsizlik gibi önemli büyüklüklerini bilimsel olarak açıklamak niyetiyle bir toplumun ekonomik yaşamını almaktadır.

Ne var ki bu gerçekte gariptir, çünkü bilimsel araştırma kalkış noktası olarak gerçekliği alırken, ekonomi bilimi kesin olarak gerçeklik karşıtı bir esas ilke üzerinde temellenir. "Yöntembilimsel bireycilik" denilen bu ilke toplumu, her biri *homo economicus* olarak, bu ilke için akılcı davranışı ifade eden yasalarla tanımlanan ve onu oluşturan bireylerin toplamı olarak

görür. Bu bilimin bakışında bu davranışlar arasındaki karşılıklı etkileşim temeli üzerinde inşa olunmuş zihinsel yapıdan toplumsal gerçekliğin ortalama bir resmini mi vermesinin beklendiği yoksa bu yapının ideal bir toplumsal düzen modeli olarak, normatif olarak mı ileri sürüldüğü oldukça belirsiz kalmıştır.

Bu, bireylerin her toplumun temel unsuru olduğu gibi reddedilemez bir basmakalıp sözdür. Ama bireysel davranışların arasındaki doğrudan çatışmalardan inşa edilmiş olmaktan çok uzak olan gerçek toplumun, toplumsal sınıfları, ulusları, devletleri, büyük işletmeleri, kolektif projeleri ve politik ve ideolojik güçleri birbirine bağlayan ölçülemeyecek kadar karmaşık bir yapı olduğunu hesaba katmamak için neden nedir? Ekonomistler bu açık gerçeklikleri dikkate almazlar çünkü bunlar saf bireysel projeler ve etkinliklerin karşılıklı etkileşimi dışındaki tüm toplumsal boyutlardan arındırılmış olan bir ekonomik yapıdan yola çıkan yasalar anlamına gelen temel yasalarını açığa çıkarırlar ve "soyut bir ekonomi" inşa etmenin önündeki engellerdir. Bu soyut ekonomiyi oluşturmak en iyi olasılıkla belki zevkli bir zeka oyunu olabilir, ama gerçeklikle hiç ilgisi var mıdır? Sağlığımız açısından şanslıyız ki, "soyut ekonomi" modasından sonra doktorlar bir "soyut tıp" oluşturmadılar. Kalp ya da ciğer gibi bedensel organları kesinlikle hiç dikkate almadan, insan bedeninin işleyişini, insan bedeninin tek temel unsurları olarak ele aldıkları hücreler özel temelinde bütünselleştiren bir tıp bilimi düşünülebilir mi? Bu neredeyse, klavye üzerinde rastgele gagalamalarıyla bir güvercinin Sheakspeare'in bütün eserlerini üretebilmesi gibi, hücreler arasındaki etkileşimlere indirgendiğinde en karmaşık modelin insan bedenini andıran herhangi bir şey üretebilmesine benzer. Beş milyar insanın piyasa çatışmaları sayesinde -optimalden daha az olmayan- genel bir dengeye ulaşması da buna benzer.

Bu saçma başlangıç noktasını meşru görmek garip parapsikolojik açılımlara yol açar. Neoliberal ekonomistlerimizin mürşitleri olarak gördükleri Frederich Von Hayek, ulusların, ulusal devletlerin, toplumların varlığını kabullenmeyi reddetmedi; ama bunları "akıldışı" kalıntılar olarak dışlamaktan memnundu. Memnuniyetini gerçekliğin akılcı açıklanışının araştırmasının yerine mitsel bir akılsallık kurmakta buldu.

İnsan kesinlikle akılcı hayvanlar sınıfına aittir ve davranışları, hatta en garip olanları bile muhtemelen anlaşılabilirdir. Ama ancak, insan hareketlerini motive eden özel rasyonel süreçlerin, kapsam ve mekanizmalarını bağlamsal olarak tanımlamak üzere uygun bir çerçeveye yerleştirilmesi koşuluyla. Başka bir deyişle, muhakemesini gerçek bütünlükler (şirketler, sınıflar, devletler) üzerine dayandıran bütünsel bir duruş bilimin izleyebileceği tek yaklaşımdır. Klasik ekonomi politik ("politik" sıfatının burada olması tesadüfi değildir.) Smith, Ricardo, Marx ve Keynes tarafından uygulandığı gibi, bu bilimsel yaklaşımı doğal bir şey olarak benimsedi.

Dahası, zeki bir hayvan olarak insan, davranışını diğerlerinden beklediği karşılıkları hesaba katarak biçimlendirir. Buna paralel olarak, soyut ekonomi modelleri basit ve çabuk bir yanıtın değil (fiyatlar düşer-daha çok satın alırım) diğer insanların yanıtlarının (fiyatların daha da düşeceğini düşünürsem, alımlarını ertelerim) aracılık ettiği bir yanıtın rasyonel gereksinimleri üzerine temellendirilmelidir. Tüm bu bireysel öznel verileri uzlaştıracak bir model hâlâ mümkün mü? Eğer öyleyse sorunun merkezine mi inecek yoksa asıl soruna ilgisiz mi kalacak?

Saf ekonomi bugün tüketmek ya da gelecek için birikim yapmak arasında seçim yaparken, Robinson Crusoe'un adadaki davranışına kafa yorarak işe başlar. Ama "Robinsonculuğu"

daha ileri götürür. Bu yüzden, bu ekonomistler dünyayı beş milyar Robinson'dan oluşuyormuş gibi gösterirler. Ders kitapları, beş milyar temel birimin, her biri ilk başta kendilerine bahşedilmiş "mal sepetleriyle", yine her biri ihtiyaçlarını karşılamakta gereksiz olan malların karşılığında arzu ettikleri şeyleri almak için mükemmel derecede rekabet eden piyasaya başvuran "soyut tüketiciler" olarak sunulan tuhaf bir giriş bölümüyle başlar.

Bu tarz açıkça, "hikayenin dersi" olan tipik bir sonuca ulaşmak amacıyla, hayvan karakterlere insani olarak akla uygun davranış modeli yükleyen fabl tarzıdır. Bizim soyut ekonomi de böyledir. Anlatısının açıklanışının her aşamasında önceden belirlenmiş sonucuna yol açacak insan davranışı hakkındaki tüm akla uygun tahminlere başvurur. Doğrudan yöntembilimsel bireycilik seçeneğinden çıkan bilmece şudur: Her biri tüm diğer bireyler hakkında beklentileri içeren, birçok bireyin akılcı davranışları arasındaki etkileşimin belirli bir dengeye yol açacağı nasıl kanıtlanabilir? -örneğin sadece ve sadece tek bir fiyatlar, gelirler, işsizlik ve büyüme oranları dizgesi tarafından karakterize edilen bir sistem? Açık ki, bu matematiksel tekniklere göre bir konudur?

Ama soru tam olarak matematiğin kanıtladığı şey değil genelde. Bu tür eş zamanlı denklemler sistemi (ve burada yüzlerce milyar denklemden bahsediyoruz) -bu yüzden hiçbir çözüm kabul etmeksizin- şiddetle, *a priori*, istikrarsızlığa yönelir. Yeteri kadar çok sayılar da ek varsayımlarla hemen hemen istikrarlı fakat belirsiz (ölçülemeyecek kadar çok çözüm sağlayan) olabilir ve şimdi çok daha fazla sayıdaki ek tahminlerle belirli (ama tek çözüm sağlayan) hale getirilebilir.

Aynı şekilde, saf ekonomi uygulayıcıları amaçlarına ulaşmak için tam doğru varsayımlar dizisini bulma görevine sahipler. Bu kriteri akılda tutarak, davranışları oluşturan bazı etkenlerin dışbükey kavisler, diğerlerinin de içbükey kavisler sergilediğine; bazı üretim fonksiyonlarının azalan karlar ve diğerlerinin sabit ya da yükselen karlar sergilediğine karar veriyorlar. Ve gösterilerinin her adımı uygun bir fablla desteklenecektir.

Soyut ekonomi şapkasının tüyü olan Arrow-Debreu modeli, bir kere tüm gerekli tahminler yapıldığında , -ve dahası, bir bütün olarak sistemin *mükemmel derecede* rekabetçi olduğu varsayıldığında- genel dengeyi sağlayacak en az bir çözümün mevcut olduğunu gerçekten kanıtlar. Yine de, sistem genelinde mükemmel rekabet kötü şöhretli olarak alınıp satılacak tüm malların tanıtımını yapmak ve bunları sağlamlaştırmak için evrensel bir mezat tellalının olduğunu varsayar. Böylece, oldukça gariptir ki, bu model, beş milyar müşterisinin her birinin davranışsal olasılıklarının mükemmel bilgisine sahip olan merkezi bir planlayıcının, peşinde olunan dengeyi üretmek için gerekli bütün kararları alacağını kanıtlamaktadır. Bu model fiilen var olan serbest pazarların bunu üretebileceğini kanıtlamaz. En azından, neoliberal aşırıların tercih ettiği soyut ekonominin sorunlarını çözmek için Büyük Kardeş'e başvurması gerektiği gerçeği bizi bir an eğlendirebilir! Açıkça, mezat tellalının yokluğunda sistem, bireylerin piyasa işlemleri sırasındaki gerçek davranışlarının sonuçlarına göre sürekli değişmektedir. Eğer ulaşılabilirse, denge piyasada etkin olanların davranışındaki rasyonel faktörler kadar deneme yanılmanın, şans eseri, tesadüflerin sonucu olacaktır. Dahası, Sonnenschein'ın teoremi arz ve talep etkenlerinin bireylerin uçlaştırıcı davranışını açıklayan etkenlerden çıkarılamayacağını kanıtlamaktadır. Ama bu

ciddi matematikçilerin çıkmaz bir sokakta sıkışmak olduğunu kanıtladıkları soyut ekonomi için ne ifade ediyor? Göreceğimiz gibi söz konusu olan çok farklı bir sorun.

Dahası satıcı ve alıcılar arasındaki piyasa çarpışmalarından kaynaklanan genel dengeyi oluşturan bir mucize varsaysak bile, böyle bir denge temel özellikten yoksun olacaktır-özel bir işsizlik oranını, ürünler için özel bir büyüme oranını nitelendirmeyecektir. İşsizliğin, tüm işsizliğin gönüllü olduğu bir dünya varsayan soyut ekonominin sorunu olmadığı çok doğrudur! Bu belirleyici varsayım tamamen yanlış olmakla birlikte, buna geleneksel ekonomistlerin keyfi olarak ve beylik tepkisel önyargılarıyla ücretlerin "çok yüksek" olmasına bağladıkları işsizlik hakkındaki saçmalıklarıyla sadece (kendi kendini düzenlediğini varsaydıkları) pazarların işleyişiyle başarılacak denge hakkındaki saçma söylemleri eşlik eder. Böyle yaparak, kibirlice gözlerini sadece talebin büyük ölçüde ücretlere bağlı olduğu gerçeğine kapamakla kalmazlar aynı zamanda ücretlerdeki değişimin genel denge sistemiyle ilgili tüm verileri değiştireceğini söyleyen kendi sistemlerinin mantığını da görmezler.

Bunu genel dengenin aynı zamanda "toplumsal bir optimum"u ifade ettiği iddiası izler. Bu sav soyut ekonominin büyük önermelerinin ikincisidir. Ama bu durumda "kanıt" -en azından bir bireyin durumunu kötüleştirmeksizin parametrelerin birinde küçücük bir değişiklik bile yapılamayan bir denge niteliği olarak- anlamsız bir optimallik tanımına dayanmaktadır. Bir başka deyişle dört milyarı değişmez yoksulluğa mahkum eden bir denge, gezegenimizde yaşayan beş milyar insan arasından en zengin milyarderlere bir kuruşa bile mal olmaksızın değiştirilemediği sürece "optimal" olmaya devam edecektir!

İlk kez -açıkça Marksist analize yanıt olarak- on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru tasavvur edilen soyut ekonominin bu görkemli yapısı yalnızca gerçek ekonominin üzerini örten bir örtü gibi görülen parayı sistematik olarak önemsememiştir. Ama bununla birlikte, para var olmaya başladığından beri, onu bu yapıya yerleştirmenin zamanı gelmişti. Tek kabul edilebilir yol en nicelik teorisinin en basit biçimini benimsemekti. Bu hareketin uyanışında, -soyut ekonomideki son tarz olan- monetarizm (parasalcılık) paranın da bir meta olduğunu ilan ederek, beş milyar bireyin para için olan talep çizelgesi, onların diğer mallar için olan arz-talep çizelgesine eklemeye izin vermiştir. Para arzına gelince, o da bir merkez bankası tarafından belirlenen bir değişken olarak görülecektir. Para yaratılmasının temel bilimsel analizi paranın diğerleri gibi bir meta olmadığını kanıtlamaktadır; çünkü kısmen kar oranlarına kısmen de iş etkinliği düzeyine bağlı olan para talebi paranın arzını belirlemektedir. Üstelik para arzını tarafsız ve bağımsız (kimden?) bir tarzda kontrol edeceği, bunu yapmak için büyük güçlere sahip olduğu varsayılan merkez bankaları böyle bir şeyi asla yapmazlar, çünkü yapamazlar. Hareketleri, kar oranları hakkındaki seçimleri aracılığıyla, para talebi üzerinde sadece kısmi ve dolaylı bir etkiye sahiptir.

Fakat atlanılan şey bu seçeneklerin iş etkinliği düzeyi üzerindeki (yatırım ve tüketim kararlarının zamanlanmasıyla) tekrar etki düzeylerini etkileyen verileri değiştirdiğidir. Tüm bütünsel analizleri reddederek ve böylece soyut finansal stratejilerin mantığı ile üretken yatırım stratejilerinin mantığı arasındaki farkı görmezden gelerek, monetarist soyut ekonomi kendisini kar oranları belirleyen gerçek nedenler ve etkenler araştırmaktan kopmuş olarak bulur.

Soyut ekonominin bir ilgiye hedef olması gerekmesi gibi saçma ve verimsiz bir deneme normal olarak zeki bireyler tarafından merak edilecek bir şey olarak görülür. Eğer biri toplumsal düşünce alanında, edinilmiş ideolojileri, önyargıları ve ilgileri geçerli kılmak amaçlı umutsuz bir çabanın, tüm bilimsel ve eleştirel zihinsel yapıları bastıracağını kanıtlamaya girişseydi, soyut ekonomiyi keşfetmekten daha iyi bir şey yapamazdı.

Soyut ekonominin fizikle aynı düzeyde bir bilim olduğu iddia ediliyor. Bu az rastlanan bir durum, çünkü böyle bir iddia sosyal ve doğal bilimler arasındaki özgün farklılığı reddeder. Toplumun dış güçler tarafından imal edilmekten ziyade kendi kendini ürettiği gerçeğini görmez. Yine de, beklentiler kavramını kabul ederek- nesnel bir gerçeklik olduğu varsayılan bireyin kendi tarihinin gerçekten aktif yapıcısı olduğunu kanıtlayan bir kavram-kendi yöntembilimsel ilkelerini gizler.

Soyut ekonomi bir parabilimdir(parascience). Parapsikolojinin psikolojiyle karşılaştırılması gibi o da toplumsal bilimle karşılaştırılabilir. Her parabilim gibi, herhangi bir şeyi ve onun tam karşıtını kanıtlamak için kullanılabilir: "Bana ne istediğini söyle sana onu doğrulayacak bir model üreteyim." Bir kar oranının yüzde 6.32'den 8.45'e yükseltilmesi, 4,26'ya düşürülmesi ya da değişmemesi istendiğinde, elde sırf bunun için bir ekonomik model olarak gizli bir mazeret olacaktır. Orada soyut ekonominin gücü yatar: Egemen kapitalistlerin elinde bır araç, arkasında gerçek amaçlarını sakladıkları bir sahnedir. Güncel olarak bu amaç işsizliği artırmak ve gelir dağılımını daha da çok zenginlerden yana çevirmektir. Bu gerçek amaçlar itiraf edilemez olduğundan, bunların Red Queen'in Alice'e söz verdiği gibi ekonomik büyümeye, tam istihdama ve şahane yarınlara yol açacak geçiş tedbirleri olduklarını "kanıtlamak" yararlı olacaktır.

Bilimsel olmadığı için parapsikolojinin bazı psikologları istihdam etmesi gibi ekonomi bilimi de kendi bölümünde amatör matematikçileri istihdam eder. Kanıtlayacağı şeyin gerçekten doğru olup olmadığı önemli olmadığı için -çünkü önemli olan öne sürülen teoriyi geçerli kılmaktır- "kanıt"ın matematiksel olarak doğru olup olmadığı da önemli değildir. Aslında, bu "bilim"in bir fizik laboratuarında asla bir iş becerememiş olan yetersiz birçok matematikçiye iş vermesi tuhaf olarak düşünülmelidir. Kesinlikle Debreu gibi istisnalar vardır. Ama istisnalar kızaran bu özel tavadan atlamakta acele davrandılar. Basmakalıp soyut ekonomiyi geride bırakarak, diğer katılımcıların beklenen tepkisinin de önemli rol oynadığı stratejiler arası analizlerin çarpıştığı oyun teorisine devam etmekteler. Bu teori, kesinlikle büyük bir entelektüel ilgiye sahiptir ve matematiksel teknikte daha da gelişmeye yol açabilir. Ben hâlâ, oyun teorisinin attığı her adımda toplumsal gerçeklikten biraz daha uzaklaşmasını çarpıcı buluyorum. Aynısı kaos teorisine yönelik dikkat yönelimi için de geçerlidir. Her iki durumda da, çalışmanın her toplumsal hedefi sadece bir metin olarak hizmet görür. Gerçek amaç, yalnızca meşru bir hedef değil, bilginin birçok alanda daha fazla ilerlemesi için temel bir hedef de olan matematiksel teorinin zenginleştirilmesidir. Bernard Guerrien ve Giorgio Israel gibi diğer matematikçiler, kesinlikle amatör olmadıklarından, soyut ekonomi teorisinin ne kadar saçma ve çelişkili olduğunu matematiksel olarak kanıtlama kaçınılmaz hizmetini yerine getirdiler.

Bu istisnaların tersine onları gölgelemekte olan genellikle hem önemsiz hem de anlamsız yayınlanmış makale sayısına bağlı kariyer umutlarıyla Amerikan koleji öğretmenlerinin oluşturduğu bir model inşacıları ordusu vardır. Egemen sınıf içinde, soyut ekonomi genellikle samimi olarak güçlerinin

sınırsız olduğuna ve toplumsal gerçekliği üreten şeyin kendi kararları olduğuna inanan mühendis ve teknokratların doğal eğilimlerini pohpohlamakta.

Sihir ve büyü arasında bir kıyaslama kaçınılmazdır. Bir sihirbaz çıkarımlarını görünüşte "bilimsel" bir söz dizgesiyle süsler. Bazı makul ve görünüşte akla yatkın düşünceleri, yalnızca başka hiçbir şekilde onlardan çıkamayacak sonuçları desteklemek için söylemine dahil ederek inandırıcılık kazanır. Zamanımızdan çok uzakta kalmış diğer toplumlarda sihirbaz-kahin genel ilgiye sahipti. Baş büyücü her zaman kralın ondan ne beklediğini bilecek kadar zeki olur ve bekleneni yapardı. Bizim ekonomik olarak yabancılaşmış toplumumuzda da soyut ekonomi bilimi benzer bir işlev yerine getirmektedir; üstelik, bunları oldukça esrarengiz bir terminoloji kullanarak aynı yöntemlerle yapmaktadır.(Matematikçi olmayanların gözlerini boyamak için kullandığı matematiksel terimlerle)

Milton Friedman çağdaş Oz'umuzun baş sihirbazıdır. Duyulmak istenen şekilde yorum yapmıştır: Ücretler daima çok yüksektir (Bangladeş'te bile), kârlar hala yeterli büyüklükte yatırım teşviki sunacak kadar yüksek değildir, vb. Kafa karışıklığına (kimin ve ne zaman dinlediğine bağlı olarak herhangi bir şeyi ve sonra da bunun tam karşıtını söyleyebilir) ve kanıtlanmış entelektüel yalancılığına rağmen bundan sonra başarılı olmuştur. Bunlar bir baş sihirbazda aranan Nobel Ödülü değerindeki niteliklerdir.

Dahası, büyücülük kadar, tapınmacılığın da yıldızı parlamaktadır. Her biri kendi müritlerinin kariyerlerine yardımcı olan bilgeler etrafında da az sayıda sihirbaz kümelenmektedir. Ekonomistler içindeki sektlerin çoğalmasıyla, parabilim-parapsikolojideki örgütlü kültler içindeki sektlerin çoğalması

arasında, günümüzün entelektüel modalarının bu yanının göstergesi olan bir benzerlik görüyorum.

Eskinin büyük krallarının kendi anlaşabileceği büyücüsünü seçmesi gibi, büyük devlet adamları da "soyut" ekonomistleri kendi amaçları için kullanır. Daha az sayıda politikacı soyut ekonomi bilimine inanır ve hatta aralarından en vasat olanları, ki bunlar genelde parapsikolojiye de inanırlar, ekonomi sektlerinden birine dahildirler.

Gerçek toplum ve onun ekonomik yapısı hakkında işlevselci sosyolojinin ve vulger marksizmin en kaba versiyonlarından öğrenilecekler soyut ekonominin raflarındaki tüm model keşiflerinden öğrenilecek olandan daha fazladır. Toplumsal teorilerin sürekli eleştirel bir bakışa tabi tutulması gerektiğini; toplumsal gerçeklikte yeni olanla ve bunun sonucu olan teorik revizyonlarla ilgilenme gereğinin her zaman var olduğunu; bu tartışmanın her zaman açık, özgür, önyargısız olduğunu farz edersek, benim emin olduğum tek şey olur, yani soyut ekonominin yolunu izleyecek herkes doğruca ölü bir sona doğru yol almaktadır. Bu yol tamamen bir çıkmaz sokaktır; çünkü soyut ekonomi tamamen tarihdışı, toplumsal gerçekliğin geçmiş ve bugünkü tüm boyutlarına, gelecek evrimin tüm olasılıklarına karşı kör bir şekilde tasarlanmıştır. Yalnızca "birey"i tanır ve bunun gibi burjuva ideolojisinin en ham, en kaba yönlerinin en "soyut" ürünüdür. Tercih ettiği fabl adadaki Crusoe -zamansız, mekansız, birey insan- fablıdır. Bilimsel ruhtan tam 180 derecelik bir açıyla ayrılır.

Toplumun kendini nasıl yeniden ürettiği ve kendi değişimlerinin zeminini nasıl oluşturduğuna gelince, -kesinlikle bireyler arası etkileşimlere takılarak değil- bu sorulara daha iyi yanıtlar bulunacaktır.

Marx, zamanındaki burjuva ekonomi bilimine, çok uygun olan "kaba" sıfatını yakıştırınıştı. O ve (bir afriorti) onun damıtılması olan "soyut ekonomi" -yardımcıları tarafından yanlış olarak "neoklasik" denilen- özellikle tek bir kaygı üzerine kuruludur: "Piyasa" kurallarının doğal yasanın zorlamasıyla sadece "genel bir denge" değil serbestçe tam istihdamı garanti eden mümkün dengelerin en iyisini, toplumsal optimumu üreteceğini gösterme kaygısı. Bu kaygı, temel bir ideolojik ihtiyacın, akılsallıkla eşanlamlı kılarak kapitalizmi meşrulaştırma ihtiyacının ifadesinden başka bir şey değildir. Akılsallık,burjuva ideolojisiyle uyumlu olarak, bireysel ticari çıkarları takip etmek için akılcı araçların teknik olarak kullanılmasından başka bir şey olarak görülmez.

Bu belirsiz temeller üzerinde, kapitalizmin "sonsuz" olduğu iddia edilip, "tarihin sonu" olarak tasvir edilebilir. Tabii ki, ekonomi bilimi yalnızca, temel önermelerini en küçük bir bilimsel bir titizlikle bile kuramamakta başarısız olmadı; yöntembilimsel olarak bunu asla yapamayacağı da kanıtlandı. Ama fark nedir? Soyut ekonomi söyleminin, sermayenin sınırsız yağmalarını meşrulaştırmaktan başka gerçek anlamı yoktur.

Bu bilimsel olmayan söylemin tersine, Marksist ekonomi politik, tarihsel materyalist yöntemiyle, bu gerçek (burada "gerçek", "hakiki" sözcüğüyle eşanlamlı olarak alınmalıdır, "rasyonel" ile değil) kapitalist dünyayı doğrulamak için gereksinilecek tüm önyargılardan bağımsızdır. Bizi gerçek sorularla karşı karşıya getiren Marksist ekonomi politiktir: Bugün kapitalist sisteme her an damgasını vuran "dengeler" sınıf mücadelesi tarafından -sadece emek-sermaye arasındaki temel sınıf mücadelesi değil, mali borç verenleri üretici yatırımcıların karşısına; girişimcileri mal sahiplerinin karşısına; oligopolistleri birbirlerinin karşısına koyan egemen sınıf arasındaki çelişkiler

tarafından- nasıl belirlenmektedir? Hakim tarihsel koalisyonun (hakim sınıflar ve toplumsal uzlaşmalar arasındaki ittifaklar) politik ve toplumsal mantığın yerine getirilişinde, birlikte alındığında, devlet müdahalesi -önemli ölçüde Departman I (üretim araçlarının üretimi) ve Departman II (tüketim araçlarının üretimi) ya da bu iki departman ile Departman III (artı emilim) arasındaki- olası denge koşullarını nasıl belirler? Bunlar istihdam seviyesini (*a priori* "tam" varsayılmamalı) ya da ilgili fiyat ve kiraların yapısını nasıl belirlerler? Ya da kar oranlarının yapısını? Ya da fiyat genel seviyesine yukardan ya da aşağıdan basınçları? Ya da dünya piyasalarının rekabet gücünü yönlendiren görünürdeki rekabet avantajlarını? Marksizm sisteme dengeye doğru bir eğilim atfeden hiç bir varsayım öne sürmez. Sınıf mücadelesinin fiilen var olan her dengeyi bozduğunu ya da hatta şimdilik geçici ama fiilen var olan dengesizliği savunmaz? Özetle Marksist ekonomi politik gerçekçidir. Oysa, gerçeklikten (sınıflar, devletler, küresel sistem) soyutlanan ve böylece söylemi gerçekliği boşalmış olarak mitsel bir fabla dönüşen soyut ekonominin hiçbir gerçekçiliği yoktur. Toplumsal düşünce tarihinde, soyut ekonomi nadiren merkezi bir yerdedir. Tersine, toplumsal ve politik dünya, onun "vargılarının" ya da "tezlerinin" birini ya da diğerini, amaçlarına hizmet ettiğinden ara sıra yükseltmenin dışında onu hor görerek reddederken, o da genellikle birkaç akademik tımarhanede hapsolmuştur. Bu gerici ütopyanın sahne ışıklarının önüne konulması için gereken şey, günümüzde olduğu gibi, bir dizi istisnai koşulun hüküm sürmesi ve sermaye en tepede ve sınırsız bırakılarak, tüm toplumsal güç dengelerinin altüst olması gerekir. Bu olağanüstü koşullar dizisi çok geçici olmalıdır çünkü, gerici ütopyacılığın iddiasının tersine (tek cümlede özetlenebilecek bir iddia: maximal, engelsiz ve sınırsız özgür girişim, tamamen kendi başına, olası en mükemmel toplumsal ilerleyişi

garanti edecektir.), sermayenin sınırsız hakimiyeti esaslı bir toplumsal krizden başka bir şeyle sonuçlanmayabilir. Krizin (bugünkü küresel finans piyasaları) uzamasından kazanan kapitalist grup açısından soyut ekonomi kriz idaresi için mükemmel bir araçmış gibi görünebilir (son olarak küresel finans piyasaları), ama kriz dışında bir yol kesinlikle yoktur. Eğer toplum krizinden kurtulacaksa, bu ancak sınıfların, ulusların, ulus-devletlerin ve şirketlerin (diğer bir deyişle soyut ekonominin görmediği tüm gerçekliklerin) kendi uygun yerlerini bulacağı - sınıf mücadelesi tarafından üretilecek- yeni bir toplumsal güçler dengesinin kurulmasıyla gerçekleşebilir. O zaman soyut ekonomi, oradan bir daha sesi duyulmamak üzere, akademik tımarhanelerine geri gönderilecektir.

Samir Amin bu son yapıtına şöyle başlıyor: "Yüz elli yıldan beri komünizmin hayaleti dünyada kol geziyor. Başka herhangi bir hayalet gibi onun da tehdidinden korkanlar sık sık bir anlığına onu akıllarından çıkarabilseler bile asla sonsuza değin bastıramazlar... Hepsi koro halinde aynı moda sözleri tekrarlıyor: 'Marx öldü', 'Tarih, yolculuğunun sonuna geldi, hiçbir şey bir daha değişemez...' Ama denetim altına alınmamış sermayenin bir anlık zaferine kapitalizmin genişlemesine uygun yeni görkemli bir dalga değil krizin derinleşmesi eşlik ediyor."

Samir Amin, günümüzün entelektüel modalarını yapıtında şu başlıklar altında eleştiriyor: Kapitalist kriz ve kapitalizmin krizi; ekonomi politik ideolojisinde değişim ve bütünlük; toplumsal tarih üst belirlenim tarafından mı alt belirlenim tarafından mı belirlenir; toplumsal devrim ve kültürel devrim; ekonominin egemenliğinden kültürün egemenliğine: değer yasasının sönümlenişi ve komünizme geçişin sorunları; postmodernizm - gizli neoliberal ütopya; soyut ekonomi ya da çağdaş dünyanın büyücülüğü.

ISBN 975-8304-57-7
9 789758 304578